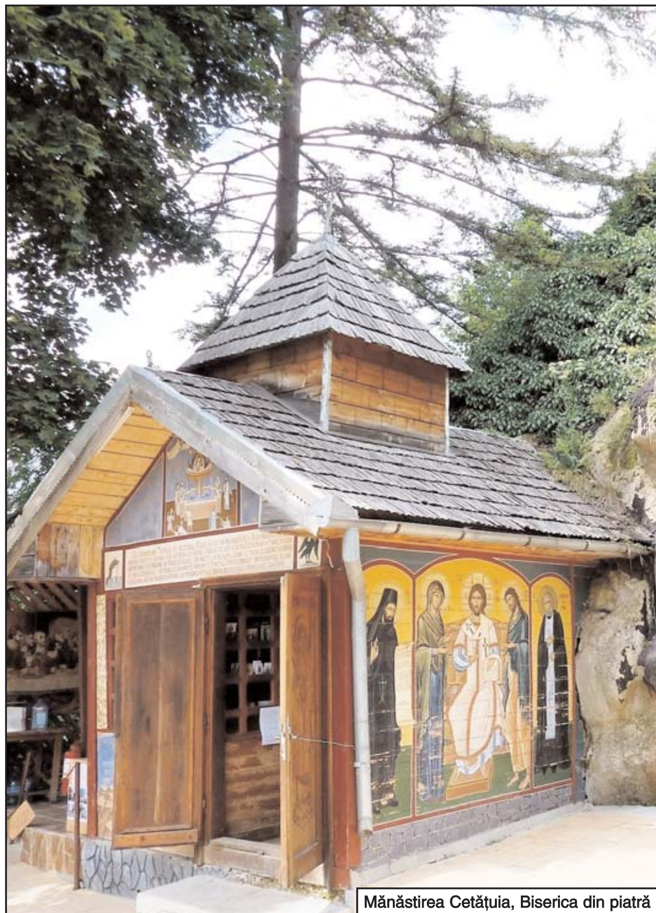

Curtea de la Argeș

Revistă de cultură

Anul IV ■ Nr. 11 (36) ■ Noiembrie 2013

Mănăstirea Cetățuia, Biserica din piatră

Din sumar:

Revista apare cu sprijinul
Primăriei Municipiului Curtea de Argeș
și al Asociației Culturale „Curtea de Argeș"

Nu ne văităm cam mult?

Gheorghe PĂUN

Sigur, *există o boală în lume,* multe nu merg bine, de la absurdul politic (nu vreau să revin la „Manifestul SFP" – al Societății Fără Partide, amintesc doar că politica a devenit o meserie, ceea ce, dacă ne gândim un pic, e ușor suprarealist – dacă n-ar fi imoral și dăunător) la dificultățile economice mondiale (pornite din alte absurdități, cum ar fi banii virtuali, creditele în bani virtuali, jocul la bursă, consumismul), la multele conflicte, unele locale, altele de mai mare întindere, unele mocnite, altele active, la presupusele schimbări climatice și câte altele – dar când au mers lucrurile bine pe planeta noastră? Numărați războaiele, revoluțiile, loviturile de stat (le enumeră George Baciu într-o carte-dicționar), numărați crizele de tot felul, de la cele generale la cele de petrol.

Să lăsăm însă lumea mare și să revenim în „ținutul carpato-pontic-danubian" (frumos clișeu). Trece vreo zi în care să nu citim-auzim fraze de genul „în vremurile noastre grele (variantă: în vremurile noastre anormale), ceea ce facem noi, aici, este ieșit din comun (variantă: este un exemplu de normalitate)"? Totdeauna, anormalul este *dincolo*, de regulă, la nivel macro, totdeauna normalul este *aici.* Vremurile sunt de vină, Guvernul este de vină, mass-media, ministerul cutare, Primăria, seceta și iarna grea...

În particular, cultura română se vaită de vreo două decenii din răsputeri. Căzută din liniștea centralizării dinainte în bulboanele „vieții de piață", cum spunea un fost prim-ministru, este dezorientată și parcă prea puțin pregătită să se descurce singură. Vorbesc despre cultura „bătrână", tradițională – și, mai ales, despre slujitorii ei. Nu mai există subvenții, librării de stat, abonamente prin sindicat, nu mai vin copiii la muzeu aduși de organizația de pionieri. În general, nu mai sunt bani, nimeni nu *dă* bani. Tinerii, nu neapărat ca vârstă, ci ca mentalitate, sunt însă mai practici: avem o problemă, cum o rezolvăm? Un slogan care nu duce prin el însuși la soluții, dar măcar la o filosofie nouă: nu mai merge cum mergea, hai să vedem cum ar merge acum. Un fel de abordare matematică: să optimizăm în condiții/restricții date (care rimează și cu americănescul „let's do our best" – una

dintre expresiile pe care ar trebui să le învățăm și noi, chiar dacă nu are o traducere la fel de compactă în limba română: „să facem pe cât de bine ne stă în putință"; „să facem totul" aici bătea, dar a fost compromis). Iar asta duce la realism și, eventual, la rezultate. De aici, și un paradox: se întâmplă atâtea lucruri bune în cultura noastră, de la abundența de cărți și reviste (nu discut calitatea medie, deși și asta contează, mă gândesc la nivelul de sus) la frecvența manifestărilor culturale (aceeași paranteză este potrivită și aici), de la prezențele culturii române peste hotare la importul de cultură internațională. În paralel, ne văităm...

Pun acest lucru mai ales în seama psihologiei. Autovictimizarea face bine, identifică sursa răului în exterior, mută cauzele în altă parte, atrage (între anumite limite) compasiune, face mai semnificative acțiunile celui care se vaită, persoană sau instituție. Nu vreau să pun acest lucru în seama „sufletului neamului nostru" („Noi, românii, nu avem acest suflet nou. De aceea și toate decepțiunile noastre. Noi voim să ne apropiem bunurile culturale, pe care le vedem la popoarele din Apus, cu aceleași însușiri sufletești cu care reușeam odată așa de bine să ne strecurăm prin împrejurările vitrege din trecut." – Constantin Rădulescu-Motru) și nici să-l adaug la argumentele în favoarea tezei cum că „România (deci, românul) e altfel" – chiar dacă istoria, nostalgia (totdeauna, „înainte a fost mai bine", mai ales dacă „înaintele" bate către tinerețea noastră), schimbările... – să detalieze Lucian Boia, că se pricepe.

Evident, nici vorbă să pledez pentru atitudinea contrară – nici nu știu cum s-o numesc, satisfacție nediferențiată, împăcare cu soarta, non-combat în raport cu oficialitățile (care, în medie – cinste excepțiilor! – își aduc aminte de cultură mai ales în campaniile electorale), cu vacarmul mediatic, concurența deloc loială pe o piață nu foarte generoasă. Doar că parcă m-am săturat de lamentări, fie ele și justificate. Dacă nu mai merge cu „strecurarea printre împrejurări", *let's do our best*!...

Domnul Eminescu scris-a

Toate-s vechi și nouă toate...

În urma încărcării programelor cu fel și fel de studii elementare și neelementare din domeniul celor mai deosebite științe, statele apusene au ajuns a simți că liceul nu mai e un institut de educație, ceea ce-a fost în secolii trecuți, ci un institut al învățării pe de rost a mii de lucruri care n-au niciun efect asupra dezvoltării normale a inteligenței sau asupra formării caracterului.

Față cu o asemenea stare de lucruri s-au născut două curenturi opuse în lumea pedagogică. Curentul materialist renunță la educație; el ar vrea înlăturarea obiectelor care au de scop dezvoltarea inteligenței pentru ea însăși și punerea aparatului intelectual într-o stare în care să se poată adapta cu ușurință oricărei probleme. Curentul materialist voiește a da elevilor numai cunoștințe de-o utilitate materială; curentul opus află, din contra, că în școala primară și în liceu numai obiectele acelea sunt folositoare care au o influență sigură asupra creșterii.

Efectele acestei stări de lucruri amestecate au început a se resimți pretutindenea. Ar fi de prisos a discuta teza că omul e în esența lui o ființă eminamente ideală. Ceea ce face un om de bunăvoie, sub impulsul naturii sale morale, nu seamănă nicicând cu ceea ce face silit, numai pentru plată sau numai pentru câștig. Se vede dar câtă importanță are educația care tocmai îl deprinde a face de bunăvoie, fără speranță de plată sau teamă de pedeapsă, ceea ce e bun, drept, adevărat. Învățătura numai ca atare nu are a face cu creșterea. Învățând pe de rost numirile tuturor orașelor de pe pământ și toate formulele chimice, toate numele speciilor de plante și de animale, această masă de cunoștințe, oricât de nouă ar fi pentru o inteligență, n-o fac nici mai iubitoare de adevăr, nici mai îndemânatecă de-a judeca și de-a distinge drept de strâmb. Învățătura consistă în mulțimea celor știute, cultura în multilateritatea cunoștințelor, creșterea nu consistă nici într-una, nici într-alta. Ea consistă în influența continuă pe care-o au lucrurile învățate asupra caracterului și în disciplinarea inteligenței. Când aceste două lipsesc, oricât de multe și-ar fi apropriat capul în mod mecanic, omul simte în sine un gol moral, care din toate e cel mai insuportabil și care conduce mintea nedisciplinată la cele mai triste abateri.

E drept că acel gol se umple, pentru că omul, cât trăiește, vede, aude și simte și-și face o educație a sa proprie – dar cu ce se umple, care-i acea educație, asta-i cestiunea. Astfel, vedem că într-o țară ca cea rusească, atât de mare, atât de bogată în resurse materiale, unde lipsesc cauzele reale de strâmtorare, de sărăcie și corupție, dar unde creșterea e neglijată în favorul mulțimii cunoștințelor, efectele acestei instrucțiuni sunt foarte triste. Capetele nu citesc nici pe Aristotel, nici pe Cicero, dar golul ce rămâne prin nedisciplinarea minții și caracterului se umple cu idei nihiliste de răsturnare a tot ce există, de intervertire a ordinii sociale cu susu-n jos.

Mai e nevoie să vorbim de societatea noastră, de cumularzii, de vânătorii de funcții, de alergătorii după reversibilitate, de gazetarii și advocații, de politicii cei eminenți și de altă tagmă patrioticească?

Dacă ne vom uita bine, vom vedea că prototipurile luminoase ale cumulardismului sunt tocmai oameni care nu și-au bătut mult capul cu latineasca și greceasca, ci care au studii reale, de o utilitate directă și care, după teoria *Românului,* n-ar avea nevoie de funcții. Ei bine, medici ca dd. Davila, Sergiu, Grecescu, Racoviceanu etc. etc., care, după teoria materialistă, n-ar avea nevoie de posturi pentru a trăi, cumulează cu toate acestea câte zece, din cele mai incompatibile.

Ceea ce le lipsește tuturor nu ar fi pe atât știința, care se poate câștiga oricând prin muncă, ci creșterea, iubirea de a o câștiga, iubirea de adevăr, pe care cineva nu le mai poate deprinde la o vârstă mai înaintată. Copacul, ca să nu crească strâmb, trebuie îndreptat de pe când e mlădios și tânăr; mai târzu, când toate deviațiunile de la calea dreaptă s-au vârtoșat în el, geaba-l mai sucești. Se poate îngroșa, se poate întinde, numai drept nu va mai fi.

Așa e și cu mintea și cu caracterul. Dacă ele nu se disciplinează în copil încă, dacă nu i se imprimă adânc în toate apucăturile sale iubirea de adevăr și de muncă, să tot învețe el chimie și medicină și tot ce-o pofti, tot cumulard și vânător de câștig în socoteala altora va rămâne.

Vom reveni asupra cestiunii educației în școalele noastre, pecum și asupra rolului ce l-ar putea avea, deși nu-l are, studiul clasicității pentru creștere. Deocamdată observăm numai că cearta care-n Apus s-a încins între partizanii educației și aceia ai utilitarismului la noi nu există, pentru că nu există nici educație, nici utilitarism în învățământ, ci o grămădire nesistematică de tot soiul de obiecte, o încărcare a programelor cu tot soiul de materii, din care nici una nu se învață cum se cade. Cităm o singură materie, pentru ca să se vază stârpiciunea unui asemenea învățământ. Din clasa I primară până la cea supremă liceală se învață gramatica într-un chip ori într-altul; românească, latinească, grecească. Ei bine, există bacalaureați, mai mult, există profesori de facultate care nu știu a scrie în nicio limbă din lume o frază corectă. Dar oare când aparatul gândirii, identic cu acela al limbii, e atât de neglijat, ce s-o fi alegând din așa-numită știință a acestor oameni, din mulțimea de coji indigeste a unor cunoștințe străine pe care pretind a le avea în cap?

(*Timpul,* 22 august 1880)

E cunoscut că orice doctrină care cuprinde multe adevăruri spuse fără încunjur și în termenii cei mai proprii nu numai surprinde, dar respinge chiar pe oamenii obicinuiți a-și explica toate după alte formule și cu alte cuvinte. Schopenhauer e dintre autorii aceia care nu vor avea a se teme de soarta celor ce scriu de azi pe mâine. E drept că multă lume va fi jignită la citirea cărților lui, îndeosebi toți aceia care fac din scris și învățătură o meserie; dar lumea va ajunge a se împăca cu multe din adevărurile pesimiste ale filosofului. Îndealtmintrelea găsim că se comite un mic abuz luându-se numai pasaje *ad libitum* din teoria lui asupra duelului, teorie care se bazează pe lipsa deplină a acestui obicei germanic în antichitatea luminată. Se povestește bunăoară că Marius ar fi fost provocat la duel de un duce teuton: „Dacă vrei să mori numaidecât, spânzură-te!" i-ar fi răspuns Marius. Asemenea i se atribuie lui Cezar o purtare analogă când Antoniu i-ar fi cerut lupta personală. „E vreo comparație între noi?", răspunse Cezar. „Eu, murind, pierd lumea, al cărei stăpân am devenit; tu, murind, nu pierzi nimic. Nu primesc." Citându-se numai pasaje dintr-o argumentare strânsă se aruncă o lumină piezișă asupra unui autor și i se falsifică ideile. Multe din opiniile autorului pot fi controversate; cestiunea e ca să i se răstoarne argumentarea, ceea ce e mult mai greu decât a face haz de lucruri care, rupte din context, se par ciudate la prima vedere.

(*Timpul,* 26 august 1880)

Erată: La rândurile 4-5 ale articolului „Al 45-lea", din numărul pe luna septembrie al revistei, în loc de „aula Universității Carol al II-lea" se va citi „aula Bibliotecii Universitare Centrale Carol I".

Redactor-șef: Gheorghe Păun

Redacție: Daniel Gligore, Maria Mona Vâlceanu, Constantin Voiculescu

Colegiu redacțional: Svetlana Cojocaru – director al Institutului de Matematică și Informatică al Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău, **Florian Copcea** – scriitor, membru al USR și USM, Drobeta-Turnu Severin, **Ioan Crăciun** – director al Editurii Ars Docendi, București, **Spiridon Cristocea** – director al Muzeului Județean Argeș, Pitești, **Dumitru Augustin Doman** – scriitor, Curtea de Argeș, **Sorin Mazilescu** – director al Centrului Județean Argeș pentru Promovarea Culturii, Pitești, **Marian Nencescu** – cercetător asociat la Institutul de Filosofie al Academiei Române, **Filofteia Pally** – director al Muzeului Viticulturii și Pomiculturii din România, Golești, Argeș, **Octavian Sachelarie** – director al Bibliotecii Județene „Dinicu Golescu", Pitești, **Adrian Sămărescu** – director editorial al Editurii Tiparg, Pitești, **Ion C. Ștefan** – profesor, membru al USR, București.

CURTEA DE LA ARGEȘ
Revistă lunară de cultură

Apare sub egida Trustului de Presă „Argeș Expres" (B-dul Basarabilor 35A, tel./fax: 0248-722368) și a Centrului de Cultură și Arte „George Topîrceanu" (B-dul Basarabilor 59, tel./fax: 0248-728342) din Curtea de Argeș

Corectură: Cristian Bobi și Radu Gîrjoabă
Tehnoredactare: Elena Baicu

ISSN: 2068-9489

Întreaga răspundere științifică, juridică și morală pentru conținutul articolelor revine autorilor.

Reproducerea oricărui articol se face numai cu acordul autorului și precizarea sursei.

E-mail: curteadelaarges@gmail.com

Website: www.curteadelaarges.ro

Abonamente se pot face la sediul redacției – Trustul de Presă „Argeș Expres" (25 lei/6 luni și 50 lei/12 luni); banii trebuie trimiși în contul SC Argeș Expres Press S.R.L., deschis la Raiffeisen Bank Curtea de Argeș, IBAN: RO83 RZBR 0000 0600 0373 5533, sau în contul deschis la Trezoreria Curtea de Argeș, IBAN: RO46 TREZ 0485 169X XX00 0379.

Tiparul: SC TIPARG SA, Pitești.

Revista poate fi sponsorizată prin intermediul Asociației Culturale Curtea de Argeș, CIF 29520540, cont Volksbank, IBAN RO82 VBBU 2587 AG15 1679 2701.

Homo sapiens

Quod licet bovi

Horia BĂDESCU

De câteva mii bune de ani, omenirea a învățat, convingându-se pe propria piele, piele altminteri destul de peticită după atâtea experiențe, că nu-i este îngăduit boului ceea ce este îngăduit lui Zeus. Boului, adică acelei ființe pentru care tăcerea și truda reprezintă virtuți capitale. Din cauza acestor virtuți – or fi ele cu adevărat virtuți? – am pentru bou o mărturisită înțelegere și simpatie. Cândva, i-am dedicat un poem, care bănuiesc că-i va fi făcut plăcere, de-l va fi citit. Nu e aici nici ironie, nici sarcasm. Eu nu fac decât să citez clasicii: „Un bou ca toți boii, puțin la simțire/ În zilele noastre de soartă-ajutat/ Învăță la școală cartea de citire/ Și ajunse boul un bou învățat" (I.L. Caragiale, *Boul și vițelul*). Ei, da!, chiar nenea Iancu a scris acestea! Vreau, deci, să precizez că nu am nimic împotriva boului, cu atât mai puțin împotriva boului învățat. Nu am nimic împotrivă atâta timp cât boul rămâne bou și nu vrea să devină Zeus.

De câteva mii bune de ani, din preafericitele timpuri faraonice până la binecuvântatele zile ale democrației danubiene, ne-am convins că lumea are mai multe, ca să nu zic infinite planuri de realitate, care, chiar traversate de același unu și nemărginit orizont al umanității, nu se confundă, necum să se amestece între ele.

Ce înseamnă însă câteva mii bune de ani în planul eternității? O clipă menită a dispărea în noianul uitării, asemeni atâtor altora. Fără a lăsa nimica în urmă. Cu atât mai puțin sănătoasa deprindere a locului cuvenit fiecăruia. Căci, iată, acum lucrurile s-au schimbat. Acum, boul năvălește nonșalant în Parnas. Năvălește cu duhoarea, cu baliga, cu copitele, cu mugetele sale. Acum, boul *face legea*, ca să folosesc o expresie dragă lui, în locul și în *locația* lui Jupiter! Acum asupra noastră stă să se abată nu fulgerele jupiteriene, ci mânia lui *Bovus tonans.*

M-aș putea împăca până și cu această idee. Lumea „evoluează", iar Istoria asta nenorocită mi-a redus aproape la zero marja uimirilor. Însă nu pot accepta să-l văd pe Jupiter, îmbrăcat în odăjdiile duhorii și baligii, mugind „transcendental" și luând pe copite fața schimonosită a Paradisului. Că boul vrea să devină Jupiter, pot înțelege. Dar că Jupiter se trudește *într-o veselie* să devină bou, asta depășește puterea mea de judecată. Nu pot! Nu pot accepta înmărlănirea Câmpiilor Elisee! Fiindcă *Non licet Jovi quod licet bovi!!!*

Democrație înseamnă participare. Prin lume (II)

Johan GALTUNG

Germania. Berlin, iulie 1975. Un cort imens și o mulțime de oameni. – Curtea începe deliberările! a anunțat „judecătorul" Tribunalului „Bertrand Russell". Sesiunea era dedicată *Berufsverbot,* faptului că guvernul interzicea comuniștilor accesul la anumite profesiii, ceea ce era o clară încălcare a drepturilor omului. Ideea din spatele acestei hotărâri era, presupun, de a preveni orice posibilitate de preluare a puterii, de orice natură. O anumită alergie germană în fața oricăror grupuri mici, energice și bine organizate, este de înțeles. În cazul de față, punctul principal era culpabilizarea grupurilor care aveau alte idei despre cum trebuie condusă lumea, în particular, cum trebuie exercitată o profesie importantă, aceea de profesor. Profesorii trebuiau forțați să cedeze, să îngenuncheze în fața nivelurilor superioare, în fața puterii statului.

Din punctul meu de vedere, problema era clară: nu se poate nega accesul unui grup la o profesie din cauză că are altă ideologie până nu poți arăta, și asta în fiecare caz concret, că o persoană sau alta nu-și face meseria. Cu alte cuvinte, orice regulă care-l oprește pe cineva de la exercitarea profesiei – chiar dacă numai temporar – trebuie să vină numai după ce legea a fost încălcată, nu înainte, și asta probându-se în acord cu regulile unui stat de drept. Un principiu important al drepturilor omului este tocmai faptul că suspiciunea, cu precădere suspiciunea bazată pe ideologie și apartenență, este insuficientă ca bază pentru discriminare.

Există și alte metode, dar metoda democratică este, desigur, provocarea la un dialog. Prezintă argumentele deschis, la fel ca faptele din spatele lor, și hai să le judecăm!

Un proces straniu. Acuzatul era statul german, învinuit de încălcarea drepturilor omului prin acest tip de politică. Dar apărarea nu era prezentă. Iar actorii săi principali în peisajul politic, partidele guvernamentale CDU/CSU, fuseseră înfuriate la culme de acest tribunal, pe care-l priveau ca pe o interferență în treburile interne. Toată chestiunea era o parodie de proces, ziceau ei.

Acest argument a făcut impresie. Mă aflam în cort, gândindu-mă. Statul are puterea de a aduce la tribunal pe orice îi încalcă legile. Dar cât de des este Statul adus la tribunal, alături de fratele său, Capitalul. Aparatul este construit în așa fel încât așa ceva nu se întâmplă aproape niciodată. Din acest motiv, va fi mereu nevoie de Tribunale „Satre" și Tribunale „Russell", poate chiar mai multe de acest fel.

O tânără învățătoare a intrat ca martoră. Metaforic vorbind, era îmbrăcată pentru acea ocazie ca un miel al păcii, dar mânecile îi erau un pic cam scurte, iar ghearele comuniste un pic cam vizibile. Ne-a spus cum preda ea, oarecum unilateral, dar miraculos de obiectivă în raport cu „teologia" oficială a „nu-vorbi-despre-SUA, ci-doar-despre-Uniunea Sovietică"/„lumea-liberă-versus-dictatura-sovietică", care face din SUA, Uniunea Europeană, Israel și Germania tabuuri culturale profunde pentru dezbaterile germane. Cunoștințele ei mergeau mult dincolo de acest tip de discurs superficial, acceptat oficial.

I-am pus câteva întrebări și mi-a lăsat impresia că o bună școală dintr-o democrație reală ar putea beneficia din plin de energia și talentul ei pedagogic. Putea fi folosită pentru a-i proteja pe elevi de impresia că există un singur răspuns, unul clar,

la problemele complexe ale lumii. Că avea o linie de gândire personală și competentă era dincolo de orice îndoială. La fel ca și majoritatea celor din jur. O bună bază pentru un dialog folositor. În principiu.

Dar, deodată, s-a întâmplat ceva. Nimeni nu voise să ne dea vreo clădire, de aceea ne aflam într-un cort. În afara cortului, CDU a construit un fel de tribună, pentru o demonstrație împotriva noastră. Perfect în regulă, era dreptul lor democratic. Am anunțat că aș dori foarte mult să am un dialog cu acei protectori ai democrației, pentru a le putea înțelege argumentele. Am părăsit cortul, urmat un tânăr reporter radio, care deja mirosea ceva sânge creștin democrat...

Am mers la lider, l-am felicitat de la tribună și i-am spus că tare aș dori să avem un dialog. Răspunsul a fost un nu hotărât, nu era genul de om care să dorească să vorbească cu comuniștii. I-am spus că nu sunt comunist și că există un pricipiu care era mai important decât asta. Anume, că democrația este bazată pe dialog, pe înțelegere, pe respect. Și l-am întrebat dacă nu e de acord cu faptul că dialogul este crucial într-o democrație.

S-a agitat ca un vierme, dar nu a răspuns. Lunga tăcere a fost mai elocventă decât cuvintele sale, iar acea tăcere a fost înregistrată și transmisă fără a fi scurtată către ascultători, liberi să interpreteze tăcerea cum doresc.

Am continuat la tribunalul nostru. Așa cum este ușor de ghicit, juriul a declarat statul german vinovat. *Berufsverbot*-ul nu a fost abolit, dar a fost relaxat și treptat a fost uitat. Tribunalul a servit ca o avertizare timpurie.

În 1983, verzii, sub conducerea inteligentă și carismatică a Petrei Kelly, au organizat un nou tribunal, în Nürnberg, împotriva armelor nucleare și împotriva politicii de „securitate" bazate pe arme atomice, indiferent de variantă – a primei lovituri sau a celei de a doua. Acuzați erau puterile nucleare și aliații lor care-și bazau securitatea pe o astfel de strategie. Sigur că ei nu doreau să fie prezenți, să asculte cuvintele dure care se spuneau și nici să prezinte ceea ce ar putea fi în favoarea lor.

În sala cea mare se aflau numeroase persoane faimoase, mobilizate de enorma mișcare germană pentru pace.

Sarcina mea nu era de membru în vreun juriu, ci de consultant privind efectele armelor nucleare. Pentru mine, chestiunea nu privea aceste arme, care, în sine, nu erau mai crude decât alte tipuri de arme folosite în cantități mari. Pentru mine, armele nucleare reprezentau, înainte de toate, o declarație teologică: nouă, puterilor nucleare, ne este dat dreptul să ucidem pe oricine, nu numai în războiul tuturor împotriva tuturor, ci dreptul de a ucide pe oricine, oriunde. O mare putere, cu atât mai mult o superputere, are dreptul de a inversa actul creației, până la nivelul la care numai gândacii sunt lăsați în viață. Omniscient, omniprezent și, peste toate, omnipotent, Dumnezeu însuși, acela era modelul. Din aceste motive, nu era vorba despre interzicerea armelor nucleare, despre acorduri, despre dezarmare simultană, ci problema era cum să se găsească un remediu acestui gen de teroare a narcisismului, a megalomaniei, cu evidente aspecte de paranoia.

Organizarea întâlnirii a fost perfectă. A fost o trecere în revistă a ce era mai frumos în cultura germană atât de creativă. Petra a făcut o treabă grozavă, ca o rază de lumină în întunericul raționamentelor abstracte care justifică uciderile în masă, acel model pe care sistemul l-a produs și care, în comparație, face palid Auschwitz-ul, ca o lucrare de amatori. O clară transgresare a imperialismului occidental în general, cu multe țări fără arme nucleare ca parteneri juniori.

→

Homo sapiens

Am pus bazele pentru ceea ce urma să vină mai târziu, când nu numai că social democrații au spus nu politicii nucleare, în 1985, dar chiar făcând ca CDU să privească în jur pentru o altă abordare a securității. Desigur, acoperirea media a fost practic absentă. Nimeni nu se aștepta ca mass-media să înțeleagă că plăpânda, tânăra democrație germană trecea tocmai atunci testul disponibilității de a asculta vocea unei opoziții. Se temeau că noi vom spune ceva important, se temeau de noi, pentru că aveam alternative clare. Din câte știu, asta se numește „libertatea presei". Libertatea de a tăcea, desigur...

Noi nu propovăduiam democrația. Noi *eram* democrația.

Mișcările există pentru a ne împinge mai aproape de nevoile de bază. Ele sunt parte a societății civile, dar și părți ale noastre, ale tuturor. Spuneți-mi câte mișcări în raport cu statul și capitalul există și am să vă spun cât potențial există pentru apropierea de nevoile de bază. Ori de câte ori statul guvernează singur, ca în fosta Uniune Sovietică, situația devine statică, literal vorbind. Când capitalul guvernează singur, ca în SUA din ultima vreme, el devine capitalist lacom, lipsit de considerație, împingând majoritatea departe de satisfacerea nevoilor de bază. Dinamica este limitată la creștere; există puțină distribuție sau deloc. Iar când mișcările guvernează singure, ele se pot anula una pe cealaltă. Prin urmare, aceste trei componente, mișcările, statul și capitalul, aflate în echilibru, într-o balanță dinamică, nu formează un model rău al unei societăți funcționale.

Mișcările sunt sarea societății, dar prea multă sare nu duce la o dietă bună. Iar balanța între mișcări, stat și capital trebuie mediată de o bună mass-media (ceea ce nu e ușor de găsit), făcând cei trei stâlpi ai societății transparenți unul altuia.

Mișcarea pentru pace este un bun exemplu. Au existat trei modele pe vremea Războiului Rece. Am în vedere relația dintre mișcarea pentru pace și studiile asupra păcii.

Primul model și-a găsit un purtător de cuvânt în Yoshikazu Sakamoto, profesor la Universitatea din Tokyo, o persoană de vârf în studiile păcii din Japonia, briliant, în special în ceea ce privește trecerea de la un sistem mondial teritorial la un sistem bazat mai mult pe organizații ale societății civile. Punctul lui de vedere era că persoanele din organizații stabilesc cursul politicii, iar sarcina cercetătorilor este să furnizeze premisele, datele, teoria.

A doua poziție și-a găsit purtătorul de cuvânt în Dieter Senghaas, profesor la Universitatea din Bremen, un actor major în cercetarea germană asupra păcii, strălucitor, printre altele, în dinamica subiacentă cursei înarmării. Poziția lui era că mișcările pentru pace știu prea puțin și, deci, au nevoie de studiile asupra păcii ca sursă de cunoștințe. Sarcina profesorilor de studiul păcii era tocmai aceasta: să fie profesioniști.

Personal, nu am fost nici de o parte, nici de cealaltă. Poziția mea era că pacea este cel mai bine servită atunci când studiile asupra păcii sunt caracterizate de ceea ce caracterizează orice cercetare bună: să fie liberă, independentă. Studiul păcii nu este nici deasupra și nici dedesubtul mișcărilor – studiul păcii este lateral. Relația este una a dialogului. Este o parte a acestor studii pe care noi, cei care lucrăm încontinuu ca cercetători, o cunoaștem un pic mai bine și la care am gândit ceva mai mult. Dar se poate ușor întâmpla și ca pacea să dispară din orizontul nostru și să intrăm într-un labirint al unor studii de dragul studiilor. Devenim sclavii propriei paradigme, atrași de forța magnetică a petelor albe de pe hărțile noastre, părțile neexplorate, indiferent dacă sunt importante sau nu. Trebuie să continuăm astfel, din cauza „serendipității", a acelor „lovituri" întâmplătoare, a aurului pe care căutătorul poate avea norocul să-l găsească. Dar avem nevoie de un dialog egalitarist între inimă și creier, cunoscând bine că mișcarea pentru pace are și creier, dar și că chiar și în cel mai disciplinat cercetător încă bat câteva părți ale inimii. Această relație de simbioză este în culmea ei atunci când este egalitaristă, nu este caracterizată nici prin supunere, nici prin dădăceală. Dialog.

Și asa a fost. Pe 12 decembrie 1979, NATO a luat o decizie lipsită de înțelepciune, care a prelungit probabil cu câțiva ani Războiul Rece: staționarea rachetelor cu rază medie de acțiune, faimoasele „464 Cruise" și „108 Pershing II", în cinci țări occidentale europene (Anglia, Olanda, Belgia, Germania, Italia). Desfășurarea rachetelor ar fi trebuit să fie însoțită de eforturi de dezarmare. Problema era că balanța generală era deja în favoarea NATO, iar rachetele ar fi stricat echilibrul și mai mult. Propaganda NATO a fost acceptată fără nicio discuție de către media, ca de obicei suspectă, și aceasta a început să discute despre armamentul care să echilibreze balanța, nu despre dezarmare. Adevărul era că NATO dorea să fie superioară în toate tipurile de arme și pe toate „teatrele", arene posibile de război. Atunci, ca și acum. Echilibrul este înțeles ca superioritate a celui care evaluează, cu un surplus confortabil, nu ca echilibru pur și simplu.

A început să crească o enormă mișcare pentru pace. Aceste rachete făceau din Europa de Vest o enormă țintă pentru bombardamente. Rachetele intercontinentale făceau deja ținte din cele două superputeri, cu presupunerea că fiecare parte va încerca să elimine capacitatea de distrugere a celeilalte părți. Exista și atunci, și încă există un nucleu permanent și de încredere al mișcării pentru pace în toate țările, bazat pe Liga pentru Pace și Libertate a Femeilor, mișcarea Quakers și încă altele. Dar există și conjuncturi; amenințarea desfășurării rachetelor a creat o astfel de conjunctură, nu atât din cauza unui pacifism de adâncime, constructiv, ci din cauza fricii alarmante de a deveni ținta unui bombardament.

Puțini au demonstrat în Europa pe vremea când „numai" SUA și Uniunea Sovietică erau ținte clare una pentru cealaltă. Prin urmare, mișcarea cu pricina a fost expresia evidentă a unui „interes personal". Dar asta nu și în SUA, unde au avut loc demonstrații uriase împotriva staționării rachetelor în Europa, un fapt care prea puțin ar fi afectat direct populația SUA. Pentru mine, a fost un sentiment straniu să mă adresez celor 25.000 de americani, în Oregon, la Raliul Euromissile din 22 octombrie 1983, vorbind împotriva rachetelor din Anglia. Și împreună cu mine erau mulți membri ai Mișcării pentru Pace din America. Atunci când șeful forțelor armate din SUA, John Shalikashvili, a spus că „SUA este o națiune globală, cu interese globale" am avut frisoane pe șira spinării. Dar am fost și bucuros atunci când acest universalism s-a extins și la mișcarea pentru pace americană.

Mișcarea antirachetă a fost în plină putere începând cu 1981, iar eu am luat-o ca pe sarcină personală majoră, nu pentru că puteam opri desfășurarea rachetelor, ci pentru că puteam face ceva pentru a schimba modul de a gândi asupra acestor înfricoșătoare arme. Dacă decizia ar fi fost luată într-un mod democratic, am fi fost în stare să mobilizăm o majoritate împotriva ei în cele mai multe dintre cele cinci țări. Dar ceea ce aveam în fața noastră era, în cel mai bun caz, o parlamentocrație, bazată pe parlamentari controlați de partide, care în mare măsură erau ele însele parte a mașinăriei de stat, preocupată de politica externă și de politica de securitate. Ei erau reprezentanții statului printre cetățeni, nu invers. Iar statul era reprezentantul SUA. Oamenii propuneau, Washingtonul dispunea.

Cinci sute de discursuri, conferințe, interviuri radio și TV s-au adunat pentru mine între 1981 și 1985, una la trei zile, în douăsprezece țări, în șase limbi.

Eram mulți cei care făceam același lucru. Era obositor. Îmi amintesc ceva din Germania: cu trenul până într-un oraș îndepărtat, cu autobuzul până într-un orășel, apoi pe jos o oarecare distanță până la un loc îngust, în care câteva femei se uitau la mine. *Noch ein Mann*, „încă un bărbat". Este ceea ce meritam. Erau mai multe femei decât bărbați în mișcarea pentru pace. Ele aveau o analiză mai profundă și mai multe propuneri de acțiune. Bărbații se concentrau pe numere dubioase și pe aritmetică, femeile pe imaginea globală. Ele erau mai realiste.

Ca expert în parlamentele din Suedia, Germania, Olanda, Belgia, Austria, Spania, Comunitatea Europeană și altele, și eu am folosit analiza armelor, dezarmării și înarmării, ca punct de plecare. Dar apoi m-am concentrat pe rezolvarea conflictelor și am produs un soi de pachet: *apărarea defensivă,* bazată pe armata convențională + miliții + apărare nemilitară. În general, armata tindea să înțeleagă acest mod de gândire mai bine decât cei mai mulți membri ai mișcărilor dogmatice pentru pace, adesea prea rigide. Eu eram independent în raport cu ambele părți. La importanta Conferință pentru pace de la Perugia, în iulie 1984, am fost unul dintre podurile de legătură între mișcarea pentru drepturile omului din Europa de Est și mișcarea antinucleară din Europa de Vest. Un foarte clar caz de și-una-și-alta.

Dar, cum spuneam, era obositor. Am fost bursier la Wissenschaftskolleg (un institut pentru studii avansate), în Berlin, 1982-83, și la Berghof-Stiftung, 1983-84. Berlinul era un bun punct de plecare. Dar când, împreună cu Fumiko, pregăteam microbuzul nostru pentru a părăsi Germania, în iulie 1984, am avut sentimentul că totul a fost în zadar. Am fost atunci într-o stare în care mă găsesc rar: deprimat. Dar chiar în acea vară s-a produs schimbarea în social democrația germană: Helmut Schmidt, Helmut-Rachetă, a trebuit să se retragă de la conducerea partidului. S-a produs o deschidere în nebunia discursului nuclear.

Mai târziu, unul dintre cei mai inteligenți politicieni de vârf din CDU, Kurt Biedenkopf, a spus-o foarte bine: Politica descurajării nucleare presupune că oamenii cred în ea. Dar popoarele nu cred în această politică. Prin urmare, trebuie să găsim altceva. Iar popoarele chiar doreau altceva.

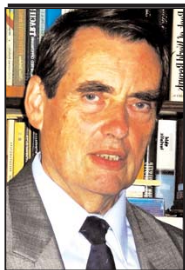
Îmi amintesc de o dezbatere TV, unde, printre alții, era prezent și Heiner Geissler, secretarul general al CDU. Un „barometru" măsura starea de spirit a telespectatorilor care dădeau telefoane. De fiecare dată când eu vorbeam despre alternative, barometrul urca – și o făcea brusc. Oamenii doreau alternative, nu numai critici. Peste tot, oamenii au idei, mai ales femeile, pentru că bărbații, cum am mai spus, sunt obsedați de numere – care mai târziu au devenit în mare măsură fictive. Cineva care crede în datele oficiale despre arme este exact asta, un credincios. În cărțile anuale ale Institutului Internațional de Cercetare a Păcii de la Stockholm, bazate pe date oficiale, comunicate de guverne, numerele de pagină sunt singurele numere în care cred...

Rachetele au fost, totuși, desfășurate. Am pierdut? Deloc. Erau rachete fără suflet. Nu mai era nicio credință, nicio convingere în spatele lor. Erau deja pe cale de dezagregare.

(Fragmente din secțiunea „Democracy is to participate: Abroad" a autobiografiei lui Johan Galtung, *On the Peace Path Through the World,* 2000.)

Homo sapiens

Între trei morale extreme

Dan D. FARCAȘ

În precedentele articole mi-am mărturisit credința că omenirea va deveni matură atunci când, pentru fiecare om, cea mai importantă motivație va deveni frumosul uman, producând binele în mod implicit, fără a recurge la pedepse și recompense (fie ele și divine), ori la reflexe dobândite în primii ani de viață.

Am uitat, însă, să adaug că, în acel caz, toți oamenii vor deveni aidoma îngerilor, ceea ce dă măsura lungimii drumului pe care îl mai avem de parcurs. Până atunci ne resemnăm, pe de o parte, să viețuim cu obșteștile slăbiciuni omenești, iar, pe de altă parte, să sperăm în *progres,* în particular, în cel moral și cu deosebire în cel care duce la frumosul uman.

În decursul istoriei, fiecare grup stabil de oameni și-a selectat, acceptat și transmis peste generații sisteme de norme care pot fi numite *adevăruri morale* de tipul: „este bine ca...” ori „nu este bine să...” Un astfel de sistem de norme este numit, pe scurt, *morală*. Odată cu creșterea comunităților umane, adevărurile morale, considerate – la vârful societății – optime și importante, dar care erau mai greu de acceptat la nivelul individului, au devenit *legi* juridice, însoțite de mecanisme coercitive. Pentru celelalte adevăruri morale, forța de constrângere o constituiau familia și opinia publică. Căutarea eficienței conviețuirii în societate, la care s-a adăugat globalizarea, au filtrat treptat, pe spații întinse, cam aceleași norme optime și au făcut ca multe adevăruri morale să fie acceptate, sub aceeași formă, de majoritatea oamenilor.

Societatea poate fi considerată un mare *pluriagent.* Așa cum am convenit la un moment dat, între componentele unui pluriagent există trei relații principale: *competiția, cooperarea* și *conducerea ierarhică* (primele două, fundamentale și în teoria jocurilor). Plecând de la aceste relații, se poate face o observație interesantă și, cred, utilă, anume că toate moralele existente în istorie pot fi așezate în interiorul unui triunghi, având la vârfuri trei *morale extreme: individualistă, umanistă* și *autoritară,* fiecare dintre ele exacerbând una dintre aceste trei relații esențiale: *competiția, cooperarea* și *conducerea ierarhică*. Creionez mai jos principalele trăsături ale acestor trei morale extreme.

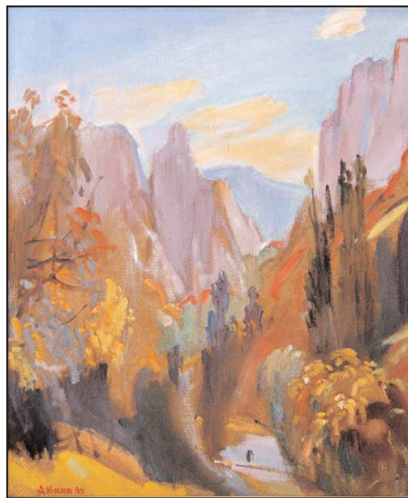
Morala individualistă extremă va avea drept principiu de bază recomandarea că fericirea generală poate fi realizată dacă fiecare individ își urmărește interesele sale personale, respectând interesele celorlalți, în măsura în care, dacă n-ar face asa, ar avea de pierdut în final. Ideea a fost formulată de Adam Smith, dar înainte de el și de Spinoza.

O astfel de morală egoistă dă importanță maximă unor motivații umane elementare: plăcere, neplăcere, satisfacție, stres, durere etc. Ele se manifestau, în fașă, și la strămoșii noștri zoologici, cu zeci de milioane de ani în urmă, prin acțiuni vizând teritorialitatea, disputarea hranei, a vizuinii, stabilirea întâietății, prin respectarea căreia puteau evita confruntări viitoare etc. La om, aceste motive au devenit, într-o primă aproximație, nevoi biologice elementare: securitate, hrană, sex, superioritate, avuție, diverse alte plăceri ale trupului etc., manifestate la nivelul individului, al familiei sau al clanului. Ele se pot sublima, pe un palier superior, în respect pentru proprietate, curaj, ambiție, mândrie, dorință de libertate și de afirmare, putere de luptă și de creație, spirit sportiv, însă și în dorința de a poseda cât mai multe bunuri, lăcomie, vanitate, invidie, ură, ranchiună, răzbunare etc.

Acest tip de motive duce în mod necesar la *competiție,* uneori „pe viață și pe moarte”, întrucât, de foarte multe ori, obiectivele vizate nu pot fi atinse decât de unul sau de câtiva dintre doritori. Totuși, chit că ne place, chit că nu, competiția între ființele vii a fost principalul motor al *progresului,* al celui biologic și apoi social, de la începutul lumii, până azi, și va rămâne astfel și pe viitor. Ea este nemiloasă, dar e singura care duce lucrurile înainte. Dacă, printr-un miracol, competiția și conflictele ar fi fost interzise, înlocuite, să zicem, cu o limitare artificială a numărului de urmași, pentru a evita suprapopularea, biosfera de pe Pământ ar fi probabil și azi, după patru miliarde de ani de existență, foarte aproape de supa primitivă.

Morala individualistă poate include și o formă degenerată, *non-relațională* (deci care nu implică alți indivizi), a căutării unei fericiri solipsiste, în care subiectul, ignorând lumea din jur, își urmărește numai propriile interese, de exemplu, consumând droguri sau abandonându-se unei „mântuiri” personale, cum ar fi integrarea în nirvana.

O a doua morală extremă este cea pur *umanistă*. Ea are la bază, așa cum am sugerat și mai sus, conceptele de *frumos* și *urât* – reflectări pe plan afectiv, conștiente și mereu repuse în cauză, ale armoniei omului cu lumea, dar mai ales motivația dată de *frumosul uman* (incluzând și frumosul a ceea ce credem că se află deasupra oamenilor), însoțită de lupta împotriva *urâtului* uman care i se opune.

Am mai spus că frumosul uman este frumusețea sufletului, a spiritului omenesc, în primul rând frumusețea manifestărilor sale: creații, descoperiri, acte de binefacere etc. Între acestea excelează însușirea care poate fi numită *iubire*: capacitatea de a aprecia, a ocroti și a cultiva frumosul în general și, în același timp, de a respinge urâtul și răul, dar mai ales aptitudinea de a prețui frumusețea altor oameni (inclusiv un posibil frumos suprauman). Dar un om nu este cu adevărat frumos decât atunci când aceste însușiri nu sunt asociate cu dorința de *posesiune* (a unor obiecte sau privilegii, a teritoriului, a siguranței familiei, a poziției în ierarhie etc.), deci, dacă el face toate acestea altruist, și nu doar pentru cei apropiați, ci pentru toată omenirea, ori chiar pentru întreaga lume vie, ca și pentru cele ce transcend în sacru.

Comportamentul descris mai sus se bazează pe motivații de tip *cooperant,* care își au originea primitivă în simbiozele reușite, în instinctele gregare (asociere în haite, stoluri etc.), în îngrijirea urmașilor ca și în anumite forme de joc. Omul urcă însă mult deasupra acestor rudimente, până la empatia altruistă cu ajutorul căreia pătrunde în labirintul motivațional al semenilor săi, ceea ce-l va face să acționeze astfel încât să se bucure atunci când poate spori bucuriile celuilalt.

Morală umanistă extremă, de tip *cooperant,* promovează, așadar, binele și fericirea universală prin acțiuni care ocrotesc și dezvoltă frumosul în general, dar mai ales frumosul celorlalți oameni, făcând asta în mod dezinteresat, din prietenie, stimă, sau pur și simplu din satisfacția de a face binele. Pentru acest tip de morală, valoarea supremă este omul frumos, actual sau potențial, omul concret, ca unicat irepetabil, pierderea căruia nu poate fi compensată în niciun fel. Morala umanistă va milita deci, în mod firesc, împotriva tendințelor nivelatoare, „procustizante”, care țintesc înregimentarea în mari ierarhii în care individul devine doar o piesă standardizată, interșanjabilă.

Cea mai bună propagatoare a acestei morale a fost și rămâne arta autentică. Ea n-a avut niciodată alt scop decât să educe în oameni iubirea pentru tot ce ajută desăvârșirii măreției și frumuseții omenești și divine, pregătind spiritele împotriva a tot ce împiedică, batjocorește sau amenință acest frumos.

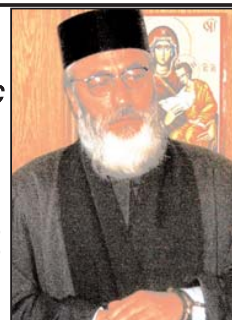
Fiind, însă, așa cum am subliniat și în denumire, o morală extremă, ea este imposibil de pus în practică în plenitudinea sa. Totdeauna vor exista situații în care împlinirea unui frumos va opri împlinirea altuia. Cel ce a atins treptele supreme ale frumosului va pune pe mulți în umbră și va reteza multe aripi. Sau, sublimul operelor lui Villon sau Caravaggio poate îndreptăți oare să li se ierte răul pe care l-au făcut unor confrați? Deci, în situații reale, morala umanistă va trebui să lase loc și celei individualiste; jocul nu poate fi doar cooperant, ci este inevitabil și competitiv.

Dar, structurarea pluriagenților ne reamintește și al treilea tip esențial de relații, cele ținând de *coordonarea* sau *conducerea ierarhică.* Pornite de la coordonarea haitei sau turmei, în acțiuni de vânătoare, migrare etc. și poate de la tutelarea și instruirea puilor, relațiile de coordonare se transformă la oameni în integrarea în marile ierarhii, în loialitate necondiționată, în respectul pentru norme, cutume, tabuuri, obiceiuri, legi, exprimând respectul pentru familie, corporație, echipă, neam, țară, religie etc., deci respectul pentru „regula jocului” enunțată și impusă de o autoritate recunoscută (divinitate, strămoși, legiuitori, înțelepți, conducători, părinți, profesori etc.). Aceste motivații intră în conștiința omului adesea încă din copilărie sub forma unor sugestii verbale de tipul „așa trebuie”, „asta ți-e datoria”, „cutare e interzis”, „așa face orice om bine crescut” etc., dar pot fi impuse și mai târziu, de pildă, prin ceea ce s-a numit „spălarea creierului”. Ulterior, preceptele ajung să acționeze ca legi morale (sau norme morale), pe care individul nu se mai întreabă de unde le are, sau dacă le-ar putea pune vreodată la îndoială.

Morala autoritară extremă este una bazată exclusiv pe astfel de „legi morale”. Ea este generată de necesitatea consolidării relațiilor de conducere din societate și se bazează pe principiul conform căruia fericirea oamenilor nu se poate realiza decât în cadrul unor ierarhii bine structurate și cu respectarea riguroasă a unor reglementări. În acest spirit, valoarea supremă pentru fiecare om trebuie să fie tăria și sănătatea instituțiilor în care el a fost încadrat. Dintre cele trei morale extreme, morala autoritară dă seama cel mai bine de interesele generale ale unor mari colectivități și de cele cu un orizont mare de timp. Din punctul de vedere al acestei morale, omul devine standardizat, iar ceea ce contează mai presus de orice este integritatea colectivului (și, implicit, a șefului ei, a efigiei etc.); dacă aceasta este în pericol, datoria individului interșanjabil este să o apere fără șovăire, mergând până la sacrificiul suprem. A nu respecta legile, normele, obiectivele, emanând de la autoritatea colectivă, reprezintă, din punctul de vedere al acestei morale, cel mai mare blam.

Desigur, nici această morală, ca de altfel niciuna dintre cele trei morale „extreme”, nu poate exista în stare pură. Morala acceptată într-o comunitate reală este, întotdeauna, o combinație a celor trei morale extreme, în funcție de importanța celor trei relații corespunzătoare pentru acea comunitate.

Ioanichie Bălan în țara bucuriei

ÎPS CALINIC

Robust și întreg poate că este atunci când, din casă, vecini, sau din sat, țară ori lume, pleacă unul câte unul frații noștri ziditi din aceeași plămadă. Nu am vrut să cred și nici nu voi crede că noi ne ducem fără rost din lumea aceasta. Nici azi nu mi-a slăbit puterea că strămoșii mei nu ar mai fi printre noi, iar, mai ales, mama este prezentă mereu, aievea, veghindu-mi pașii prin lumea aceasta. Parcă văd pe preotul Gheorghe Savin, urias, venind din cer să mai vadă biserica și creștinii cei cuminți, care ascultau nemișcați ore în șir la slujbă. Părintele Savin mergea des mai ales la Mănăstirea Sihăstria. Veneau în satul Cracăul Negru si Părintele Cleopa, Starețul Ioil, Mitropolitul Irineu Mihălcescu, alți călugări, dar și Părintele Ioanichie Bălan.

În anii '50 ai secolului XX, la Sihăstria viețuia și picta Irineu Protcenco. Azi se văd picturile de la paraclisul care așteaptă încă îngeri din cer să le isprăvească. La acest pictor, preotul Savin avea să insiste să picteze cele patru icoane împărătești pentru biserica din satul unde a binecuvântat Dumnezeu să mă nasc. Stiu când se pictau icoanele și ziua de sărbătoare când au fost aduse în procesiune de la Mănăstirea Sihăstria în satul Cracăul Negru, kilometri întregi peste munți. Azi le avem drept tezaur în bisericuța satului. Atunci era, ceva peste 20 de ani, la Sihăstria cea aleasă a Neamțului și proaspătul viețuitor întru ale monahismului, Ioanichie Bălan.

Om născut în Stănița Romanului, om de soare, unde ciocârlia în zori de zi își ține ruga, urcând pe razele de soare, cu trilurile ei deșteptând amorțeala firii. Așa zglobiu, l-am cunoscut în jurul anului 1960, când venea la Seminarul Teologic de la Mănăstirea Neamț, unde cerceta des pe fratele său, Vasile. Era de o rară prospețime în priviri și vioiciune în pas, curat îmbrăcat în straie de lână de culoarea ghimbei în pârguire, țesută în stative moldovene și cu o barbă neatinsă de tăișul iscusit al foarfecii. De la fratele său, Vasile, am aflat că părintele Ioanichie era aspru în cuvânt și nu glumea nicio clipă, spre deosebire de fratele său pus pe snoave.

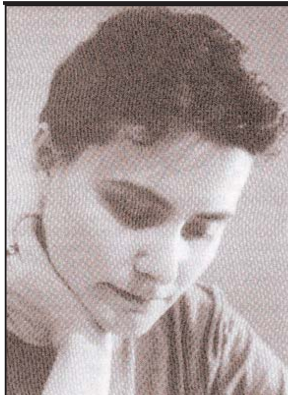
Când mergeam de la școală în vacanță spre Cracăul Negru, o luam drept spre Munții Neamțului, cu piciorul, ca oarecând Calistrat Hogaș. Pe lunca Mănăstirii Secului mă duceam cu o bucurie mare de inimă. Eram singur. La mare depărtare am văzut venind un călugăr. Mai la o parte de drum m-am urcat într-un fag bătrân și m-am ascuns într-o scorbură. De acolo vedeam bine cum venea călugărul cu pași repezi, făcând mereu cruci și închinăciuni. Trecând pe lângă bătrânul fag am auzit, invocând cu glas hotărât rugăciunea: „Doamne, Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, mântuiește-mă pe mine păcătosul!" Am rămas, uitându-mă lung după dânsul, cum se topea în zare. Mă simțeam vinovat, parcă. Îmi reproșam că nu m-am văzut cu el. Eram sfios, dragă Doamne, și nu aveam curajul să-l întâlnesc. Ocoleam oamenii severi, din principiu, ca și acum, de altfel. Mai târziu, aveam să-l revăd în prietenia scriitorului Ioan Alexandru.

M-am bucurat mult. Se înjugau la treabă înaltă. Ioan Alexandru scria *Imnele bucuriei, ale Transilvaniei, ale Moldovei,* iar Ioanichie Bălan scria și tipărea în ediții de lux *Convorbiri duhovnicești, Vetre de sihăstrie românească, Patericul* și alte osteneli cărturărești și de isihasm românesc, în multe ediții. Mă solicita adesea să-i dau vești de pe locurile unde viețuiam. Era extrem de harnic, ostenitor neodihnit, silitor de la cei cu cenzura de a trece textele isihaste printre baricadele ateiste. Stiu foarte bine o parte dintre durerile lui, dar și de marile bucurii, când osteneala se transforma în izbândă duhovnicească. Brațele, picioarele, ochii, glasul, dar și mintea sa, mai ales, au fost supuse, fără milă, la lucrare fără odihnă.

Cuvântul său simplu, sobru, fără tenebroase adâncimi și întortocheli de frază amețitoare, picura ca roua asupra inimilor însetate de adevăr și pline de sete duhovnicească. Sihăstreasca chinovie din Munții Neamțului are acum o troiță de isihaști în Grădina lui Dumnezeu: Ilie Cleopa, Paisie Olaru și Ioanichie Bălan.

Marii gospodari pe câmpurile duhovnicești ale României, după ce au semănat cu lacrimi, acum își culeg snopii bucuriei!

Lacrima Anei

Mioara Cremene
(pseudonim al Mariei Elena Gorea) s-a născut la 6 septembrie 1923, în București. Cursuri la Conservator și Facultatea de Litere și Filosofie de la Universitatea din București, licența în psihologie și regie. Lucrează la *Ecoul, Contemporanul, Arici Pogonici, Gazeta literară*, colaborează la *Fapta* și *Tribuna poporului.* Debutează imediat după război cu cronică teatrală în *Rampa* și editorial în 1951, cu piesa în versuri *Mălina și cei trei ursuleți.* În 1969 emigrează în Franța, unde scrie scenariile mai multor filme de artă și de televiziune. A publicat un mare număr de cărți, multe pentru copii, versuri, proză, eseistică. Poemul alăturat este reluat din volumul *Adevărul și inima*, Editura pentru literatură, București, 1964.

Baladă despre Neagoe Craiul și al său meșter

Cică departe foarte și de mult tare, în cetate
strălucitoare, trăia un ucenic zidar, care avea
pe Argeș în sus un prun înflorit, un moșneag
albit, un locșor de casă și-o mândră mireasă.

Ucenicu-a crescut și s-a fost făcut mai întâi
calfă și-apoi meșteraș, și-apoi meșter mare
cu unelte-nvățate și mâini descântate. Și popii-n cetate
au hotărât să facă biserică-naltă, să-i ajungă
domnului la talpă. L-au chemat și pe meșter
să vie, cu var și mistrie și cu-un sfat isteț,
că e mai de preț. Dar el se tot gândea, colo, pe Argeș în sus,
pe unde avea un prun înflorit, un moșneag albit,
loc cu iarbă deasă și-o mândră mireasă.

Și-a stat ce-a mai stat, și și-a învățat nouă
ucenici pricepuți la fel. I-ntrecea doar el.
Și-a pornit cu ei pe Argeș în sus, cu gând să clădească
biserică-naltă, domnului la talpă. Și-o voia așa:
ca prunu-nflorită, ca moșu' albită, blândă
cum e iarba lui pe moșioară și însingurată cum e o fecioară.

Iar dacă-a ajuns, prunul se uscase, moșneagul murise,
iarba se-ofilea – mândra-l aștepta...
Crai era Neagoe, schimbător la voie. Și dac-a aflat
meșter c-a venit, l-a chemat la el și-a grăit astfel:
– Tu cu meseria, eu cu bogăția. Tu cu ucenicii, eu cu grămăticii.
Și la faimă-apoi – doar unul din noi. Faima nu se-mparte,
ci-o s-o aibă-n parte, dincolo de moarte
acel ce-o avea și-o putea să dea un dar mai de preț,
lucind peste vieți, o făclie vie, pentru temelie,
o rază smerită, să fie zidită ca în trup suflarea,
ca în somn visarea, ca-ntr-o carte floarea.

Iar Neagoe craiul avea o soție,
pe nume Despina, blândă ca lumina.
Și i-a poruncit, iar ea și-a zidit câte un smarald
sub un turn înalt, câte un inel sub orice crenel,
câteva brățări loc de lumânări, mândrele colane,
pe-unde-or fi amvoane, cerceii de jar unde-o fi altar,
și o peruzea, sub toacă să stea, ca să dea de știre,
cu limbă subțire, că Neagoe craiul cât timp i-a fost traiul
și-a dorit mărire...

Iar meșterul mare, meșterul zidar, în ceas greu și-amar
și-a zidit iubita cu chipul bălan, că era sărman.
Astfel se făcu de se ridică pe Argeș în sus biserică-naltă,
domnului la talpă. Și era așa: ca prunu-nflorită, ca moșul albită,
blândă și curată și însingurată...

Ci craiul Neagoe, schimbător la voie, trecând el o dată
pe Argeș în sus, nu-i veni a crede ce-i păru că vede.
Pe un turn înalt, sta meșterul său, lângă Dumnezeu.

– Noroc, sănătate, meștere-nvățate. Colo, de-unde șezi,
ia să-mi spui, ce vezi?
– Văd, mărite crai, o împărăție cum nici tu nu ai.
Albastră-n livezi și albă-n cirezi, și atât de-ntinsă
și de necuprinsă, că pe lângă ea moșioara ta e cât o mărgea.
S-a întunecat craiul și-a-ntrebat:
– Dar pe mine, oare, meșterule mare, spune-mi cum mă vezi,
colo de-unde șezi ?
– Mi te văd, stăpâne, cât un fir de pâne. Cât o lăcustă
pe frunza îngustă. Cum zărești sub munte pietrele mărunte.
Te văd, împărate, nici pe jumătate.

Vodă râse-ncet, și-a răspuns șiret:
– Meșter priceput, meșter neîntrecut, bine-i printre nori,
dar ia să cobori și-aici pe pământ, ai să vezi cum sunt.
Eu în slăvi călare, tu jos în picioare.
Eu la înălțimi, tu mic prin mulțimi.
Iar meșterul blând i-a spus după gând :
– Crai cu stea în piept, poate că spui drept,
craiule frumos, bine-ți stă voios și cu chef de glume...
Dar chiar de-o să-ți fie
prilej de mânie, câtă-i lumea lume, eu nu-ți mai cobor
ție la picior, eu nu-ți mai rămâi ție la călcâi,
vreau să stau cum sunt între vis și gând,
sus în turla-naltă și așa învoaltă,
ca să pot privi de-aici din tării, peste veșnicii,
prunul înflorit, moșul cel albit, iarba ce-am avut,
draga ce-am pierdut.

Stelele-au prins glas, norii de pripas au făcut popas –
...Și-astfel a rămas!

Istoria de lângă noi

Concepte etico-filosofice în cultura romilor

Marian NENCESCU

„Poporul enigmatic” sau istoria secretă a romilor

Cercetarea ştiinţifică a istoriei, cu argumente şi dovezi temeinice privind originile, limba şi cultura specifice ale ţiganilor/romilor a fost adesea umbrită de amatorismul zgomotos al anecdoticii. În locul unor dezbateri temeinice privind locul cuvenit în istoria umanităţii a poporului atât de divers şi de vital al ţiganilor/romilor, avem numeroase „legende”, prejudecăţi şi adevăruri spuse pe jumătate, astfel încât, chiar şi astăzi, după mai bine de două secole de istoriografie confirmată ştiinţific, este greu să separăm prejudecăţile de adevărul obiectiv.

De vină sunt în egală măsură cercetătorii, care, pornind de la consecinţe, iar nu de la surse, au căutat să explice „misterul” ţiganilor/romilor fără o reală compatibilitate cu tema, dar şi istoricii, lingviştii şi sociologii şi, nu în ultimă instanţă, opinia publică. Toţi aceştia au înconjurat comunităţile de romi cu numeroase legende, adesea fabricate arbitrar, prin care au căutat să explice, chiar şi parţial, ciudata şi până la urmă „necunoscuta” filosofie de viaţă a acestei populaţii predominant seminomade, care a invadat Europa începând cu veacul al XIV-lea.

Deşi astăzi beneficiem de avantajul unei istoriografii atestate şi acceptate de lumea ştiinţifică, cel puţin două dintre întrebările fundamentale privindu-i pe romi rămân fără răspuns: este vorba de proba ştiinţifică a originii indice a romilor şi, mai ales, de identificarea trunchiului lingvistic căruia aparţine limba *romanes*.

Răspunsul parţial la aceste întrebări l-au dat până în prezent istorici europeni de renume, începând cu germanul H. Grellman (*Die Zigeuner,* Dessau, 1873), A. Ascoli, M.F.D. Gweie, Fessler, I.H. Schwieker (*Die Zigeuner in Ungarn and Siebenbürgen,* Vienn, 1883), Mate Brunn, A. Poissonier, Eccard, Paul Bataillard, Muratori, F. Miklosich, Borow, Guido Carra (*Die Zigeuner,* Turin, 1890), J.P. Liégeois, J.A. Vaillant (*Les Romés vraie des vrais Bohémiens,* Paris, 1857), Françoise Cozzanet (*Mythes et coutumes des tsigans,* f.l., f.a.).

Nici astăzi istoriografia nu a încetat să caute argumente istorice pertinente privind epopeea ţiganilor/romilor, şi-l amintim pe C. Bernadac (*L'Hollocauste oublié. Les Massacre des tsigans,* Paris, 1979) sau cercetători ca Mihail Kunavin, Jan Hancook sau W.R. Rishi, toţi interesaţi de momentul iniţial al pătrunderii ţiganilor în Europa, situat, de comun acord, între secolele al XI-lea şi al XII-lea.

Nici istoriografia românească nu a rămas datoare studierii acestui fenomen. Acordând locul fruntaş ce i se cuvine lui Dimitrie Cantemir, primul cărturar ce a menţionat prezenţa ţiganilor în Moldova (în lucrarea *Descriptio Moldaviae,* Bucureşti, 1976), în spiritul adevărului şi al obiectivităţii ştiinţifice, vom semnala poziţia preponderentă a lui Mihail Kogălniceanu, primul om politic român care a militat activ pentru dezrobirea ţiganilor (v. lucrarea *Dezrobirea ţiganilor. Stergerea privilegiilor boiereşti. Emanciparea ţăranilor,* Bucureşti, 1891). La rândul său, savantul filolog B.P. Hasdeu este cel care i-a numit pe ţigani „poporul enigmatic”, lăsând să se înţeleagă că aura de mister şi de legendă ţesută în jurul ţiganilor este expresia unei inadaptabilităţi dintre universul lor spiritual şi cel al popoarelor alături de care au ajuns să convieţuiască.

De altfel, astfel de demersuri, în consonanţă cu studiile amintite anterior ale cărturarilor europeni, aveau ca ţintă politică eliberarea etniei ţigăneşti de apăsarea ruşinosului jug al robiei. Astfel de preocupări pot fi interpretate şi ca o intervenţie directă a masoneriei europene, după cum afirmă D.A. Lăzărescu (*Românii în francmasoneria universală,* Bucureşti, 1977, pp. 67-68). În acelaşi context pot fi plasate şi demersurile lui Teodor Diamant (iniţiatorul, la mijlocul secolului al XIX-lea, al Falansterului de la Scăieni, din judeţul Prahova) de a promova un sistem social eficient, care să permită ţiganilor de a înceta „viaţa vagaboandă şi imorală” şi a deveni sedentari, sub aspect administrativ. Într-un studiu dedicat *Ordinului Masonic Român* (Bucureşti, 1993), istoricul Horia Nestorescu-Bălceşti asociază preocupările lui Diamant şi ale altor fruntaşi masoni din generaţia paşoptistă cu dezideratul politic european al dezrobirii ţiganilor.

Separat de acest curent s-au manifestat şi preocupările unor lingvişti şi folclorişti români de epocă de a promova o imagine obiectivă, nealterată ideologic privind contribuţia ţiganilor/romilor la cultura autohtonă. Evident că astfel de intervenţii porneau de la ideile umanitariste şi egalitariste. Pot fi plasate în acest context studiile lui Moses Gaster („De ce şi-au mâncat ţiganii biserica”, în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, I, 1882, pp. 469–475) sau Al. Graur („Les mots tziganes en roumain”, în *Bulletin lingvistique*, II, 1934, pp. 108–120). Mai nou, Andrei Avram („Cercetări lingvistice la o familie de ţigani”, în revista *Fonetică şi dialectologie*, Bucureşti, 1960, pp. 93–102), Ion Calotă (*Graiul rudarilor din Oltenia,* Craiova, 1974), ca şi Lucian Cherata, C.S. Nicolăescu-Plopşor, Emil Petrovici sau George Potra au prezentat contribuţii substanţiale privind analiza etnografică, sociologică, istorică şi lingvistică a etniei ţigăneşti. Mai amintim, fără a epuiza lista cercetătorilor români aplecaţi asupra studiului etniei ţigăneşti, pe Ion Chelcea (*Rudarii, o „enigmă” etnografică,* Bucureşti, 1943), C. Şerban („Contribuţii la istoria meşteşugarilor în Ţara Românească – ţiganii rudari, în secolele XVII-XVIII”, în *Revista de istorie,* 1959, pp. 131–147), L. Cherata (*Istoria ţiganilor,* 1994) sau Tudor Amza (*Ţiganii, necunoscuţii de lângă noi,* Bucureşti, 1997), ca şi sociologii Elena şi Cătălin Zamfir (*Ţiganii între ignorare şi îngrijorare,* 1993).

Semnalăm aici şi un studiu cu totul original şi insuficient valorificat al lui Nicolae Bobu (*Carte despre rromi. Cutuma justiţiară – judecata de pace a rromilor,* Tg. Jiu, Ed. Gorjanul, 2000) cuprinzând elemente inedite despre un obicei ţigănesc specific, cunoscut şi sub denumirea de „stabor”.

Rezumând, ne întoarcem la întrebarea iniţială – de unde vin ţiganii/romii? Dacă renunţăm la teza parţială şi nedeplin demonstrată ştiinţific a originii egiptene, nu ne rămâne decât să adoptăm ipoteza indianistă. De altfel, încă din 1783, istoricul german Grellman, într-un studiu privind asemănarea dintre cuvintele ţigăneşti şi cele hinduse, insista pe această teză, concluzionând că aceasta este singura ipoteză de luat în discuţie (op. cit. *Die Zigeuner, lin historischen…*). La fel, majoritatea istoricilor citaţi susţin ipoteza indianistă, cu precizarea că etimonul „cingarea” sau „cengar” se regăseşte şi astăzi în India, constituind urmele unei conotaţii etnice restrânse.

Pe baza datelor acumulate de-a lungul a peste un secol şi jumătate de cercetări, la sfârşitul secolului al XIX-lea, învăţatul I.H. Schwinder concluziona: „Singurul punct de vedere corect pe care cercetarea lingvistică ni l-a indicat este ipoteza pătrunderii ţiganilor din India sau din orice altă ţară locuită unde se vorbeşte limba hindusă”. Un argument suplimentar îl reprezintă şi asemănarea dintre limba ţigănească şi cea bengali, vorbită astăzi în India de nord şi în Bangladesh (v. Lucian Cherata, *Istoria ţiganilor din România*).

Ţiganii indieni şi romii europeni

Dacă astăzi întâlnim romi atât în Europa de Est, cât şi în Occident, este firesc să le căutăm originile, respectiv, să plecăm de la izvorul indian. Experimentul realizat la mijlocul anilor '90 de cercetătorul ceh Paul Polansky porneşte de la identificarea la populaţia romă din unele regiuni din ţara sa a unor obiceiuri pe care le-a căutat apoi în Bengal, regiune a Indiei locuită de aşa-zişi strămoşi ai ţiganilor moderni, unde predomină limba punjabi. Iată, sintetic, câteva dintre observaţiile sale: „ţiganii” indieni trăiesc în corturi, la marginea oraşelor; asemenea pretinşilor lor conaţionali europeni, aceştia stârnesc interesul prin aptitudinile lor muzicale. „Privindu-i, ascultându-le muzica şi văzându-i cum dansează, nimeni nu s-ar fi dezis de faptul că sunt ţigani. Am călătorit 3.000 de kilometri spre nord-estul Indiei şi am descoperit în aceste oraşe aceiaşi oameni generoşi, voioşi, pe care îi ştiam din Europa. Nu numai că m-am simţit bine ascultându-le muzica, dar am aflat şi o groază de poveşti”, concluzionează Paul Polansky. Sunt enumerate apoi şi principalele triburi (subcaste) de localnici, strămoşi ai ţiganilor europeni: *lohar* – sunt fierari şi potcovari iscusiţi, buni meşteri în fabricarea căruţelor; *dom* – sunt muzicieni şi dansatori, dar şi buni cărăuşi; *bawari* – sunt constructori, dulgheri executând case, porţi etc.; *badu* – sunt dresori şi îmblânzitori de urşi; *meos* – sunt hoţi de vite mari, în special de cai; *beria* – practică vrăjitoria şi magia, profesie rezervată de regulă femeilor.

În ceea ce priveşte epoca presupusă când ţiganii indieni au pătruns în Europa, istoricii nu sunt unanimi în afirmaţii. Este menţionat, de pildă, un edict imperial emis în Germania, în 1480, prin care „cei care se cunosc ţigani să fie înştiinţaţi prin *edictum publicum* că li se interzice cu desăvârşire să intre în Sfântul Imperiu şi să facă negoţ, iar cel ce se va ridica împotriva lor să nu fie pedepsit sau nedreptăţit”. Cu alte cuvinte, în Germania medievală, ţiganii erau în mod oficial lăsaţi la bunul plac al autorităţilor locale, care îi puteau expune violenţelor şi pogromurilor. Acelaşi tratament li s-a aplicat şi în Rusia, Italia, Franţa şi Polonia, unde, prin înalte decrete imperiale, se aplicau ţiganilor nomazi pedepse exemplare: „persoanele de sex bărbătesc vor fi împuscate pe loc, iar femeile vor fi bătute cu vergile şi arse cu fierul roşu... iar copiilor li se va da o educaţie cum se cuvine”. Aceeaşi atitudine intolerantă o aveau şi popoarele baltice.

Astfel, episcopul lituanian Zieppel considera că „poporul ţiganilor este pentru un stat organizat ceea ce sunt păduchii pentru corpul unui animal”. La rândul ei, Biserica suedeză interzicea categoric preoţilor să îngroape morţii şi să boteze copiii ţiganilor...

În aceste condiţii, doar Spania, Ungaria şi Ţările Române se vor dovedi mai tolerante, cu precizarea că prin „Edictul de exilare” formulat de regele Ferdinand „catolicul”, în 1642, li se interzicea ţiganilor din Spania, la fel ca evreilor, în special celor care practicau meşteşuguri, să lucreze în folos propriu, ci doar ca „slujitori ai regelui”. Aceeaşi situaţie se aplica şi la Sibiu, când autorităţile locale au interzis principilor să atragă cu avantaje de orice fel pe meşteşugarii ţigani aflaţi sub jurisdicţia lor. (Edictul din 23 septembrie 1476 al regelui Matei Corvin către Primăria Sibiului.)

În Ţările Române, ţiganii aveau statutul de robi, care, în funcţie de statutul deţinătorului, erau „domneşti”, boiereşti, mănăstireşti.

Istoria de lângă noi

Noțiuni de etică în dreptul cutumiar al romilor

Dacă în legătură cu urmele migrației țiganilor/romilor către Europa există sorginte necunoscute, același lucru se poate afirma și despre trunchiul lingvistic comun. Ipoteza după care în India antică, pe un vast teritoriu, având în epicentru actuala capitală Delhi, s-a constituit o populație locală, numită „dravidieni" (Nicolae Lascu, *Istoria antică*, Editura Didactică și Pedagogică, 1966), prelucrători ai aramei și bronzului, și care ulterior au emigrat, sub presiunea invaziei arienilor (mileniul II Î.Ch.), este dovedită indirect, în special prin argumente de ordin lingvistic, dar și prin date de natură culturală etc.

Limba *romanes* conține însă numeroase elemente arhaice, provenind direct din comuna primitivă, numite de Nicolae Bobu (op. cit., p. 39) drept „cuvinte comune", definind în principal noțiunea de Dumnezeu („Del"), mamă („Dei") și familie (prezentă sub forma străveche de gintă matriarhală). Migrând sub formă de valuri succesive, de la Răsărit spre Apus, organizați în șatre (societăți de tip închis, aflate în stadiu de seminomadism), țiganii au ajuns mai întâi în Asia Mică, apoi, mergând pe urma mongolilor (se presupune că în calitate de robi), au pătruns în Țările Române.

O imagine plastică a migrațiilor șatrelor de romi o constituie comparația cu nucile de cocos aflate pe o mare tălăzuită. Șatrele de romi nomazi, navigând în voia soartei, erau adesea „pescuite" de alte popoare, aflate pe o treaptă socială superioară, fiind reduse la stadiul de sclavie, nu individual, ci în grup. Păstrarea tipului de organizare tradițională, în ciuda stării sociale precare, respectiv șatra, a făcut posibilă nu numai conservarea limbii, dar și a tradițiilor, fapt esențial pentru conservarea identității etnice.

Între elementele care au asigurat continuitatea etnică trebuie, deci, adăugat și limbajul *simbolico-intuitiv* identificat de Lucian Blaga, în lucrarea „Fenomenul originar", cu un fenomen natural, decurgând dintr-o operațiune logică și ducând la o experiență intelectuală ce trece din planul realității naturale, în cel abstract, al gândirii logice. Acest limbaj, ce depășește simpla vorbire umană, ne conduce către ideea originii divine a limbajului sau, cum spunea Ludwig Wochels, „vorbirea umană e o taină, un limbaj divin". În acest sens, limbajul original al romilor, provenind direct din bagajul spiritual al Indiei antice, cuprinde o serie de sensuri și simboluri ce pot declanșa, în lanț, o serie de experiențe menite să dezvăluie situația omului (Mircea Eliade, *Tratat de istoria religiilor,* Humanitas, 1993, pp. 419–424.)

Un loc aparte între acești termeni îl au expresiile ce conțin trimiteri la temeiul juridic și care, odată invocați, sunt de natură să declanșeze adevărul obiectiv al realității juridice. Un exemplu de astfel de limbaj îl reprezintă *jurământul sacru* al romilor, depus de orice persoană care acceptă judecata tradițională.

Potrivit juristului Nicolae Bobu (op. cit., p. 73), el însuși fiu de judecător de pace la tribunalul etniei romilor în județul Gorj, acest jurământ, rostit obligatoriu în limba romanes, cuprinde o serie de expresii, concepte, fenomene ce, luate separat, fac parte din structura ființei umane, dar care împreună redau o convingere intimă fermă. Acest jurământ este mai degrabă un concept etico-filosofic, exprimat prin cuvinte, un conglomerat lingvistic inestimabil, păstrat pe cale orală, nealterat, încă din zorii Antichității. Cuvintele acestui jurământ reprezintă în esență nu doar un simbol etico-religios, ci, într-o oarecare măsură, chiar un document istoric peren, vorbind despre spiritualitatea acestui popor.

Deși textul jurământului nu poate fi reprodus în întregime, el fiind un secret păstrat exclusiv în cadrul comunității locale, o parte dintre normele sacramentale pot fi divulgate public. Acestea sună astfel: „O alav romano. Sâlb ande-l rom", adică „jurământul romanes aparține romilor".

Se presupune că, odată rostit acest jurământ, toate declarațiile făcute sub invocarea sa sunt adevărate, fără a mai fi nevoie să se recurgă la alte probe. Sub aspect etico-religios, acest jurământ prezintă o dihotomie între sacru și profan, în sensul că țiganii se jură pe lucruri reprezentând viața concretă, invocând în același timp voința divină. Conținutul etic este întărit de convingerea că dacă

jurământul este strâmb, sau doar parțial adevărat, acesta poate atrage după sine nenorociri, pagube materiale sau chiar moartea celui ce se face vinovat de minciună. Persoana care jură strâmb sau minte după ce a rostit jurământul se situează, sub aspect juridic, în afara comunității, ca „ultimul om", fără demnitate, personalitate și drept la respect.

De altfel, atât este de mare la romi teama de cuvântul rostit sub formă de jurământ sau blestem, încât exista chiar obiceiul ca la adresa persoanelor bănuite de fapte rele să se rostească public blesteme, iar, de teama consecințelor, romii restituiau obiectele furate.

Tot ca o remanență din vechile obiceiuri s-a păstrat și jurământul cotidian. Adesea, astfel de jurăminte se rostesc în familie și fac apel la viața și sănătatea unor prieteni sau chiar evenimente ale naturii înconjurătoare. Teama că anumite jurăminte odată încălcate pot aduce nenorociri este puternică, astfel încât nu de puține ori romii cer dezlegare de la preoți locali. Acest tip de rugăciune de dezlegare, numit și *molifă,* impune nu doar penitență, ci și anumite sacrificii sau jertfe materiale. Mai presus decât jurământul familial, jurământul rostit în fața judecății țigănești este inamovibil.

Care sunt, deci, acele cuvinte și expresii ale limbii romanes care sintetizează concepția de viață a etniei, într-un cuvânt, universul etic? Același Nicolae Bobu le rezumă la trei noțiuni „reprezentând universalitatea existenței umane" (op. cit., p. 72). Acestea sunt „ghi", „ghiu" și „ghili"

„Ghi", în limba țigănească înseamnă „suflet", viață omenească. În esență, invocarea cuvântului „ghiu", trimite simbolic la trăirea sentimentală și spirituală a unui individ din etnia țigănească. „Ghiu" înseamnă „grâu", sau, extins, „hrană sufletească". Cu alte cuvinte, se face trimitere la existența cotidiană, la pâinea cea de toate zilele. „Ghili" este termenul corespunzător noțiunii de cântec. El simbolizează trăirea deplină a sentimentelor, libertatea, starea de bine și împlinire sufletească.

Faptul că aceste noțiuni atât de diferite provin dintr-un trunchi comun indică, pe de o parte, universul spiritual cu deosebire simplu, elementar al membrilor etniei, dar și un îndemn și o credință de a trăi necomplicat, neangrenat într-o anume ordine socială, liber și neconstrâns de o viață publică anume. Este în acest angrenaj etico-filosofic un model spiritual specific, care plasează individul între cuvânt (viață, suflet), viață și bucurie, așadar, indică o anume libertate, care presupune desprinderea de obligațiile și constrângerile sociale curente.

Alte noțiuni exprimate în cuvinte cu valoare de simbol, cuprinzând elemente etico-religioase, care îmbracă forma sacralității în comunitățile de romi, trimit către soartă, noroc („bahkt"), apă, sete („truș"), „Dumnezeu" (sau echivalent al acestuia, exprimat prin noțiunea de „del"), în sfârșit, dar nu cel din urmă ca semnificație, joc sau dans (expresie a vitalității supreme, integrare a individului în ritmul universal al vieții).

Detaliind, noțiunea de „bahkt" (soartă, noroc) se regăsește în viața de zi cu zi prin expresia curentă „te va hastaren peski bahkt" („să nu-ți pierzi norocul"). Este folosit și în formula uzuală de salut „bahkato", iar ca sens comun se regăsește în expresia curentă de „baftă". Sensul sacru al acestei expresii este dat de utilizarea sa exclusiv în varianta originală, respectiv în limba țigănească, orice preluare în limba română constituind o denaturare a sensului inițial. Mircea Eliade asocia înțelesul noțiunii de „bahkti" cu misterul ascuns din lucruri (Mircea Eliade, *India,* p. 197). Asemenea lui, și alți savanți, între care Rudof Festmess și M. Delahoutre, au interpretat acest cuvânt drept una dintre noțiunile fundamentale ale filosofiei tradiționale a etniei țiganilor, cu adânci rădăcini în antichitatea indiană. Adresându-se credincioșilor din lumea întreagă cu expresia de origine țigănească „bahkato", Papa Ioan Paul al II-lea a urmărit nu doar să-i binecuvânteze pe romi, dar și să omagieze consecvența religioasă a unui popor străvechi.

Legat de credință este și cuvântul „del", expresie ce reprezintă divinitatea. Pentru romi, „del" este divinitatea supremă, cel „dătător de toate". Invocarea în cadrul unei formule sacramentale a noțiunii de „del" trimite către o „reabilitate ultimă", sau ceea ce identifică Mircea Eliade drept „sensul divin personal coexistă cu sensul de forță sau energie impersonală". Așadar, „del" este pentru etnia țigănească echivalentul creștin al Sfintei Treimi, Dumnezeu Tatăl, Fiul și Sfântul Duh.

Popor vitalist, legat fundamental prin fire nevăzute de Divinitatea supremă, romii acordă dansului, jocului în general, un sens magic, echivalent unei forțe spirituale situate deasupra binelui și răului. Dansul corespunde voinței individului de a participa la armonia universală, integrarea omului în mișcarea cosmică, din care s-a desprins odată cu viața lui.

Așadar, dansul, mișcarea ritmică în general, este o formă de transcendere, un mijloc de comunicare prin simpatie și identitate formală cu universul (dansul devine sinonim cu imitarea mișcării cosmice), prin care „se restaurează armonia, adaptată la structura firească a lumii versus suflet" (Mircea Eliade, *Solilocvii*, pp. 53–54).

→

Din învățături...

De aceea, eu astfel am înțeles, că cel ce proslăvește pe Dumnezeu, și Dumnezeu îl va proslăvi pe dânsul, și aici, și în împărăția cerurilor, iar cel ce nu proslăvește pe Dumnezeu, ci-și va proslăvi puterea sa, acela nu va fi proslăvit de Domnul Dumnezeu. Pentru că în viața aceasta au venit mulți domni și au fost unși ai lui Dumnezeu, dar cei ce au proslăvit pe Dumnezeu, aceia au fost proslăviți de Domnul Dumnezeu, și aici, și în împărăția cerurilor. Iar cei ce n-au proslăvit pe Dumnezeu, n-au știut de unde a venit asupra lor mânia lui Dumnezeu, și toate bunătățile le-a luat din mâinile lor, și au fost lipsiți și de împărăția pământească și de cea cerească, și nimic nu s-a cunoscut de la dânșii, precum și împăratul Assa cel de demult, care n-a vrut să dea laudă lui Dumnezeu, ci se lăuda pe sine. De aceea, pentru nesmerenia lui, că nu voia să se smerească înaintea lui Dumnezeu, Dumnezeu și-a întors mânia spre dânsul și a trimis pe îngerul său noaptea și l-a scos dezbrăcat din așternut și l-a aruncat în gunoi. Și acolo s-a dezmeticit și s-a smerit, și toți îl băteau și-l batjocoreau. Atunci a priceput el că tăria și puterea sunt de la Dumnezeu și a plâns cu multe lacrimi și suspine, și abia și-a întors Dumnezeu mila sa către dânsul și l-a iertat.

Urmuz, 130 - 90

Plecarea în străinătate

Din toate preparativele voiajului, cea mai mare parte erau îndeplinite; în cele din urmă, reuşi să plătească şi chiria, ajutat fiind de cele două bătrâne raţe ale sale, şi care nici de astă dată nu-l lăsară să alerge la mila vecinilor. Singurul lucru ce îi cereau în schimb era să fie şi ele primite, cel puţin o oră pe zi, în camera sa de lucru, care exala un aşa de dulce şi îmbătător miros de ciurciuvele. Se sui în corabie.

Sentimentul puternic şi neînvins de tată îl trase însă înapoi la ţărm, unde, cu o mişcare distrată şi nervoasă şi în mijlocul poporului iubit, îşi cusu două tampoane de sugătoare pe căptuşala mucegăită a smokingului său şi, imediat după aceasta, fără a mai pierde timpul, se furişă, neobservat de nimeni, în camera scundă din fundul curţii, trecând la religiunea mozaică.

Nu mai avea nici un moment de pierdut. Intrase în al şaptezecelea an al existenţei sale, lăsând în urmă un trecut glorios, şi acuma zilele îi erau numărate. Singura dorinţă ce mai avea era să-şi serbeze nunta de argint. În acest scop chemă pe toţi argaţii şi, după ce îi invită mai întâi să ciugulească din nişte sământă de cânepă, îi aruncă în o cristelniţă de var. Urmară apoi trei impiegaţi definitivi de clasa treia şi un arhiereu! El însuşi, ca să poată linişti mulţimea, care începuse să cârtească, îşi ciunti trei degete de la mâna stângă şi se sui apoi pe un scaun de cizmărie cu trei picioare, de unde, în sfârşit, spre satisfacţia tuturor, ciocul său mătăsos putea să atârne, plutind liber şi nesupărat de nimeni pe apa rece şi proaspătă a pârâiaşului cristalin.

După aceea se sui din nou în corabie. Bătrâna sa soţie refuză însă să-l urmeze, roasă fiind de viermele geloziei din cauza legăturilor de inimă ce bănuia că el ar fi avut cu o focă. Totuşi, conştientă de îndatoririle ei de soţie şi pentru a nu se arăta prost crescută, îi oferi la plecare două lipii, un caiet de desen de Borgovanu şi un zmeu cu speteze „din patru", pe cari el le refuză, cu indignare, scuturând nişte alune într-un sac.

Ambiţioasă ca orice femeie şi neputând suporta afrontul unui asemenea refuz, netrebnica soţie îl legă atunci cu o frânghie de umerii obrazului şi, după ce îl târî în mod barbar până la marginea corabiei, îl luă şi îl depuse fără nici o formalitate pe uscat.

Dezgustat de viaţă şi încărcat de glorie şi ani, îşi scoase căciula şi luă tot atunci ultimele dispoziţiuni cari erau şi ultima voinţă. Renunţă la toate titlurile şi întreaga sa avere, se dezbrăcă în pielea goală, rămânând încins numai cu o funie de tei şi, după ce în această stare mai privi încă o dată marea nemărginită, se sui în prima căruţă cu arcuri ce întâlni în cale şi, ajungând în goana cailor la oraşul cel mai mare din apropriere, merse de se înscrise în barou…

CONCLUZIUNE ŞI MORALĂ

De vreţi cu toţi, în timpul nopţii, un somn în tihnă să gustaţi,
Nu faceţi schimb de ilustrate cu cel primar din Cârligaţi.

Pentru comunităţile de romi, dansul este mai mult decât o modalitate de expresie artistică. El reprezintă o formă instinctuală de ieşire din cercul individualităţii şi de armonizare cu ritmul cosmic. Prin dans, individul dobândeşte valoare gnoseologică, intuind adevărurile universale şi urmărind restabilirea armoniei cosmice.

În sfârşit, chemarea apei reprezintă simbolul realităţii absolute. Sacralitatea apei pentru romi se exprimă în ceremonialul nunţii, obligând mireasa să poposească la un izvor şi să-i binecuvânteze cu apă curată pe nuntaşi. Sensul noţiunii de „truş", respectiv sete, cu trimitere obligatorie la apă, este sinonim cu acela de cruce. De aceea, în cadrul jurământului tradiţional, se face apel la apă, pământ, dar şi la cruce. Simbolic vorbind, romii consideră că nu se poate jura strâmb pe cruce, câtă vreme în spatele ei se află noţiuni de o mare forţă transcedentală, respectiv apa şi pământul. „Frica omului indian este irealul, lipsa de semnificaţie, toată fiinţa lui este impregnată de realitatea ultimă", concluzionează Mircea Eliade (*Drumul spre centru,* Buc., E.L.U. 1999, pp. 402– 424).

Concluzii şi învăţăminte

Între popoarele lumii, iar romii reprezintă fără îndoială una dintre cele mai vechi etnii consemnate istoric, puţine sunt acelea care şi-au păstrat nealterate spiritul, cultura şi credinţele străbunilor. Este neîndoielnic că acest neam, adesea murdar, rătăcitor, dar esenţial liber în spirit şi credinţă, a oferit şi oferă omenirii un model unic de non-combat, un mod de a trăi în afara competiţiei şi supremaţiei financiare. Dacă există un text cu mai mare valoare de adevăr pentru omenire decât „Declaraţia Universală a Drepturilor Omului", atunci acesta se poate aplica integral etniei ţigăneşti: „Toate fiinţele umane se nasc libere şi egale în drepturi" (*Rezoluţia nr. 27* a Adunării Generale a O.N.U. din 10 decembrie 1948).

În esenţă, concepţia de viaţă a etniei ţigăneşti, în simplitatea şi naturaleţea ei nealterate, are prea puţin a face cu „etica" Indiei clasice. Dacă în sens european, prin etică se înţelege un ansamblu de reguli, legi şi principii, având ca finalitate descrierea şi modificarea regulilor de comportament social, India, cu ansamblul ei de culturi, civilizaţii şi moravuri (*ethos*) diferite, reprezintă un model mult prea complex şi cu totul superior, ce nu poate fi suprapus nici măcar ca tipar etic pe concepţia de viaţă, cu totul elementară, a comunităţilor ce se revendică din etnia ţigănească.

În mod absolut, în viziunea clasică, adevărul existenţei era pus în legătură cu „Legea" (realitatea ultimă a lumii, identificată cu armonia completă a Ordinii cosmice şi naturale a lumii, purtând numele de „rit"). Aşadar, armonia cosmică avea ca pandant ordinea naturală. În consecinţă, faptele noastre, chiar şi cele mai insignifiante, sunt puse în relaţie cu ordinea supremă, putând, în multe cazuri, să contravină acesteia.

Cu alte cuvinte, ceea ce era drept se identifica cu „ritul", acesta având o valoare morală intrinsecă. Practicând şi oficializând anumite rituri, comunităţile participau la anumite fapte de natură etică, ce aveau

rolul să consolideze ordinea „divină" a Universului. Din vechea etică a Indiei clasice, puţine elemente mai supravieţuiesc astăzi în modul de viaţă al comunităţilor de ţigani. Majoritatea ideilor, noţiunilor şi teoriilor s-au secularizat, ca toate ale lumii moderne. Nu ne rămâne decât să identificăm „dharma" (ca o viziune integratoare, organică, cosmică, opusă spiritului individualist) având-şi rădăcinile în „rit" (sau ordinea naturală). Exploatând natura, prelucrând şi modelând mediul, omul îşi constituie propria „kharma" (trăsăturile specifice ale vieţii umane, desprinsă din universul integrator al dharmei). Ceea ce rămâne azi valabil vine din vechea etică naturală. Este principiul acţiunii nonviolente, vitalismul şi aspiraţia spre dreptate şi ordine socială.

La rândul ei, nici etica europeană clasică, aşa-zisa „etică kantiană", nu are puncte comune cu spiritul ţigănesc. Iar în acest sens nu gradul de abstractizare, rigiditatea şi până la un punct intransigenţa judecătilor morale le fac incompatibile, ci mai degrabă esenţa gândirii kantiene, care pune în prim plan cercetarea capacităţilor noastre cognitive, care ne îndreaptă, pe cale empirică, spre o percepţie *apriori* a lumii, populată cu obiecte care există în timp şi spaţiu.

Pentru Kant, omul este o fiinţă morală prin actul liberei voinţe, fără a face apel la o realitate transcendentală, fapt ce explică până la un punct condiţia libertăţii umane. În esenţă, libertatea şi cunoaşterea în lumea naturală sunt limitate şi nu avem niciun motiv să considerăm astfel. Aşadar, binele nu există în sine, ci obligatoriu raportat la un obiectiv superior – *teleos* – spre care aspirăm. A face bine înseamnă a activa o serie nesfârşită de agenţi sociali, ale căror dorinţe reunite reprezintă nu un principiu moral unic şi universal, ci cel mult un „imperativ categoric", adică o lege morală care „acţionează conform acelei maxime prin care să poţi vrea totodată ca ea să devină lege universală".

Aşadar, acţiunile noastre nu sunt puse în legătură cu o morală superioară, absolută, ci se produc „în conformitate cu datoria", adică sunt adaptate unui principiu al negocierii. În consecinţă, teoria „scopului în sine" reprezintă, până la un punct, o formă de eşec moral, în sensul că noi nu aspirăm spre binele absolut, ci doar spre nivelul la care să nu facem ceva nedorit de alte persoane.

Fără îndoială că nici acest concept kantian al libertăţii limitate, al condiţionării acţiunilor noastre în funcţie de consimţământul sau refuzul celorlalţi, nu reprezintă un punct de apropiere cu „etica" ţigănească. Chiar dacă în lucrarea sa de maturitate *Critica raţiunii practice,* filosoful german a nuanţat acest postulat, susţinând că „fiinţele libere sunt parte atât a ordinii naturale, cât şi a celei morale", în realitate, ideea acceptării statutului de fiinţă umană superioară numai prin prisma unei evoluţii morale pozitive este eminamente greşită. De altfel, legătura între natură şi morală este în esenţă discutabilă, iar Kant însuşi admitea că reprezintă realităţi metafizice separate sau chiar „puncte de vedere diferite". A lega morala de libertate este o greşeală, singură libertatea (de gândire, de mişcare) asigurând calea cunoaşterii nepătrunsului din noi.

În concluzie, tradiţia romilor, concretizată în conceptele etico-filosofice adoptate de etnie, reprezintă, dincolo de aspectul formal cosmopolit, „o problemă de relaţii internaţionale, o formă de expresie a fenomenului original uman, un reper pentru o posibilă filosofie a drepturilor omului" (Adrian Năstase, *Drepturile omului – Religia sfârşitului de secol,* Institutul Român pentru Drepturile Omului, Bucureşti, 1992, p. 15).

Interpretând manifestările etico-religioase şi sociale ale ţiganilor/romilor drept o formă de activitate culturală, tratând-o mai degrabă ca pe o tradiţie decât ca o filosofie propriu-zisă, avem posibilitatea nu doar s-o înţelegem, dar s-o şi conservăm şi valorificăm.

Iulia Hasdeu - un destin ne/împlinit

Crina DECUSARĂ BOCȘAN

A trecut un secol și încă un sfert de când Bogdan Petriceicu Hasdeu, părintele îndurerat, nu omul de litere, nu istoricul, nu savantul, ci numai tatăl copleșit de durerea pierderii unicului copil, a scris *Povestea Crinului*, basmul-metaforă despre mâna ridicată împotriva Destinului. A fost un autograf pe ciclurile de poezii: *Bourgeons d'Avril, Chevalerie, Confidences,* rămase în manuscris, pregătite pentru tipar de însăși Iulia și editate cu titlul *Oeuvres posthumes par Julie B.P. Hasdeu,* la Hachette, Paris – Socec, Bucuresci. Cele trei volume din anii 1889 și 1890 poartă amprenta spirituală a întregului neam Hasdeu (Hîjdeu, Gâjdău, Hajdeu). Iulia a fost ultima descendentă a unui neam de viță domnească, a patra generație succesivă de oameni de cultură – Tadeu, Alexandru, Boleslav, Bogdan Petriceicu, moștenitoarea ereditară a înclinațiilor către poezie, către filosofie idealistă, a talentului la desen și pictură. Titlul volumului de poezii *Muguri de aprilie* (trad.) a fost interpretat ca o premoniție (așa cum a descifrat mesajul Angelo de Gubernatis în conferința de la Geneva, la Congresul orientaliștilor), existența poetei fiind asemuită cu cea a mugurilor de aprilie prea curând îmbobociți și răpuși de suflarea crivățului, purtând încărcătura promisiunii de a se realiza plenar ca poetă înzestrată cu o sensibilitate deosebită, autoarea fiind în perioada de formare, de identificare a propriilor trăiri cu marea poezie universală, renascentistă, prin fibra dorinței de a se afirma în toate înfățișările artei: literatură, compoziții muzicale, pictură. Iulia s-a proiectat în cea pe care astăzi o dezvăluim, în *Camille Armand,* pseudonim devenit personaj al propriilor însemnări, ales și din modestie și din vanitate, cu dorința de a se afirma prin propriile-i forțe, nu ca fiică a marelui Hasdeu: „Vreau să înving și sunt sigură că voi reuși. Și când voi fi străbătut vicisitudinile existenței de aici, în puritatea mea imaculată, gloria-mi va fi atât de strălucitoare, încât va trebui să mă înving înainte de toate pe mine însămi, și voi reuși."

La 125 de ani de la despărțirea materială de tot ce e pământesc, răsfoim paginile unui destin neîmplinit care se împlinește. Iulia Hasdeu a deschis ușa vieții pe pământ în anul 1869, toamna târziu, în zi de noiembrie, în București, în casa de pe strada Franceză, numărul 14. Când Bogdan Petriceicu Hasdeu a fost numit director al Arhivelor Statului, familia s-a mutat în incinta mănăstirii de pe Dealul Mihai Vodă, în locuința de serviciu. Tatăl și-a continuat activitatea la universitate, la ziar, apoi în minister, iar Iulia-mamă (născută Faliciu) a vegheat, alături de soțul ei, la creșterea și instruirea Lilicăi, așa cum era alintată fiica în cercul de prieteni ai familiei. Lilica a pregătit în particular clasele primare, iar în certificatele de studii sunt înscrise calificativele maxime la examenele cumulate susținute cu dispensă de vârstă la Colegiul „Sf. Sava" din București, iar la Conservator i s-a decernat premiul întâi cu cunună. Înzestrată cu o memorie neobișnuită și cu o imaginație foarte bogată, ea recita poezii lungi, lua lecții de engleză, franceză, germană, iar la șapte ani deja scrisese scenete și povestiri pentru copii, romanul *Viața și faptele lui Mihai Viteazu* (evident, sub influența tatălui).

Primele scrieri literare, adevăratele exerciții de stil în limba română, au avut notată data, Lilica respectând astfel rugămintea și sfatul tatălui său. Subiecte simple, din lumea copilăriei, erau pe teme moralizatoare – *Lina cea lacomă, O elevă nouă, Leneșul și zburdalnicul, Trandafirul moșului,* dar și poezii triste, ca *Tânguirile unei mame, Copilă murindă* s.a. În caietul cu exerciții și definiții de matematică apar capitole din povestiri scrise uneori cu cerneală, alteori cu creionul, grupate sub titlul *Istorioare pentru amicele mele și pentru toate copilele de la 10 până la 20 de ani.* Acesta a fost copilul precoce, care va deveni tânăra genială de mai târziu.

Iulia Hasdeu și-a continuat studiile la Paris, la Colegiul Sévigné, bursieră a statului român. Vacanțele și le petrecea uneori în România, ocazie cu care, în 1887 și 1888, a vizitat Curtea de Argeș, apoi mănăstirile din nordul Moldovei. Savantul B.P. Hasdeu – atât de solicitat la universitate, la minister, la Arhive, la Uniunea ziariștilor, pregătind lucrări pentru premiul Academiei, cunoștea numai rezultatele foarte bune la învățătură ale fiicei sale, despre lecțiile particulare de greacă veche, latină, canto, pian, desen, pictură, și doar în vara anului 1886 a avut sub ochi câteva dintre poeziile Iuliei în limba franceză.

Devenind studentă la Sorbona, la Facultatea de Litere și Filosofie, de asemenea, cu dispensă de vârstă, Iulia Hasdeu este apreciată de către toți profesorii și i se propune să colaboreze la o ediție critică destinată elevilor cu texte din Shakespeare și Molière. Se va prezenta strălucit la examenele din 1886, cu lucrări despre *Cartea a VI-a* a lui Herodot și despre *Logica ipotezei.* Era, deci, firesc ca profesorii care îi cunoșteau puterea de muncă și capacitatea de sintetizare să considere că românca ar putea susține teza de doctorat despre bogăția spirituală în ținutul Carpato-Dunărean, *Filosofia populară la români, logica, psihologia, metafizica, etica și teodiceea,* în numai doi ani. Ceea ce nu au știut cei din jur era taina orelor târzii în noapte, când Iulia pășea în lecturi condusă de Seneca, Platon, Danton, Petrarca, Molière. Mărturie că acestea erau izvoarele de inspirație în jocurile de idei stau mottourile poeziilor din cele trei cicluri de versuri, în germană, engleză, latină, greacă, spaniolă, din Ariosto, R. Belleau, A. Chenier, Dante, G. Figueiras, Goethe, Horațiu, Longfelloow, Shiller, Tibul, Lamartine, Musset și alții. Eleva și studenta conștiincioasă a fost permanent dublată de poeta inspirată, ale cărei creații literare au dezvăluit-o contemporanilor ei, dar și nouă, numai prin ediții postume.

Povară sufletească grea s-a lăsat pe umerii tatălui Bogdan Petriceicu Hasdeu atunci când, după moartea Iuliei, a citit sutele de file acoperite cu poezii, poeme, cugetări, piese de teatru, nuvele, romane, compoziții muzicale, desene în peniță și planșe în acuarelă. Spunea marele enciclopedist: „Fiica noastră dispărută la o vârstă fragedă a lăsat totuși o moștenire literară care prin bogăția și diversitatea ei ar fi suficientă să marcheze traseul unei vieți îndelungate."

Studiu și cunoaștere, erudiție și inspirație, memorie prodigioasă, receptivitate și capacitate de asimilare, putere de analiză și sinteză, talent în a realiza asociații surprinzătoare, intuiție și premoniție – iată trăsăturile care conturează profilul tinerei geniale prin tot ce ne-a lăsat. Refuzul de a încredința tiparului câteva poezii, mascat printr-o amânare a publicării celor patru texte trimise la *Étoile roumaine* (de către tatăl), a fost motivat de dorința de a intra în viața culturală a României nu ca fiică a lui Hasdeu, ci ca o învingătoare.

Încă înainte de a pleca la Paris la studii, Iulia înțelesese mesajul macilor însângerați de pe pernă când tușea, dar adolescenta a sperat că tuberculoza – boala necruțătoare care o măcina – va renunța la pradă. A folosit răgazul oferit de forța tinereții spre a-și împlini destinul ales.

Ce a lăsat ca testament tânăra de 19 ani neîmpliniți? Dorința de a fi recunoscută așa cum Sully Prudhomme a caracterizat-o: „Domnișoara Hasdeu a făcut în țara noastră (n.n., Franța) cea mai mare onoare țării sale", concentrând spusele lui Angelo de Gubernatis: „Asemenea apariții sunt totuși rare și, desigur, nu există țară ce nu și-ar face un titlu de glorie că pe meleagurile ei s-a născut acea visătoare înzestrată cu o sensibilitate deosebită, de a fi dat viață acestei visătoare fermecătoare."

Esența poeziei Iuliei Hasdeu o definește ca scriitoare de factură romantică.

Într-o primă perioadă petrecută departe de țară și-a pus amprenta dorul de locurile natale: „Qu'elle etait douce, ma paissible rêverie/ Sous le bleu firmament de ma chère patrie (Ce blândă, minunată îmi era astă visare/ Sub bolta înaltă a patriei chemare"; *Une nuit,* 1886) și „Je voudrais voir encore/ Mon vieux Danube au flot bleu/ Et ma montagne qui dore/ Un rayon qui vien de Dieux" (Aș vrea să mai văd odată/ Bătrânul fluviu cu unda zbuciumată/ Și munții ce în asfințit argintează/ O țară unde Domnul veghează; *Le perles*, 1885).

Ca aproape toți adolescenții ce se simt neînțeleși, Iulia a început câteva jurnale de însemnări, adesea trădându-și nevoia de a se destăinui, de a-și mărturisi însingurarea, martor tăcut al trăirilor ei.

Vibrează în vocea Iuliei Hasdeu duplicitatea trăirilor: „Când vă-ndoiți de răul ce-mi sfâșie firea/ Vedeți doar veselia și conversația vie/ Nu ați putea să compătimiți ori înțelege" (*Pourquoi je suis gaie*).

Abandonându-se dorinței de cunoaștere, poeta se apropie de Natura–Mamă în încercarea de a descifra legile Firii. Natura nu o copleșește, dăinuie pentru că Iulia Hasdeu se încadrează în ritmurile ei, în respirația lacului, în freamătul pădurii, în gemetele sălciilor, în miile de voci care înalță imn lui Dumnezeu: „Eu miile de voci ale Naturii–mame le-ascult/ Și ce îmi spune Domnul în tânguirea de vânt" (*La feuille*).

Senzația înstrăinării se grefează pe însingurarea la care Iulia însăși s-a condamnat: „Asemeni ție, floare ofilită/ Smulsă pământului natal/ Tânjesc după patria iubită/ Ca tine în vas de cristal".

Iulia a fost înzestrată cu acea coardă sensibilă ce amplifică rezonanța oricărui eveniment. Durerea cu care se despărțise de curtea arhivelor de pe Dealul Mihai Vodă din București se descifrează în suprapunerea imaginilor și secvențelor trăite în *Jardin du Luxembourg, Au bord de la mer* s.a. Accente de resemnare apar și în însemnările fugare („Inima omului este atât de slabă, încât durerile nu le poate ține"), premoniția o copleșește („Omul seamănă cu arborele care iese din pământ, crește încet, cu trudă, și când a ajuns aproape de culmea înălțimii, atunci coasa morții vine și îl distruge").

A scris aproape de culme, pentru că nici muza care o ia de mână pe poetă nu ajunge cu ea până sus în *Le rêve du poète*: „Eu eram în genunchi lângă Muza iubită/ Iar Muza însăși încununa pe cel ce izbândise".

Preamărirea timpurilor trecute, acele „les bons vieux temps", se subordonează treptat unei teme mai largi: mirajul trecutului romantic în poemele medievale din ciclul *Chevalerie.* Este poezia lui Roland și Bayard și a vitejilor cavaleri ce-și jertfesc viața în numele unui ideal nobil. Poeta însăși se dorește să fie doamna gândurilor unui viteaz cavaler și să se fi născut în altă epocă, când onoarea era mai presus de orice: „Iubit devotat jurământului său credincios/ Învingător și totodată generos,/ El numai pe iubita-i a venerat/ Pe el inima mea mereu l-a așteptat" (*La fiancée de Roland*).

Brodate pe teme alegorice, cu tentă meditativă, o serie de poezii au fost grupate de Iulia Hasdeu sub titlul *Confidences et canevas:* sunt poeme din care transpare o seninătate contemplativă și o desprindere matură de cotidian. Accentuată de boală, sensibilitatea acută a adolescentei capătă o concretizare poetică în creațiile literare din ultimii ani de viață. Aspirația spre perfecțiune caută în iubire împlinirea unui ideal, asemeni dragostei lui Petrarca pentru Laura. Tânăra însăși nu a cunoscut iubirea, căci „Mon coeur dormait, j'ai du respecter son silence/ Je n'ai le trouble dans son calme sommeil" (*Tristesse*). Este sesizabil regretul că iubirea nu a fost trăită: „Oh! se savoir aimée! O bonheur sans pareil!" (*Être aimée*) Pe de altă parte, este aclamată independența pe care o are inima nerănită de dragoste: „vivre dans la joie ineffable et puissante d'avoir mon coeur léger et mon âme innocente" (*Dedain*).

Calendar

Om, medic, poet și prozator

Wim LAMFERS

Vasile Voiculescu (n. 27 noiembrie 1884, Pârscov, Buzău – d. 26 aprilie 1963, București) a fost un om de o mare sensibilitate. La fel ca mulți medici activi de prin sate, i-a tratat pe oamenii săraci precum doctorii fără de arginți Cosma și Damian, fără să ceară vreun ban. Acest medic cu studii profunde provenea de la țară și ținea la „viața la țară”, ceea ce se poate constata și în limbajul poeziilor sale. A practicat medicina timp de opt ani la sat și din 1918 la București. Medic aflat înaintea timpului său, era convins că a preveni bolile este un lucru foarte important. Interesant este că această temă a primit numai recent din nou oarecare atenție, dar și acum, din păcate, prea puțină. V. Voiculescu a scris mai multe broșuri pe înțelesul tuturor despre cum se poate preveni boala prin respectarea igienei și printr-un mod de viață sănătos și despre cum oricine poate să acorde prim ajutor fără intervenția unui medic. Din 1930, a dat prin postul de radio sfaturi medicale mult ascultate. Doctorul sufletist a folosit, așadar, toate posibilitățile pentru a îmbunătăți sănătatea poporului, munca pentru care a fost sortit.

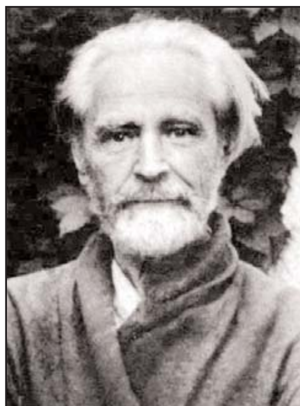
Văzând toate acestea, este cu atât mai remarcabil cum comuniștii au fost atât de porniți împotriva oamenilor care aveau suflet pentru popor. Iar acela care a făcut atâta pentru alții a devenit peste noapte un vrăjmaș al poporului. Fiind un credincios devotat, a fost întemnițat. Nu mult după eliberarea sa, a murit. Astfel au fost tratați oameni care făceau parte din elită, care își puneau viața cu adevărat în slujba poporului.

În timpul celui de Al Doilea Război Mondial, medicul inimos îi ajută nu doar pe oameni săraci, ci și pe scriitorii evrei care și-au pierdut dreptul de publicare, victimele unui antisemitism vehement. După război, V. Voiculescu o să aibă parte de aceleași necazuri, în cadrul luptei mediocrității comuniste împotriva scriitorilor de calitate.

Medicul sensibil și-a iubit foarte mult soția, Maria Mitescu, pe care a cunoscut-o în satul lui natal și care a studiat tot medicina. După ce ea s-a îmbolnăvit, a fost tratată la Paris, unde studiază și fetele ei, legăturile cu străinătatea fiind ceva de la sine înțeles înainte de război. În urma morții soției, în 1946, V. Voiculescu este un om distrus. S-a retras din lume, fiindcă cel care știe că „perechea e țelul, porunca sacră-a firii”, numai când „stă sufletul fără iubire”, care este „sământa eternității-n carne”, înțelege „...că fără de iubire/ se vestejește Timpul în noi ca floarea-n glastră”. Văduvul distrus se întreabă: „Cum am să port eu singur poverile iubirii?” și „Să fie dar Iubirea o mască a Durerii?” O deplânge mult pe iubita lui soție: „De nu vei fi cu mine, suflarea-mi să te strângă,/ Învăț eternitatea cu hohote să plângă.”

După moartea soției, după ce întunericul a coborât peste țară, a început o altă etapă din viața poetului: a trăit ca un sihastru în capitală. Nu este singurul care înainte a avut bani, iar după război a trăit foarte modest. Prin anii cincizeci umbla în zdrențe și era nevoit să vândă cărțile cele mai frumoase din bibliotecă, pentru a supraviețui.

Cel care deja de tânăr se ocupă de literatură și de scris este și el sub impresia apariției remarcabile a lui Joséphin Péladan, ca și prietenul său Gala Galaction. Medicul multilateral este un mare iubitor de cărți, dispunând de o bibliotecă impresionantă, cărți din străinătate fiind până în 1944 peste tot de vânzare în România. Medicul-poet publică între cele două războaie în reviste literare de prestigiu, precum *Gândirea* și *Ramuri*. Știind că „sământa nemuririi, iubite, e cuvântul” și că „scrisul e o nuntă”, scrie poezii erotice și poezii mistice, viața și credința fiind pentru el un singur lucru, de nedespărțit. Senzualitatea și îngerii sunt totodată prezente în poemele celui care cu Dostoievski știe că „nu este mântuire decât prin frumusețe”.

„Câți îngeri de mătase ai de pază?
Când zboară-n lături fragedul lor stol,
Ies sâni și brațe, rază după rază,
Din visteria trupului, domol.”

Carne și eternitate, carne și suflet sunt pentru poetul senzual totuna: „Carnea ți-e de suflet, sufletul de carne,/ Unul și același sloi, de ce să-l rup?”

Odată cu instituirea cenzurii, și Voiculescu e osândit la tăcere. Situația medicului odată renumit s-a schimbat profund: „Să n-asculți ponegrirea, nici clevetiri mulțime/ Cu care azi ne-mproașcă prietenii de ieri”. Poetul știe că au venit alte vremuri: „Stai, vine iarna peste noi/ Cu toată fauna durerii”. Totuși, nu se dă bătut:

„Nu mai hulesc, iubite, această tristă țară,
Nici lumea rea și strâmtă în care te-ai născut,
Cum nu urăsc țărâna vulgară și avară
Din care pomul mândru zbucni, neînceput...
Ci lupt s-o scap de viermii ce rod la rădăcină,
O-nnobilez cu soiul unor ființe noi.”

După ce nu mai muncește ca medic și după moartea soției, se dedică cu totul scrisului, acesta fiindu-i o sursă de consolare. Între 1946 și 1958 scrie povestiri cu un caracter cu totul aparte. Povestirile sale de vânătoare, care trădează iubitorul de natură care a fost scriitorul, le întrec pe cele ale lui Turgheniev. Și tocmai în întunecoșii ani cincizeci scrie poezii remarcabile, *Ultimele sonete închipuite ale lui Shakespeare,* încoronarea liricii sale de iubire. Apariția poeziilor și povestirilor în anii șaizeci sunt adevărate surprize, care au stârnit din nou interes pentru un poet și un narator cu un talent deosebit, care, de către autorități, era mai mult dat uitării. De atunci, renumele medicului cu aspirații literare nu se poate ascunde sub obroc. Tradiționalistul are multe fațete surprinzătoare, deloc demodate. Apar mai multe ediții cu poeziile și poveștile sale. Prin anii optzeci apar la București chiar ediții în limba franceză. Piesele lui de teatru scrise înainte de război apar din nou în 1972. Astfel, se putea vedea din nou cât de largă este scala acestui iubitor de litere, care în scrierile sale depășește izvoarele de inspirație, Alexandru Vlahuță și Alexandru Macedonski.

Lupta între bine și rău, tema paradisului și căderii în păcat, ocupă un rol însemnat în poezia voiculesciană. Cel care a scris: „Vom arde tot trecutul cu spaime și rușine/ Pe rugul bucuriei ce-ai să aprinzi în mine”, credinciosul sensibil cu trăsături mistice și o profundă conștiință morală, participă, alături de mulți oameni de valoare pe plan bisericesc și literar, la *Rugul aprins,* prestigioasa miscare bisericească de la Mănăstirea Antim din București. Mai nimeni dintre participanți nu a scăpat de închisoare. Poetul știe că unde domnesc „reci limite rigide cu aer de-nchisoare/ Viața-i schilodită de ea și visul moare”. Visurile despre *omul nou* au rămas utopice și din cauza legionarilor și din cauza comuniștilor. În schimb, s-au instalat groaza și mediocritatea. Pentru poetul mistic este însă clar: „Durere, soartă, moarte sunt partea celorlalți”, „...lăsa-vom lumii un duh ce nu se schimbă,/ Căci noi și veșnicia vorbim aceeași limbă”.

Așa să ne ajute Dumnezeu!

În ultima perioadă de creație, influențele livrești se estompează. În înțelegerea și formularea unor sensuri noi, raționamentele copleșesc sentimentul și conturează personalitatea. Iulia Hasdeu abordează tema primordialității spiritului sau a materiei, ideea vieții și a morții, a supranaturalului și a puterii umane.

Înclinația din copilărie către genul dramatic va face ca poeta să asimileze cu interes operele grecilor antici și drama latină, iar mai târziu pe Corneille, Racine și Molière. În ediția postumă a operelor, Bogdan Petriceicu Hasdeu a selectat piese foarte variate ca tematică, dar și ca grad de definitivare, căci una singură apare în întregime, în rest fiind vorba de scene disparate sau variante, dialoguri, *mise-en scène* sau cronici teatrale pentru *Idylle moldave, Mademoiselle Millet, L'ami de Trajan, Alcée et Sappho, Les heiduques* ș.a. Apare și traducerea piesei *Răzvan și Vidra* a lui B.P. Hasdeu, și traduceri de cântece populare și a *Mioriței* culeasă de Alecsandri.

Hasdeu nu a mai avut răgazul să dea tiparului scrierile în limba română ale fiicei sale, nuvela *Sanda,* povestiri pentru copii și nici cele trei romane cu puternică amprentă biografică, *Les étourderies de Denise, Le fils gaté,* iar *Mademoiselle Maussade* a fost publicat în numere succesive din *Revista Nouă.*

În anul 1887, familia Hasdeu se întregește pe plaiuri argeșene; Iulia este încântată de vizitarea mănăstirii și localitatea îi place atât de mult, încât în scrisoarea din martie 1888 face următorul comentariu referitor la *Revista Nouă: Articolul despre Curtea de Argeș este foarte interesant, însă o vilă la Argeș ar fi și mai bună.* (Arhivele Statului, fond Hasdeu, vol. VI, doc. 223); mărturisirea lui Ionescu Gion (publicată în *Revista Nouă* la comemorarea Iuliei Hasdeu) conturează profilul tinerei, așa cum era perceput de cei din anturaj:

„Cel care scrie aceste rânduri a văzut-o în iulie 1887 la Curtea de Argeș. Era rumenă, frumoasă, veselă, zveltă în talia-i subțire și mlădioasă, cu ochi umezi de zglobie fericire, prietenoasă și glumeață, fără umbră de cochetărie, înflăcărându-se în orice discuție în care Idealul și Arta erau în joc, lăsând în urmă pe părintele său în glume și în săgeți curtene, cunoscând toate chestiunile ce se ridicau în conversație și, în toate, cu toate și din toate respirând viață și puterea minții în cea mai splendidă a lor arătare. Cine ar fi crezut că în pieptul ei cocea răul care nu iartă?”

Comentariile Iuliei despre vizita în țară apar în scrisoarea din 5 februarie 1888, către tatăl aflat în București: „Îmi amintesc că – într-adevăr – astă vară (n.n., iulie 1887), la Curtea de Argeș, unde am avut ocazia să îl văd pentru prima oară pe domnul Gion – al cărui nume l-a amuzat atât de tare pe bravul Nanoescu – cum i-am povestit că am fost foarte suferindă la Paris, el a părut profund mișcat: Cum, domnișoară, a exclamat el, ați avut proasta inspirație de a cădea bolnavă la Paris? Nu pot crede că e adevărat. Noviau mi-a spus: Dumneata, bolnavă? Așa ceva nu-i permis cuiva cu rezistența și robustețea dumneavoastră. În cele din urmă, Șaineanu, pe când tusea mă sufoca, îmi spune pe un ton grav, încercând să pară cât mai amabil cu putință: Domnișoară, sunteți veselă, râdeți. Discutați, povestiți lucruri atât de nostime și vreți să vă faceți crezută că sunteți bolnavă! De altfel, nici nu puteți să fiți bolnavă. Domnul Hasdeu mi-a scris că sunteți rezistentă ca un turc, că în privința asta vă întreceți toate prietenele, că aveți o sănătate de fier.”

Și totuși, înainte de a păși în al nouăsprezecelea an de viață, în fotoliul de lângă fereastră în clădirea Arhivelor, Iuliei Hasdeu nu i s-a dat răgazul să se despartă de Muza alinătoare. Pe genunchi, caietul de poezii dezvăluia gânduri neîmpărtășite: „Comment chanter encore, o Muse de mes rêves? Pourquoi viens-tu vers moi les yeux noyés des pleurs?” (*Lassitude*) A avut un destin literar deschis spre posteritate abia după ce s-a desprins din lumea reală. S-a impus prin puterea de dăruire a temperamentului pasionat, rodind din seva pământului românesc, lăsând ca autograf al tinereții repetabile pseudonimul Camille Armand.

Acad. Alexandru Balaban

Acad. Alexandru Balaban s-a născut la 2 aprilie 1931, în Timișoara. Membru corespondent (21 martie 1963) și membru titular (22 ianuarie 1990) al Academiei Române; vicepreședinte al Academiei Române (11 aprilie 1995 – 13 februarie 1998). Discurs de recepție: *Chimia ca știință și artă: cum se creează o școală de cercetare în știință; exemplul lui Costin D. Nenițescu* (11 decembrie 1995).

Studii liceale la București (1942-1945) și Petroșani (1945-1949). Absolvent al Facultății de Chimie Industrială din Institutul Politehnic din București (1953). În 1959 și-a susținut teza de doctorat *Reacții catalizate de clorura de aluminiu,* în 1972 a obținut titlul de doctor docent. A fost asistent (1956-1961), lector (1961-1962), conferențiar (1962-1966) și profesor (din 1966) la Facultatea de Chimie Industrială din Institutul Politehnic din București. A devenit apoi profesor de chimie organică în Institutul Politehnic (în prezent, Universitatea Politehnică) din București (1971-1999). În paralel cu activitatea didactică, în 1956 a fost angajat la Institutul de Fizică Atomică (IFA) din București-Măgurele, unde, în perioada 1957-1974, a deținut funcțiile de cercetător, cercetător principal și apoi șef al Laboratorului de Compuși Organici Marcați Izotopic în cadrul Institutului de Fizică Atomică. A fost cercetător principal al O.N.U. la Agenția Internațională pentru Energia Atomică din Viena (AIEA) (1967-1970) și reprezentantul AIEA pe lângă Organizația Mondială a Sănătății din Geneva în probleme privind compușii radiofarmaceutici. În 1970 a revenit la București, unde a continuat ca șef de laborator la IFA, desfășurând în paralel activitatea didactică la Institutul Politehnic din București. Ca profesor invitat, a fost titularul Catedrei de Chimie Teoretică „Wilhelm Ostwald" a Universității din Leipzig, unde a ținut cursuri timp de șase luni, în 1989 și 1990. A fost, de asemenea, profesor invitat la École Normale Supérieure din Paris (1996), la Universitatea din Richmond, Virginia (S.U.A.) (1991) și la Texas A&M University din Galveston (TAMUG) (S.U.A.), începând cu 1992. În perioadele 1992-1995 și 1998-1999 a predat alternativ, câte un semestru, chimia organică la Universitatea Politehnică București și la TAMUG. Din 2000, când a fost numit profesor permanent la TAMUG, activează în Texas, colaborând în continuare cu cercetători din România. Direcțiile sale de cercetare au fost în domeniul chimiei organice experimentale și teoretice, precum și în aplicațiile teoriei grafurilor.

Cataliza în prezența clorurii de aluminiu l-a condus la introducerea termenului de automerizare (în particular, a hidrocarburilor aromatice policiclice), a descoperit o nouă sinteză a sărurilor de piriliu, cunoscută sub numele de „Reacția Balaban-Nenitzescu-Praill", și a publicat singurele monografii existente asupra acestor săruri; a aplicat reacția amintită pentru a prepara săruri de piridiniu ca lipide cationice pentru transfer genetic sau ca lichide ionice ce pot fi utilizate ca solvenți organici nevolatili fără a periclita mediul ambiant; a pus la punct o nouă sinteză a oxazolilor; a studiat radicalii liberi ai azotului stabilizați prin efect capto-dativ și radicalii stabili ai oxigenului; a elaborat noi donori de oxid nitric cu aplicații biomedicale; a analizat componentele sterice și electronice manifestate în efectele izotopice secundare ale deuteriului. Aplicațiile teoriei grafurilor în chimie l-au situat printre pionierii acestui domeniu, unde a publicat prima monografie pe plan mondial asupra acestor aplicații și primul tratat privind izomerii de valență ai anulenelor; dintre descriptorii matematici ai structurii moleculare, un indice topologic cunoscut sub numele de „Indicele Balaban" este folosit curent în corelări cantitative între structura chimică și proprietăți fizico-chimice sau activități biologice, fiind util în proiectarea medicamentelor; a introdus în chimie „grafurile de reacție"; a aplicat grafurile chimice la fullerene și nanotuburi. În matematică, două *k* grafuri cubice minime cu circuite minime de 10 și 11 puncte sunt cunoscute sub numele de „Balaban's 10-cage & 11-cage".

Rezultatele cercetărilor sale se regăsesc în peste 650 de articole științifice publicate în periodice de prestigiu din țară și străinătate. Membru în colegiile de redacție ale unor publicații de specialitate din țară și din străinătate: *Revue Roumaine de Chimie, Revista de Chimie, Mathematical Chemistry* (Germania), *SAR and QSAR in Environmental Research* (Franța), *Arkivoc* (S.U.A.), *Internet Electronic Journal of Molecular Design* (S.U.A.), *Scientometrics* (Ungaria), *Polycyclic Aromatic Compounds* (Marea Britanie), *Journal of Radioanalytical Chemistry* (Ungaria), *Advances in Heterocyclic Chemistry* (S.U.A.), *Organic Preparations and Procedures International* (S.U.A.), *Journal of Labelled Compounds and Radiopharmaceuticals* (S.U.A.), *Journal of Computational Chemistry* (S.U.A.), *Journal of Mathematical Chemistry* (Canada), *Acta Chemica Hungarica* (Ungaria), *Bulletin des Sciences Chimiques Belges* (Belgia) ș.a. Membru de onoare al Academiei de Științe Ungare (2002), membru al Academiei Europene de Științe și Arte (Salzburg, 1997) și al Academiei Mondiale a Chimiștilor Organicieni Teoreticieni (Paris, 1983). Este membru al societăților de chimie din România, Germania, Marea Britanie și S.U.A. Doctor Honoris Causa al Universității de Vest din Timișoara (1997). Cetățean de onoare al municipiului Petroșani (1999). A fost distins cu Premiul „Herman Skolnik", decernat de Societatea de Chimie Americană (1994) pentru aplicațiile teoriei grafurilor în documentarea chimică și cu Ordinul Național „Serviciul Credincios" în grad de Mare Ofițer (2000).

(După Dorina N. Rusu, *Dicționarul membrilor Academiei Române. 1866–2010,* Ed. a II-a, revăzută și adăugită, Editura Enciclopedică, București, 2010.)

Despre străbunii mei din Bălăbănești (bunicul Gheorghe Balaban, învățător în comună și soția lui, născută Tașcă), a scris în repetate rânduri Geo Tașcă în *Arhiva Genealogică* apărută la Iași. Acolo a publicat două articole despre căpitanul Gheorghe Balaban din secolul 19, căruia era vorba să i se facă o statuie, dar nu mai știu ce s-a decis.

(...) Nenea Alecu fusese dus ca prizonier în Germania în timpul Primului Război Mondial, iar tatăl meu a fost doi ani pe front, de la începutul celui de-Al Doilea Război Mondial și până ce regimentul lui ajunsese în Crimeea, de unde urma să fie trimis la Stalingrad (de unde puțini s-au mai întors). Fratele cel mai mic, Iorgu Balaban, a dispărut în război, în Rusia.

Fiindcă Teodor Solcă fusese primar în timpul războiului, când au venit comuniștii la putere, a fost arestat (murind în închisoare), casa i-a fost luată, iar Tanti Mărioara a plecat să locuiască la fratele ei, nenea Alecu, profesor la Bârlad.

Mi se spune că nu moștenesc numai calitățile de luptător perseverent ale familiei tatălui meu, ci și cele de cărturar ale familiei mamei mele, provenită din familia Scriban: Filaret Scriban (1811-1873), Neofit Scriban (1808-1884), August Scriban (autor al *Larousse*-ului românesc), arhimandritul Iuliu Scriban, sau Ioan Scriban (nașul meu, profesor de zoologie din Franța și Cluj).

De prin anii 1940 am devenit chimist amator, părinții dându-mi voie să fac dintr-o terasă cu pereți de sticlă un mic laborator, cu apă dintr-un samovar și încălzirea cu lampa de spirt. Am primit niște premii de la *Ziarul Științelor și Călătoriilor* pentru participarea la concursurile anuale și am publicat acolo la rubrica chimistului amator niște mici experiențe. Tatăl meu a insistat ca în timpul verilor după 1945, când nu mai mergeam în Tutova, să învăț limbi străine citind cărți și căutând în dicționar cuvintele necunoscute – la școală făcusem cunoștință cu franceza și germana, așa că n-a fost prea greu. Am învățat și engleza ascultând *English by Radio* (BBC) și continuând să citesc cu dicționarul alături. Numai în rusă n-am mai apucat să citesc literatură, ci doar articole științifico-tehnice.

În 1949 am intrat la Facultatea de Chimie Industrială din București, pe care am absolvit-o în 1953, după ce primisem o bursă republicană de merit, care a ușurat efortul părinților mei (ei s-au mutat la București prin 1955). Am avut șansa ca în 1953 să se reînceapă primirile la doctorat – iar, la intervenția profesorului Nenițescu, mi s-a aprobat să susțin (singur) un examen de stat bazat pe un proiect de an, în timp ce colegii mei (inclusiv Cornelia Florea, cu care m-am căsătorit în 1955) au mai rămas un semestru pentru lucrarea de diplomă. Este adevărat că, în calitate de aspirant, dintre toți colegii de facultate, aveam până în 1956 cel mai mic salariu, bursa de aspirant. Poate că sună a laudă, dar trebuie să menționez că deși am fost totdeauna clasificat primul, din clasa întâi primară și până la cursurile postuniversitare, n-am beneficiat de vreun alt privilegiu decât participarea la acest examen de admitere la doctorat.

Mi-am susținut teza de doctorat, la care am lucrat șase ani, abia în 1959. Pe baza ei au urmat nu mai puțin de 22 de articole și două capitole într-o monografie, publicate în anii următori împreună cu profesorul Nenițescu. În 1956 am devenit asistent universitar la Catedra de Chimie Organică a Institutului Politehnic București. În 1956-1957 am urmat cursurile postuniversitare excepționale de un an (un fel de facultate de fizică prescurtată, doar cu știință și tehnică, fără umpluturile politico-sociale) ocazionate de înființarea Institutului de Fizică Atomică (IFA), unde m-am angajat în paralel cu activitatea de asistent și de terminarea doctoratului. Până în 1974 am condus Laboratorul de Compuși Organici Marcați Izotopic din IFA, cu pauza cauzată de cei trei ani (1967-1970) când am fost angajat ca *Senior Research Officer* la Agenția Internațională pentru Energia Atomică din Viena. La această angajare, probabil, a contribuit și alegerea mea ca membru corespondent al Academiei Române în 1963 (aveam 32 de ani, doar Nicolae Iorga fusese ales la o vârstă mai tânără)…

(Fragmente dintr-un interviu de Florin Munteanu, http://balabanesti.net/2010/05/29.)

Seniori ai culturii

În elita științei

Acad. Solomon MARCUS

Numărul unu în multe privințe. Primele litere ale alfabetului: A – Alexandru, B – Balaban. În total acord cu poziția sa alfabetică, A.B. a reușit să fie primul în fiecare clasă de școală, la toate examenele universitare și așa mai departe, devenind, pas cu pas, numărul unu în chimia românească și un lider mondial în chimia matematică. Avem în vedere, desigur, activitatea de cercetare științifică. Înainte de apariția Internetului, o asemenea afirmație ar fi rămas doar ipotetică. Acum, însă, când moștenirea noastră științifică este publică și poate fi văzută și evaluată de oricine, este suficient să privim la numele său pe Google scholar și, chiar dacă nu ești chimist (cazul meu), poți vedea, azi, 20 iulie 2013, că primele 30 de lucrări avându-l ca autor sau coautor sunt aproape toate dedicate grafurilor chimice, iar numerele de citări ale lor sunt, respectiv, 818, 627, 469, 293, 288, 244, 240, 219, 197, 158, 127, 156, 163, 151, 120, 124, 104, 97, 92, 88, 90, 81, 80, 80, 77, 75, 76, 72, 71, 52. De asemenea, remarci imediat existenta unor concepte care-i poartă numele, iar unul dintre ele este cu deosebire faimos: *Balaban index.*

Impactul cercetărilor sale. A.B. este un exemplu de ceea ce înseamnă impactul pe care un savant îl poate avea în domeniul său. S-a observat deja că nu este suficient să numeri citările, ci este necesar și să acorzi atenție calității acestora. Asta înseamnă: Este citarea centrală sau marginală? Aparține unui autor important? Este publicată într-un loc semnificativ (revistă ISI, monografie la o editură importantă etc.)? Din acest punct de vedere, A.B. este foarte bine plasat; cele mai multe dintre citările articolelor sale se referă la noțiuni care-i poartă numele, la rezultate pe care el le-a obținut asupra acestora. După cum putem vedea pe Google scholar, majoritatea citărilor apar în reviste bine cunoscute, multe dintre ele aparținând unor autori de vârf în domeniu. De fapt, faima sa este confirmată de marele număr de onoruri pe care le-a primit (membru al colectivului editorial al unor reviste, poziții de profesor invitat, un mare număr de conferințe invitate etc.)

Șansa pierdută de a-l avea pe A.B. student. În anul 1950, am devenit asistent la seminarul de matematică asociat cursului ținut de profesorul Nicolae Racliș la Facultatea de Chimie Industrială a Institutului Politehnic din București. Activitatea mea se desfășura cu studenții din primul an, în timp ce, la vremea respectivă, A.B. era deja student în anul al doilea al aceleiași facultăți. Astfel, nu l-am mai putut avea student la seminar.

Desen de Nicolae (Cucu) Ureche

Viața mea acolo nu a fost foarte atrăgătoare. Pasiunea mea pentru matematică nu se potrivea cu atitudinea celor mai mulți dintre studenții la chimie, pentru care matematica era doar un instrument marginal, în timp ce plăcerea mea era să adâncesc înțelesul teoremelor și al demonstrațiilor lor.

Ce mi-a spus chimistul Spacu. Studenții s-au plâns la decan, faimosul chimist Petru George Spacu, iar acesta m-a invitat în biroul său și mi-a cerut să reduc seminarul matematic la exerciții simple, implicând aplicații directe, și să evit speculațiile teoretice, deoarece „din matematică chimia nu folosește mai mult de regula de trei simplă”. De fapt, profesorul Racliș știa acest lucru și, în loc de demonstrații, obișnuia să spună „Se vede pe figură că...” Figurile sale, cu diferite culori, erau foarte atrăgătoare și ar fi trebuit să înlocuiască demonstrațiile. Dar eu eram deja conștient de faptul că multe, dacă nu cele mai multe adevăruri matematice sunt în conflict cu aspectele lor vizibile.

Profesorul Spacu îmi dăduse un semn clar că Facultatea de Chimie Industrială nu era locul potrivit pentru mine. Prin urmare, la începutul anului 1953 am părăsit acel post, ținând seama că, între timp (deja în 1950), fusesem invitat de profesorul Miron Nicolescu să-i fiu asistent la Catedra de Analiză Matematică a Universității din București.

Matematica folosită în chimie. Atunci când profesorul Spacu mi-a vorbit despre implicarea derizorie a matematicii în chimie, eram deja conștient care era adevărul. Orice curs de teoria grafurilor începe cu originile acestui domeniu de matematică în chimie. Pe de altă parte, în perioada respectivă, aveam un prieten care lucra la Facultatea de Chimie Industrială, ca asistent al profesorului Emilian Bratu. Numele său, Eli S. Ruckenstein, este de multă vreme faimos; lucrează la State University of New York din Buffalo și este membru al American Academy of Engineering. Deja prin anii cincizeci ai secolului trecut el mi-a vorbit despre problemele sale în ingineria chimică și eram la curent cu matematica înaltă implicată în această direcție de cercetare, în special ecuații cu derivate parțiale și ecuații integrale.

Teoretic și aplicativ. În toate domeniile, există o tensiune între teoretic și aplicativ. În matematică, a durat un timp lung pentru a se atenua această tensiune și astfel avem acum, de aproape un secol, congrese internaționale ale matematicienilor de toate felurile. În fizică însă, în ciuda lungii sale istorii, asemenea congrese încă nu există, fizica teoretică și cea aplicată nu sunt suficient de bine asociate pentru a permite organizarea de congrese internaționale ale fizicienilor de toate tipurile. O situație similară există în domeniul informaticii, dar acest fapt poate fi înțeles, ținând seama că informatica este relativ tânără. Ce se poate spune despre chimie? Există congrese internaționale ale chimiștilor de toate tipurile? Se pare că răspunsul este negativ. În directă relație cu această chestiune este, azi, și situația interacțiunii matematicii cu chimia. A.B. este persoana potrivită pentru a fi chestionată în această privință.

Citim în Wikipedia că „teoria chimică a grafurilor este o ramură topologică a chimiei matematice, care aplică teoria grafurilor la modelarea matematică a fenomenelor chimice. Pionierii teoriei chimice a grafurilor sunt Alexandru Balaban, Ante Graovac, Ivan Gutman, Haruo Hosoya, Milan Randic și Nenad Trinajstic. În 1988, s-a scris că sunt câteva sute de cercetători în acest domeniu, producând în jur de 500 de articole anual.”

Totuși, ostilitatea persistă. Aflăm de la Milan Randic (Nenad Trinajstic, „Pioneer of Chemical Graph Theory”, *Croatica Chemica Acta*, 77(1/2), 2004, 1-15) despre „ostilitatea față de teoria chimică a grafurilor în anumite cercuri din chimie, în ultimii 30 de ani”. În ciuda slăbiciunii argumentelor lor, oponenții continuă să nu recunoască importanța acestei noi arii de cercetare. Probabil că trebuie să vedem aici un aspect particular al tensiunii generale dintre teoretic și aplicativ, așa cum observăm în toate științele naturii (fizică, chimie, biologie), precum și în informatică. Istoria științei arată cu claritate că multe lucruri care păreau la un anumit moment că sunt dezvoltate ca scop în sine s-au dovedit la un moment ulterior (care poate să fie departe în timp față de primul moment) puternic motivate de nevoia noastră de a înțelege lumea. Un singur exemplu: conicele investigate de Apollonius doar din curiozitate pentru proprietățile lor atrăgătoare s-au dovedit, două mii de ani mai târziu, utile în descrierea traiectoriilor planetelor.

Două cadouri de la Balaban. În anii nouăzeci ai secolului trecut, A.B. mi-a atras atenția asupra paradigmei simetriei, care apare din toate direcțiile și a legitimat astfel inițierea a ceea ce se numește azi *International Symmetry Association,* la care am devenit membru, apoi membru onorific. Am început astfel să acord o atenție sistematică fenomenelor simetrice, am participat la mai multe întâlniri internaționale dedicate simetriei într-o mare varietate de domenii și, după mai multe articole publicate, am realizat că simetria este un pattern cultural transdisciplinar.

Un alt cadou primit de la Balaban a fost cartea laureatului Nobel Roald Hoffmann *The same and not the same* (Columbia University Press, New York, 1995), unde perspectiva semiotică asupra chimiei, în legătură cu isomerismul, mi-a deschis o alternativă la urâtele manuale de chimie pe care le avusesem în școală.

Chimie și societate. Prin partea a doua a anilor șaptezeci, am fost conducătorul echipei române participante la proiectul internațional GPID (*Goals, Processes, and Indicators of Development*) aparținând United Nations University (Tokyo). Directorul proiectului era Johan Galtung, un lider mondial al științelor politice, recunoscut ca pionier a ceea ce se numește acum *Peace Research,* domeniul cercetărilor asupra păcii. Galtung avea o pasiune pentru ideea unui isomorfism între două domenii aparent depărtate unul de altul: relațiile internaționale și chimia. El a publicat articolul „Chemical structures and social structures” (în *Mathematical Approaches to International Relations,* eds. Johan Galtung et al., Assen, von Gorcum, 1971). Am mediat un schimb de mesaje între Galtung și Balaban, iar Galtung mi-a mărturisit cât de utile pentru el au fost comentariile lui Balaban.

Drumul fizic și cel mental. La vreme de vară sau de iarnă, l-am întâlnit frecvent pe A.B. în drumeții cu familia prin diferite părți ale țării. Cred că pentru el „a merge” este verbul principal. A-ți mișca permanent trupul, dar a-ți mișca permanent și mintea; mintea și trupul împreună, într-o interacțiune continuă. Bănuiesc că multe idei îi vin în timpul plimbărilor sale mentale, stimulate de plimbările sale fizice...

(Fragmente din articolul acad. Solomon Marcus „The first letters of the alphabet”, apărut în revista *International Journal of Chemical Modeling,* vol. 5, numerele 2-3 din 2013, dedicate aniversării a 50 de ani de la alegerea profesorului Alexandru Balaban ca membru al Academiei Române.)

Interviu cu Anatol Vieru (IV)

Cătălin MAMALI

CM: Ce rol credeţi că are limbajul matematic în dialogul ştiinţă-artă şi chiar în dialogul dintre arte? Mă gândesc la preocupările dumneavoastră pentru dialogul interdisciplinar. Ce rol consideraţi că are limbajul matematic în acest dialog?

AV: Sunt un om deschis şi avid de cunoaştere, dar, în acelaşi timp, limitat în activitate. Viaţa şi arta mea îmi iau prea mult timp pentru a putea face şi altceva. Contactul interdisciplinar nu l-am căutat niciodată cu lumânarea; pun accentul pe caracterul necesar al acestui dialog şi nu pe simpla influenţă, pe infuzia artificială din afară. La mine, necesitatea cooperării cu alte domenii a venit din interior.

CM: Sunt cazuri în care oamenii de artă au creat concepte care au făcut ulterior o adevărată carieră ştiinţifică: robotul lui Capek, „cristalul lichid" al lui Poe, pentru a nu-l mai aminti pe J. Verne. Ce părere aveţi despre acest fenomen în care ştiinţa preia uneori nu numai unii termeni, ci chiar şi anumite intuiţii ale oamenilor de artă?

AV: Cred în capacitatea intuiţiei artistice. Artistul este un intuitiv, dar să nu uităm că şi omul de ştiinţă este un intuitiv. Cred într-o convergenţă a disciplinelor omeneşti, cred într-o convergenţă a ştiinţei şi artei cu religia. Presupun, deci, că anumite viziuni, anumiţi termeni lansaţi de oamenii de artă pot fi preluaţi, confirmaţi, dezvoltaţi în domeniul ştiinţei. Ştiinţa însăşi a devenit astăzi un domeniu al fantasticului. Explorarea în domeniul micro sau macro ne duce în lumea fantasticului. Acest fenomen mi se pare firesc şi posibil.

CM: Care sunt principalele surse de satisfacţie a omului de artă? Dar a omului de ştiinţă?

AV: Omul de artă este un om ca toţi oamenii. Eu, în general, nu sunt un livresc şi nici un estet. Nu-mi plac gurmanzii; apetitul îmi impune ca o manifestare a vitalităţii.

CM: Care credeţi că sunt principalele surse de insatisfacţie în munca unui om de artă?

AV: Am multe insatisfacţii în domeniul meu, în artă, pentru ca să nu mai vorbesc de insatisfacţiile din alte domenii. Dar insatisfacţiile în artă au un rol foarte important, sunt un propulsant, o sursă de energie. Nu am înţeles niciodată artiştii satisfăcuţi. Cei muţi de plăcere şi admiraţie în faţa propriei opere îmi par cam animalici. Artistul este un veşnic nemulţumit de rezultatele lui.

CM: În psihologia motivaţiei se consideră că, după rezolvarea unei probleme, după finalizarea unei activităţi, persoana are nevoie, chiar de la cele mai fragede vârste, de un moment în care să perceapă reuşita, chiar dacă o consideră tranzitorie şi ulterior o şi depăşeşte. Acest moment are şi el un potenţial motivaţional care permite continuarea muncii.

AV: Da, când e vorba de satisfacţie responsabilă. Dar insatisfacţia are un rol propulsor pentru artist, ea generează dorinţa de a reveni, de a perfecţiona.

CM: Care credeţi că este scopul sau care sunt scopurile artei?

AV: Nu cred că ştie cineva. Pentru un artist însă lucrurile sunt mai simple decât pentru alţi oameni; el are o nevoie biologică de a produce arta. Arta are funcţie estetică, are funcţie cognitivă. Să nu uităm că în istoria artei întâlnim mai multe scopuri, să nu le uităm nici pe cele religioase. Important este să nu limităm arta nici la plăcere, nici la joc, nici la cunoaştere, nici la etic. Ar fi păcat să pierdem ceva din bogăţia artei limitând-o la unul dintre aceste scopuri. Privesc cu admiraţie, de exemplu, la arta magică a trecutului – a fost o artă mare. Când arta devine pură gratuitate sau divertisment, aceasta mă descurajează, îmi dă sentimentul inutilităţii (deşi gratuitatea şi divertismentul sunt şi ele necesare).

CM: Care credeţi că sunt principalele caracteristici ale evoluţiei artei? Cum vedeţi procesele şi mecanismele evoluţiei artei în raport cu cele ale evoluţiei biologice? Ce rol credeţi că au competiţia şi variabilitatea, de exemplu, în evoluţia artei, dacă cumva au vreun rol în acest domeniu?

AV: Că arta se schimbă, acesta este un lucru cert. Dar ea poate evolua pe anumite dimensiuni. Unele caracteristici pot evolua, iar altele involua. Dimensiunea cognitivă poate evolua sau involua. Faptul că arta evoluează în anumite privinţe nu înseamnă că ea evoluează în ansamblul ei. Există schimburi în artă care aduc în acelaşi timp şi câştiguri şi pierderi. Chiar un artist, pentru a evolua într-o privinţă, de obicei involuează în alte domenii. Nu poţi evolua în acelaşi timp în toate direcţiile. În artă se poate mări simplicitatea într-un domeniu pentru a se rafina şi complica un alt domeniu.

Am participat cu câţiva ani în urmă, la Geneva, la un simpozion pe această temă. Am arătat că noua simplicitate, deşi se realizează printr-o reducere a vocabularului şi a regulilor, nu înseamnă şi o sărăcire a duhului, căci se obţine o complexitate sporită în fazele terminale. Cuvântul *evoluţie* în artă nu poate fi identificat cu „mai bun".

CM: Totuşi, ce rol acordaţi competiţiei în relaţia dintre diferitele curente, tendinţe, viziuni artistice?

AV: Competiţie există peste tot. Dar în artă poate că ea nu induce neapărat un conflict. Poate nici cuvântul competiţie nu este cel mai potrivit, poate mai bun ar fi coexistenţă. Mai demult am iniţiat ciclul de concepte „Muzici paralele". Poate că şi în artă rămân mai ales marii compozitori care îi „înghit" pe ceilalţi. („X îl include pe Y"; da, se întâmplă acest lucru, dar nu cred că este corect.) Deşi există luptă între diferitele curente artistice, lucrurile diferă de ştiinţă, pentru că o formă de artă nu desfiinţează o altă formă de artă, cum se întâmplă cu teoriile ştiinţifice.

CM: Dumneavoastră vă exprimaţi public, relativ frecvent, prin intermediul unor reviste de cultură, mă refer la revista *Ramuri,* asupra unor probleme de muzicologie. Ce rol acordaţi acestei forme de exprimare în activitatea unui artist?

AV: Sunt reticent în ceea ce priveşte exprimarea în public. În general, sunt sceptic faţă de necesitatea de a avea păreri despre orice. Cred că nu este posibil ca un om să aibă păreri despre orice. Îi compătimesc pe criticii care sunt obligaţi să-şi dea cu părerea despre orice fenomen; asta este meseria lor, dar este groaznic să fii nevoit să ai păreri despre orice.

Foarte mult timp am fost un om ceţos, nedefinit, fără păreri. Aveam cel mult impresii, nu păreri. Pe urmă m-am pomenit că am păreri, dar – vai! – mult mai târziu am înţeles câte dintre ele erau greşite.

Mi se părea că este foarte bine să creşti, să evoluezi, să te schimbi. Având unele opinii, le-am expus. Nu le-am considerat ca o confidenţă, genul confidenţei mie nu-mi place. Admit confidenţa fără a apăsa asupra faptului că este confidenţă. De multe ori am fost criticat de cunoscuţi: „Spune-ne sincer părerea ta". O spun când există.

Dar despre majoritatea lucrurilor din această lume eu nu am păreri şi aceasta nu înseamnă că lucrurile îmi sunt indiferente. Ar trebui să am păreri, dar nu le am. Îţi poţi face o părere numai despre lucruri pe care le cunoşti bine. O părere ţi-o poţi face uşor dacă iei drept totalitate ceva fragmentar. Dacă ştii însă că acest ceva este fragmentar şi doreşti să fii obiectiv, atunci este greu să-ţi faci o părere.

Acum cred chiar că am vorbit prea mult. Cuvintele se întăresc unul pe celălalt, dar, uneori, se şi scad, uneori se diminuează reciproc. Repetarea cuvintelor, repetarea părerilor le întăreşte până la un punct, dar, de la un moment încolo, ele încep să se scadă. Şi operele unui artist se adaugă până la un punct, după aceea încep să se scadă între ele. Desigur, aceasta depinde şi de forţa artistului. Sunt unii artişti enigmatici, care trăiesc prin puţinătatea vorbelor: S. Beckett, sau în muzică Varese şi Webern, sau Brâncuşi în sculptură, în care puţinătatea se umple prin intervale uriaşe de la o operă la alta, printr-un halou de tăcere. Nu vreau să spun că uriaşi ca Bach sau Beethoven îşi scad forţa prin amploarea operelor lor. În ce mă priveşte, am perioade în care-mi place să tac.

CM: Dumneavoastră aţi utilizat interviul. Mă gândesc la interviul cu C. Silvestri. Ce v-a determinat să utilizaţi interviul? Ce rol îi acordaţi?

AV: Asta a fost prin 1946 probabil, aveam cam 20 de ani. Interviul meu cu Silvestri nu a fost rodul unei strategii. De fapt, adevăratul meu obiectiv a fost de a fi în apropierea lui Silvestri, de a-l auzi vorbind, de a-i cunoaşte părerile. Nu pentru presă, ci pentru mine. Eram un admirator şi un elev al lui. Pe de altă parte, făceam gazetărie, o nenorocită de gazetărie, cam iresponsabilă la vârsta de 20 de ani, adică într-un moment în care nici nu cunoşteam exact răspunderea mea şi în care deschiderile mele erau foarte mari. De fapt, la 20 de ani un om poate să calce în străchini mai mult decât are dreptul a o face mai târziu şi, în orice caz, are mai multe scuze. Asa a fost cu interviul meu: o formă de a-l auzi admirativ pe Silvestri.

CM: Prin ce credeţi că se caracterizează un climat capabil să ajute la formarea şi dezvoltarea unor oameni de artă de mare valoare şi la crearea unor opere de artă importante?

AV: Cred că, de obicei, realizările oamenilor apar într-un climat şi nu doar ca reacţie, ca împotrivire la un climat. Dar chiar ca reacţie la un climat, acesta trebuie să existe pentru a se ivi reacţia.

Vârfurile care apar, apar şi ele pe un anumit fond, pe un podiş, nu apar chiar în deşert. Acest lucru cred că e valabil pentru orice domeniu. Cred că realizările oamenilor apar în condiţiile de optimizare a unor factori binefăcători şi a unor dificultăţi. Dacă există numai condiţii favorabile, fără dificultăţi, atunci există un pericol de moliciune, de abandonare, de lipsă de tensiune. Dacă însă există numai greutăţi, fără condiţii favorabile, atunci iarăşi nu este bine, pentru că pierderile sunt prea mari. Trebuie să existe un echilibru frumos, o anumită optimizare, ca în agricultură. Mai ales dacă este vorba de evoluţie, de un progres al valorilor, trebuie să existe o rezonabilă prezenţă a dificultăţilor şi a condiţiilor favorabile.

O expresie a acestor condiţii este emulaţia: ea este exact un ansamblu de stimulente şi piedici. Emulaţia înseamnă deja un mediu, emulaţia înseamnă dificultăţi pentru fiecare individ în parte, pentru fiecare particulă socială, dar, în acelaşi timp, înseamnă o condiţie favorabilă pentru obşte. Şi emulaţia are diferite grade ale ei. Atâta timp cât ea rămâne rezonabilă şi nu se transformă în distrugere reciprocă (în „să moară capra vecinului"), lucrurile merg bine. În general, acolo unde apare un climat de cultură, se iveşte şi capacitatea de a aprecia realizările fără a recurge excesiv la aprecierile altui microclimat, ale unei unităţi culturale externe. O cultură îşi are publicul ei, îşi are criticii ei, îşi are producătorii ei şi se poate autoregla în felul acesta. Complexele de provincialism sau de totală dependenţă de alte culturi mi se par pernicioase. Când oamenii sunt bine plasaţi într-un mediu cultural şi când au creat o ambianţă bună, lucrurile decurg bine. Lucrul cel mai plăcut pentru un artist constă, în ultimă instanţă, în a genera încredere printre ai săi, în a fi bine înţeles de către ei.

CM: Şi de această dată vă rog să emiteţi nişte întrebări, nu să răspundeţi. Mai precis, dacă v-aţi afla în faţa unor tineri care sunt la debutul activităţii lor artistice, ce întrebări le-aţi pune? Ce v-ar interesa să ştiţi mai mult despre ei?

→

Dialoguri esențiale

AV: Din punctul meu de vedere, fiecare om este o enigmă și tinerii sunt și ei enigme. Sunt enigme în sine și sunt enigme pentru sine, chiar dacă li se pare că știu exact ceea ce sunt. Nu știm ce stă într-un om și nici el nu știe. Cel mult putem avea sentimentul unei forțe latente. După părerea mea, în foarte multe domenii (și nu numai în artă) nu există rețete. Cel mai bun lucru pe care-l poate face un profesor este să-l ajute pe elev să-și găsească propria lui cheie. Dacă un artist își face un rob din altul mai tânăr, nu face bine. Nu acesta este, după mine, scopul comunicării între artiștii mai vârstnici și cei mai tineri. Eu cel puțin am aversiune pentru acest tip de comunicare. Nu fac secrete din ceea ce am lucrat. Arăt altuia. Dar când văd că celălalt ia ceva pur și simplu nemestecat de la mine, o iau la fugă – și-l previn și pe el s-o ia la fugă. Ce-i drept, în tinerețe putem lua anumite lucruri nemestecate, dar cea mai bună influență a cuiva este de a favoriza reacția față de el. Nu imitarea lui, ci reacția creatoare. Adică apropiere, chiar izbire de el și apoi un răspuns creator.

CM: Și, ca întrebări, ce întrebări le-ați adresa?
AV: I-aș lăsa să vorbească atât cât vor, cât mai mult cu putință.

CM: Următoarea întrebare pleacă de la o constatare. În lucrarea dumneavoastră *Cartea modurilor* utilizați patru moduri diferite de citare a unor autori pe care-i considerați relevanți pentru problemele discutate: o bibliografie finală formată din trei titluri cu indicarea completă a sursei (ex. Barbaud); o bibliografie de subsol care indică, de asemenea, complet sursa citată (ex. B. Bartok); o bibliografie în cadrul textului care, uneori, indică parțial elementele de identificare a sursei citate; referiri la ideile unor autori, cu numirea acestora, dar fără indicarea sursei (ex. Xenakis, Pousseur). De ce ați utilizat aceste forme eterogene de trimiteri bibliografice? Exprimă această eterogenitate o atitudine față de „aparatul critic" al unei astfel de lucrări?
AV: Uitați că eu nu sunt om de știință. Nu cunosc anumite metode, anumite ritualuri ale oamenilor de știință de astăzi. Un om de știință astăzi, de fapt, întotdeauna, dar azi în special, este un om riguros. Dar omul de știință în afară de aceasta comunică cu un alt om de știință și deci are obligația de a-l cita, de a-l citi, de a schimba idei cu el. Eu nu sunt un om de știință. Poate că dacă m-aș fi ocupat de știință mai departe aș fi făcut și eu asta. De altfel, am fost criticat pe bună dreptate pentru acest lucru de Solomon Marcus. Și am fost criticat nu numai eu, ci și colegii mei. La mine s-a ivit, la un moment dat, un fel de inexorabilitate interioară de a-mi strânge ideile. Și pentru aceasta am folosit și un argument exterior. Astfel, la un moment dat, am simțit că doctoratul ar fi un stimulent suficient pentru a-mi termina lucrarea, pentru a o pune la punct. Altminteri nu aș fi făcut doctoratul, nu aș fi fost interesat.

Revenind, Solomon Marcus ne-a criticat pe toți; el vorbea de preocupările atât de interesante ale generației noastre, care erau cel puțin sincronice, dacă nu chiar protocronice în anumite puncte, la începutul anilor '60, dar pe care noi nu le-am publicat. Nu le-am făcut cunoscute lumii. N-am cunoscut acest ritual, de a ne anunța în alte părți.

În cazul de față, pentru a mă reîntoarce la mine, eu n-am știut cine se mai ocupă cu asta, nu m-a interesat, iar până la un punct nu am știut că fac știință și numai într-un târziu am încercat să caut ecouri în alte părți. De altfel, nu le-am găsit în Europa, după cum am mai spus; mai târziu, le-am găsit în America. Dar de aici rezută că trebuie să ai un limbaj comun cu ei, rezultă că trebuie să știi să citezi o bibliografie. De multe ori, poate că nu mă înșel, se indică o bibliografie pe care autorul nici n-a consultat-o integral, sau a consultat-o doar la nivelul titlului, sau a consultat doar trei pagini dintr-o carte de 600 de pagini, sau uneori citarea este doar o complezență ca la rândul tău să fii citat de alți autori.

La mine, iată că era mai multă bibliografie decât am pus eu la urmă și, chiar așa fiind, era destul de bizară. (Un Barbaud, un Gardner cu *Amuzamente matematice*, care mi-a dat un impuls.)

Asa a fost să fie la mine și mai târziu m-am luat și eu mai în serios, ca să zic așa. La susținerea doctoratului, am avut un soi de polemică. Am fost pus la punct de Solomon Marcus pentru că în prezentarea la doctorat am arătat că mă ocup de o matematică ad-hoc și elementară. Domnia sa m-a corectat, spunându-mi că nu este elementară, ci ține de niște probleme matematice destul de delicate, legate de matematica finită, care nu este prea ușoară. Eu nu aveam o apreciere exactă a ceea ce făceam. De curând am aflat – trebuie să verific – că mi s-a publicat în America un articol. Este vorba de un american pe care nici n-am apucat să-l văd și care mi-a cerut *Cartea modurilor* pentru fiica lui care face compoziția la Harvard. M-am interesat a cui elevă este și am înțeles că profesorul ei face parte tot din cercul de cercetători apropiați de ceea ce fac eu și de ceea ce face Dan Vuza în București. Persoana cu care am vorbit la telefon și pe care n-am apucat s-o văd, m-a întrebat ce am mai făcut nou după articolul din *Perspectives of New Music,* despre care eu nici nu știu să fi apărut. Trebuie să mă duc la Biblioteca Americană, să văd. Amintesc că după ce am publicat *Cartea modurilor*, tot dl Marcus i-a pus în mână lui Vuza cartea mea, iar el a scos o literatură de comentarii și continuări care cred că este mai mare decât *Cartea modurilor*. El face verificarea și o situare matematică riguroasă a problemei, ceea ce nu era cazul la mine. Eu am procedat poate tot științific sau muzicologic, dar am procedat „inginerește", nu matematic. Teoremele le-am descoperit mai mult cu rigla și echerul decât cu algebra propriu-zisă.

Așa că bibliografia aceea oglindea caracterul accidental al muncii mele. De altfel, eu mai am polemici cu unii dintre colegii mei care se iau prea în serios ca oameni de știință. Eu nu am rigoarea, sau, mai bine zis, rigoarea mea nu știe să se ajute de bibliografie, de fișe exact ținute. Rigoarea mea este poate o rigoare de obsesie, care, uitând și îndepărtându-se de subiect, ajunge tot acolo. Fapt este că am observat o anumită continuitate.

CM: Există uneori un decalaj mare între valoarea reală a unui om de artă, a unei opere de artă și, respectiv, a unui om de știință, pe de o parte, și recunoașterea, aprecierea publică (de specialitate sau nu) a valorii respective, pe de alta. Ce credeți că determină apariția unor astfel de decalaje? Puteți da niște exemple?
AV: Valoarea unei opere și recunoașterea ei sunt două lucruri apropiate, dar care nu se suprapun. Exemple sunt la tot pasul. Este interesant de observat cum corectează timpul anumite aprecieri. Anumite valori își pierd din importanță, iar altele sporesc în importanță. Nu se poate prevedea acest lucru și poate că tocmai această imposibilitate are frumusețea ei, este palpitantă. În principiu, cred că realizările artistice trebuie, de la început, să intre într-un „muzeu imaginar" din care diferitele epoci, diversele generații își iau ceea ce au nevoie, trierea făcându-se în muzeu. După aceea, se vede pe o durată mai mare care au fost valorile cele mai consultate.

Întotdeauna a existat un joc între contemporan și clasic. La început, toate valorile au fost contemporane pentru ca treptat să fie triate pentru clasicizare. Muzicienii n-au fost clasici de la început, ei au scris muzică contemporană, nu clasică.

O istorie a erorilor de apreciere din partea contemporanilor este foarte interesantă. În clipa aceasta mă gândesc cum s-a înșelat André Gide (care era un fel de cântar al valorilor) cu Marcel Proust. Multe, multe valori au fost apreciate eronat, au fost fie ignorate, fie supraapreciate. Pe de altă parte, există valori clasice care rămân mai mult cu numele, având valoare de crestomație. Puține sunt acelea care rămân mereu actuale. Marea minune stă în fosforescența lucrării, în capacitatea ei de a se păstra actuală. Noi suntem în stare să luăm o sonată de Beethoven și s-o percepem ca pe ceva extrem de palpitant, care se naște în fața ochilor noștri, ceea ce îi păstrează o anumită actualitate. Acesta este un mister. Puține valori pot să-și păstreze actualitatea pentru diferite epoci, pentru diferite curente, chiar contrare. Există valori cu care „votează" toate curentele. În muzică, de exemplu, Bach nu este contestat de nimeni, dar nu pentru că le dă pace tuturora, ci pentru că-i stimulează pe toți. În acest caz, mă refer la marii compozitori germani, care au avut o forță de creație într-adevăr uluitoare și care nu încetează a ne uimi și astăzi, Beethoven, Bach, Mozart. Alții, „mai mici", au valoare de actualitate poate numai pentru anumite momente; uneori, însă, avem mai mare nevoie de ei decât de cei mari. În artă, nimeni nu este de prisos. Arta este domeniul egalității sau, mai bine zis, domeniul în care noțiunea de egalitate și inegalitate nu are sens. Până la urmă, este aceeași substanță care trece prin toate aceste valori, numai că unele vase sunt artere și altele sunt capilare...

În perioada contemporană, chestiunea recunoașterii publice capătă o importanță nemăsurată. Uneori, recunoașterea este de altfel forțată. Criteriul de popularitate capătă o importanță exagerată. Aceasta a existat întotdeauna, dar în contemporaneitate mediile, valorile statistice, puterea de șoc, puterea de inovație, capătă o importanță prea mare. Până la urmă, însă, în linii mari, valorile se restabilesc. Desigur, mari valori dispar prin accidente, sunt ignorate, sunt uitate sau pur și simplu pier sub cutremure, în întâmplări nefericite, fără să ajungă la ecloziune.

CM: Multe opere de artă de mare valoare au fost create în urma unor comenzi. Michelangelo, Goya, Verdi, Brâncuși, Picasso, Chagall au fost uneori în această situație. Comenzile erau în general nerestrictive, ele aveau funcția de a oferi prilejul unui artist, prin ajutorul material acordat de către mecenat, să-și exprime talentul; ele nu impietau asupra libertății de creație a artistului. Spre polul opus se înscriu acele comenzi care au un caracter explicit restrictiv, existând cazuri în care oferta propune explicit nu numai tema, dar solicită și un anume mod de tratare a acesteia, impunând chiar și mijloacele de exprimare. Înainte de a pune întrebarea, mai fac o precizare: există domenii artistice în care este posibilă realizarea unui proiect, chiar a unei machete foarte apropiate de produsul artistic final, și domenii în care astfel de proiecte sunt practic imposibile. Nu mă refer la proiectul-schiță de idei care există undeva în mintea artistului, ci la acel proiect-machetă (ex. arta monumentală) care prefigurează opera finală și poate fi prezentat pentru selecție la concursuri. Și există domenii în care un astfel de proiect-machetă este practic imposibil (roman, lucrare simfonică). Care credeți că sunt consecințele asupra libertății de creație a artistului ale comenzii sociale, atunci când aceasta se adresează unui domeniu artistic care utilizează frecvent proiectul-machetă și unui domeniu pentru care acest tip de proiect este impropriu sau chiar imposibil?
AV: Comanda socială trebuie să fie rezonabilă. Ea va ține seama și de structura artistului. Se știe că artistul așa-zis romantic refuza comanda socială, el trebuia să creeze din comandă interioară. Dar nu este strict necesar să existe contradicție între comanda interioară și comanda socială. Clasicii au răspuns bine comenzii exterioare ca și unei comenzi proprii. Stravinski chiar spunea că atunci când ai o comandă neașteptată, exterioară, trebuie să-ți imaginezi că tu ți-ai comandat-o. Cu alte cuvinte, trebuie să-i dai alura de comandă pe care ți-ai făcut-o singur, deci să eviți contradicția între comanda exterioară și cea interioară. Comanda nu trebuie să intre în contradicție cu artistul. Mi se pare un nonsens să comanzi o lucrare religioasă unui ateu sau unui antireligios. Altminteri, problema sincerității în artă nu mi se pare că trebuie pusă în mod excesiv, ea este un *modus vivendi* al artei. Prea multă discuție despre sinceritatea în artă te face să bănuiești nesinceritatea. Eu cred în valoarea etică, în caracterul etic al artei, poate chiar în supremația eticii. Dar cred într-o etică inclusă, internă artei, și nu în una declarată, proclamată și prin aceasta plasată în exterior. În ceea ce privește rolul proiectului, aici lucrurile sunt foarte diferite. Ce poate să însemne proiectul unei lucrări de George Enescu? Schiță inițială? Nu. Schița inițială este totul, dar este, în același timp, foarte puțin față de cantitatea de informație, de substanță pe care o primește lucrarea ulterior. În alte părți, dimpotrivă. Într-o artă de tip algoritmic, proiectul aproape că are totul. Numai că întotdeauna în acțiunile omenești deosebirea între proiect și realizare este foarte mare.

CM: Vă mulțumesc!

Dialoguri esențiale

Biserica Ortodoxă și Uniunea Europeană
O discuție cu acad. Răzvan Theodorescu

Tudor PETCU

Tudor Petcu: Mi-ați putea spune care este rolul pe care îl joacă principiile doctrinelor sociale ale Bisericii Catolice și ale celor protestante, ele fiind credințe majoritare în UE, și cum își poate aduce contribuția sa doctrina socială a Bisericii Ortodoxe într-un astfel de context, ea fiind, totuși, o minoritate confesională?

Acad. Răzvan Theodorescu: Catolicii si protestanții au o tradiție venerabilă a doctrinelor sociale. Ortodoxia este abia la începuturile sale pe acest făgaș (în ciuda unei tradiții bizantine care a fost întreruptă în epoca Turcocrației). Mi-e teamă de faptul că fiind o confesiune minoritară (18% din UE, dacă adăugăm Grecia și Ciprul), ortodoxia nu va putea niciodată să impună aici punctul său de vedere.

TP: Se poate vorbi de o doctrină socială unitară a Bisericii Ortodoxe ale cărei principii să poată avea un impact, în primul rând etic, în spațiul Uniunii Europene? V-aș ruga, de asemenea, să subliniați și diferențele, dar și punctele asemănătoare între doctrina socială romano-catolică și cea ortodoxă.

Acad. RT: Ortodoxia este perfect congruentă cu europenitatea (am arătat-o în eseul meu „Ce poate fi, astăzi, civilizația ortodoxiei?"). Este națională, este sinodală (deci, democratică), are tendințe ecumenice și un rol considerabil al laicatului.

TP: Una dintre doctrinele sociale ortodoxe esențiale este cea a Bisericii Ortodoxe Ruse. În urmă cu câțiva ani, Sfântul Sinod al acestei Biserici a adoptat documentul „Temeiurile doctrinei sociale a Bisericii Ortodoxe Ruse", care, într-un fel sau altul, reprezintă o contrapondere la principiile sociale catolice și evanghelice. Cu toate că Rusia nu este o țară membră a Uniunii Europene, considerați, totuși, că documentul mai sus amintit poate influența atitudinea Bisericilor Ortodoxe reprezentante ale țărilor integrate în Uniunea Europeană?

Acad. RT: Poți avea multe rezerve față de rigorismele bisericii ruse, dar nu trebuie uitat că, ideologic, ea este cea mai coerentă în Răsăritul european. Răspunsul este pozitiv.

TP: Care sunt principalele concepte ale doctrinei sociale ale Bisericii Ortodoxe care pot dobândi un grad mai mare sau mai mic de aplicabilitate în spațiul Uniunii Europene, marcat din plin de principii etice și sociale romano-catolice și evanghelice?

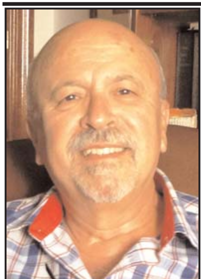
Acad. RT: La această întrebare se potrivește foarte bine răspunsul pe care l-am dat celei de-a doua întrebări pe care mi-ați adresat-o.

TP: Deși există destule diferențe între bisericile ortodoxe și cele apusene, atât din punct de vedere dogmatic, cât și din punct de vedere etico-social, ele sunt prezente laolaltă prin existența Uniunii Europene. Credeți că tocmai această existență a Uniunii Europene poate contribui și la întărirea unui dialog ecumenic între bisericile ortodoxe și cele apusene, cel puțin sub aspectul doctrinelor sociale?

Acad. RT: Acest dialog este mai curând unul de imagine. Am publicat în acest an o carte, *Cele două Europe*, unde este indicată profunda cezură între Europa catolică și protestantă și Europa ortodoxă cu „insule" islamice. Mulți pot să nu aprecieze această realitate. Ea, însă, există.

Știința, parte a culturii

Limbajul uman

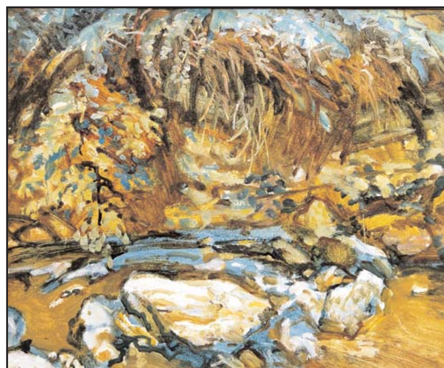

Angel NEPOMUCENO

Așa cum ne spune teoria evoluției, de la apariția vieții pe Pământ, speciile animale au evoluat dintr-una în alta, formând un lanț care merge de la speciile cele mai primitive până la om. Multe dintre științe și alte forme ale cunoașterii care sunt interesate de evoluție au căutat elementele care-l fac pe om diferit de celelalte specii, într-atâta încât el este considerat „regele creației". Studiile paleontologice arată, însă, că omul de azi și strămoșii umanoizi au o anatomie foarte asemănătoare. Pe de altă parte, progresele în genetică au indicat că diferențele cele mai importante nu țin, de fapt, de gene. Atunci, ce face omul diferit de animalele cele mai apropiate în lanțul evolutiv?

Teza comun acceptată este că diferența specifică stă în limbaj. Dar nu este vorba despre faptul că oamenii au abilități care le dau posibilitatea acțiunii sociale a comunicării cu semenii; există animale „sociale" care comunică în moduri mai mult sau mai puțin complete: delfinii fac asta prin sunete; albinele comunică prin „dans" și prin alte mișcări în interiorul stupului; unele maimuțe sunt în stare să dezvolte un limbaj incipient al semnelor. În general, mamiferele și alte specii au un limbaj ritual al reproducerii. Cu adevărat specific omului este *limbajul uman,* altfel spus, capacitatea de a comunica prin intermediul semnelor, dobândită încă din primii ani de viață, un limbaj dublu articulat și care și-a atins nivelul maxim prin apariția și dezvoltarea culturii.

Un examen atent al caracteristicilor limbajului uman ne arată că acesta este un sistem de comunicare cu totul diferit de cele folosite de alte specii. Una dintre aceste caracteristici este faptul că omul poate comunica sau se poate referi la fapte sau evenimente care se petrec la mare distanță în timp, altfel spus, poate comunica despre trecut sau despre viitor. În plus, relația dintre semne și semnificația lor poate fi arbitrară. O altă caracteristică importantă este productivitatea: mulțimea frazelor ce pot fi produse într-o limbă este nelimitată, oricând o nouă frază este posibilă și, cu toate acestea, este înțeleasă de orice utilizator al limbii respective. În contrast, numărul sunetelor pe care vorbitorii unei limbi le pot identifica este finit. Caracterul dual este, de asemenea, caracteristic limbajului uman: sunetele pot fi combinate pentru a da naștere unor silabe diferite în funcție de poziția lor, ducând, ca să spunem așa, la un salt în ceea ce privește înțelesul, la fel cum două silabe se pot combina diferit, dând naștere la cuvinte diferite. Multe alte proprietăți pot fi menționate, iar lista poate fi completată cu

posibilitatea de a minți, de asemenea, posibilă numai în limbajul uman, precum și cu posibilitatea de transmitere culturală a limbilor, poate cea mai specifică omului. În cazul oamenilor, limba maternă nu este moștenită genetic, ci cultural, de aceea, dacă un copil ai cărui părinți au engleza ca limbă maternă este crescut încă de la naștere într-o familie care vorbește germana, va vorbi și el tot germana, și nu engleza.

În comentariile anterioare, s-a strecurat o ambiguitate ce trebuie clarificată. Pe de o parte, limbajul este o capacitate înnăscută. Toate ființele umane, în condiții normale, au capacitatea de a folosi limbajul încă de la naștere. Dar dezvoltarea acestei capacități/competențe se materializează sub forma limbilor care se vorbesc în lume. Avem de a face cu două concepte intim legate: *limbaj* și *limbă*. Moștenirea genetică se referă la competență, dar vorbirea, limba vorbită, după cum am menționat, se moștenește cultural. Datorită acestei relații, atunci când se studiază originile limbajului, se iau în seamă limbile existente, așa cum, atunci când suntem interesați de compararea limbilor, aflate în uz sau dispărute, cunoștințele despre competența lingvistică pot fi de mare folos. În ambele cazuri, ne putem întreba dacă limbajul și limba sunt mai de interes pentru științele naturii sau pentru cele umaniste. Răspunsul este evident: ambele grupuri de științe sunt interesate în acest subiect, în particular, asa cum s-a întâmplat în ultima vreme, și pentru că, aflați în fața noii globalizări, ne îndreptăm spre un nou umanism.

Întorcându-ne la ideile teoriei evoluției, dacă s-ar cunoaște bine originea limbajului (a competenței lingvistice), atunci lanțul evolutiv care a condus la om nu ar mai avea legături lipsă. Tocmai despre această origine s-au formulat o mulțime de ipoteze, dar niciuna dintre ele nu s-a ridicat deasupra celorlalte ca adevăr definitiv. Dintre aceste ipoteze, menționăm una care presupune că limbajul are o origine divină: în toate religiile există o acțiune, o intervenție divină, care dă omului posibilitatea de a vorbi. Este adevărat că adesea avem de a face cu o ambianță mitică, dar ceea ce religiile intenționează să facă în acest caz este să explice originea limbajului. În particular, în cazul Bibliei, când Adam este chemat să dea nume animalelor din paradis, în Geneză, originea pare să fie mai degrabă umană decât divină: limbajul este născut odată cu omul însuși și el, omul, dezvoltă limbile. În definitiv, ne aflăm în punctul de plecare: dacă aflăm când s-a născut limbajul articulat, limbile, atunci vom afla când s-a născut umanitatea.

Colaborarea tuturor științelor, naturale sau sociale, este deci necesară pentru a progresa în cunoașterea originii limbajului. „Cunoaște-te pe tine însuți", spune o frază clasică. Pentru a realiza aceasta, este probabil cel mai bine să abordăm studiul limbajului uman prin a acorda atenție multiplelor fațete, de la cele pur biologice la construcțiile literare, pentru că, a vorbi despre limbaj, despre o limbă, înseamnă a vorbi despre fundamentele culturii, creația majoră a omului, care a adăugat, ca să spunem așa, hidrosferei și atmosferei, un nou strat, care completează evoluția planetei noastre.

Angel Nepomuceno Fernández este profesor universitar, membru al Grupului de Logică, Limbaje și Informatică din Departamentul de Filosofie, Logică și Filosofia Științei din Universitatea Sevilla, Spania. A publicat, singur sau în colaborare, peste 15 cărți, precum și numeroase articole și capitole de carte.

Știința, parte a culturii

Primii noștri ani de informatică (Universitatea București, 1954-1970)

Dragoș VAIDA

1. Informatica are un statut care constituie încă subiect de dezbatere chiar și în interiorul domeniului. Situația a fost mult mai clară atât timp cât a trăit acad. Grigore C. Moisil (1906-1973) [4], [8]-[10], dar, după dânsul, intervenții de tot felul, prea multe pentru a le analiza aici, au marcat domeniul, determinând confuzii și blocaje. Unele istorii ale informaticii din România aproape că nici nu-i citează pe Gr.C. Moisil și pe studenții și continuatorii maestrului, uneori nici chiar pe acad. Solomon Marcus. Domeniul informaticii teoretice/informaticii fundamentale nu beneficiază la noi de recunoașterea academică de rigoare. Consecința acestei situații este că distinși matematicieni-informaticieni cum ar fi profesorii Sergiu Rudeanu, George Georgescu, Virgil Căzănescu, Gheorghe Ștefănescu, Adrian Atanasiu, Victor Mitrana, Afrodita Iorgulescu sau alții puțin mai tineri, Răzvan Diaconescu și Gabriel Ciobanu, nu își văd recunoscute meritele cum ar trebui. În aceste condiții, mi s-a părut necesar să aduc aminte câte ceva din istoria primilor ani de informatică de la noi, gândindu-mă și la o revenire mai amplă.

2. Primele dezvoltări ale informaticii în Universitatea București (UB) sunt prezentate în articolul acad. Gr.C. Moisil [8] din 1970, reprodus în volumul [4], care se ocupă de contribuțiile profesorului și ale continuatorilor săi în *informatica teoretică*. Prima propoziție din articol rămâne azi *titlu de merit* pentru facultatea noastră: „Știința calculatoarelor, în țara noastră, își are originea în anume preocupări ale matematicienilor" [4, p. 133]. Nu avem aici numai notarea unei *priorități* în istoria științei de la noi. Mai mult, din [3], [4] și [8]-[10] putem vedea că școlii acad. Gr.C. Moisil și acad. Solomon Marcus îi datorăm promovarea unei înțelegeri a informaticii în legătură substanțială *de conținut* cu matematica. Această abordare este ilustrată și astăzi, vezi monografia [2].

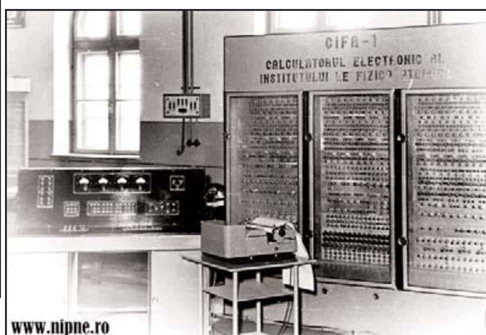
Ar fi nedrept să mi se atribuie o viziune exclusiv teoretică asupra informaticii. Dimpotrivă, mă folosesc de ocazie pentru a critica fără înconjur absența fără scuze a unui *model pe calculator* care să simuleze, în diferite ipoteze, dinamica resurselor fizico-financiare implicate în proiectul Roșia Montană. În ce an trăim, când vedem cortegii de șefi, comentatori sau consultanți care nici unul nu ne arată grafice, relații, calcule? Că informatica intervine astăzi esențial în decizii și planuri de afaceri nu s-a auzit pe la noi?

Revenind, citez concepția profesorilor noștri relativă la matematică și aplicațiile acesteia, exprimată în curajosul articol al acad. Gr.C. Moisil *Despre falsa împărțire a matematicilor în matematici pure și matematici aplicate* [4, p. 462], care pentru unii pare să nu fi existat. Articolul era curajos pentru că nu favoriza un termen sau altul, într-o epocă în care scriitorii erau proclamați *ingineri ai sufletului* omenesc, vitezei i se spunea uneori „iuțeală" etc. Încă mai important, pentru Gr.C. Moisil, informatica era o cale pe care ne întâlneam cu domenii ale matematicii de cea mai stringentă actualitate. Recent, la sărbătorirea a 150 de ani ai facultății noastre de matematică, s-a pus în audiență întrebarea ce este mai greu să scrii, o demonstrație sau un program. S-a făcut puțină tăcere, poate perplexă, curmată de răspunsul categoric al prof. Cristian Calude, din sală: „un program!"

3. Informatica nu a apărut la noi în facultate precum Palas Atena din capul lui Zeus. La noi erau predate discipline indispensabile informaticii, precum *Algebra abstractă modernă* (din 1932) sau *Logica matematică* (din 1933), cf. [8]. Dar ce învățam la facultate, în anii 1952-1957, de început ai informaticii? Pentru concizie, enumăr mai jos numai disciplinele care mi se par mai semnificative în contextul informatic, în ordinea din foaia mea matricolă: Alexandru Froda – Algebră superioară, Miron Nicolescu și Solomon Marcus – Analiză matematică, Victor Vâlcovici și Simona Popp – Mecanică teoretică, Cabiria Andreian – Teoria funcțiilor de variabilă complexă, Miron Nicolescu – Funcții reale și Elemente de analiză, Octav Onicescu – Teoria probabilităților, Grigore C. Moisil – Algebră modernă, Dan Barbilian – Teoria numerelor și Bazele geometriei, Imre Tóth – Istoria matematicii, Cassius Ionescu-Tulcea – Serii ortogonale.

Am mai avut în anul IV un curs de Teoria algebrică a mecanismelor automate și un curs de semestru continuat în prima jumătate a anului V de Calcul numeric și grafic. Realizați ce înseamnă să îi ai profesori pe cei citați, la măsuța din fața băncilor noastre uzate, pusă direct pe podea, nici măcar pe acel postament cu câteva trepte ca la Drept? Continuând preocupările din timpul studenției, am asistat, de exemplu, la comunicarea lucrării acad. Gr.C. Moisil [6] în care era considerată în 1960 o structură de semiinel, ulterior intens studiată în algebră. Mai general, perioada începuturilor informaticii a coincis la noi cu dezvoltarea cercetărilor privind noi structuri algebrice; exemple – multilaticele introduse în [1] sau corpurile finite [7], [9].

4. Pe scurt, simplificând, drumul parcurs de informatică la universitate și în România începe cu studiile profesorului privind logicile cu mai multe valori, cunoscute azi sub numele de *algebre Lukasiewicz-Moisil* [3]. La un moment dat, între 1949 și 1954, acad. Gr.C. Moisil afla prin tânărul inginer, ulterior profesor la noi, Leon Livovschi, că logicile cu două valori 0-1, închis-deschis, se aplică în teoria circuitelor de comutație. Profesorul și colaboratorii au dezvoltat cadrul teoretic necesar și treptat au elaborat o amplă teorie algebrică a acestor circuite. Bazele Secției de Mașini de Calcul și ale învățământului informaticii în România sunt puse în 1954, în acest context, printr-un curs liber de Teoria algebrică a mecanismelor automate la Facultatea de Matematică–Fizică UB, ținut de profesorul Gr.C. Moisil, la inițiativa a trei atât matematicieni, cât și ingineri electroniști, Mariana Nedelcu, Paul Constantinescu și Constantin P. Popovici (vezi articolul celui din urmă în [4, pp. 462-464]). La acea dată, Sergiu Rudeanu și cu mine eram studenți în anul II.

5. Prezentarea [8] din [4] acoperă intervalul 1954-1970, notând idei demne de atenție și reținând o serie de date semnificative, cum ar fi începutul Seminarului de Logică Matematică (1955), încadrarea în 1957 a primilor matematicieni (Nicolae Moldovan, Ion Zamfirescu și autorul (DV) prezentului articol) la IFA (Institutul de Fizică Atomică al Academiei), Laboratorul de mașini de calcul condus de ing. Victor Toma, crearea Centrului de Calcul al UB (februarie 1962) sau înființarea la facultate a Catedrei de Teoria algebrică a mecanismelor automate (1967).

6. Meritul *istoric* al acad. Victor Toma a fost acela că a proiectat și pus în funcțiune calculatorul CIFA-1, primul calculator electronic din Europa de Est (cu excepția URSS), cu 50 de operații/secundă, memorie de 512 cuvinte de 30 de biți, corespunzător cu 9 cifre zecimale și semn, cu 1.500 de tuburi electronice. Este de notat că acad. V. Toma i se datorează și descoperirea articolului lui R.F. Shaw din 1950, care descrie în mod accesibil funcționarea sistemului aritmetic al calculatoarelor realizate la noi [9]. La intervale de câte doi ani, au urmat modelele CIFA-2, cu 36 de biți și doar 800 de tuburi electronice, și CIFA-3, care a fost cumpărat la Centrul de calcul UB, înființat în februarie 1962. Acad. V. Toma a continuat cu realizarea modelelor CIFA-4, CET-500 și CET-501, ultimele două cu tranzistori. Tot la IFA, sub conducerea ing. Armand Segal, se construiau CIFA-101 și CIFA-102, cu performanțe îmbunătățite. Ulterior, la ASE, a fost instalat calculatorul NEAC 1240, primul de la noi cu circuite integrate.

Este de amintit că absolvenții din 1969 n-au lucrat la calculatorul IBM 360/30 de la Centrul de Calcul, învățarea utilizării acestui calculator începând abia când Gr.C. Moisil își scria articolul [8] din [4, p. 151].

O piatră de hotar a fost apariția cărții acad. Solomon Marcus *Gramatici și automate finite* [5] (1964), probabil prima în domeniu pe plan mondial.

Bibliografie

1. M. Benado, Asupra unei generalizări a noțiunii de structură, *Buletinul Științific al Secției de Matematică-Fizică*, 5 (1953), 41-48.

2. G. Dyson, *Turing's Cathedral. The Origins of the Digital Universe,* Allen Lane, London, 2012.

3. G. Georgescu, A. Iorgulescu, S. Rudeanu: *Some Romanian researches în algebra of logic*, în [4].

4. A. Iorgulescu, S. Marcus, S. Rudeanu, D. Vaida (coordonatori/eds.), *Grigore C. Moisil și continuatorii săi în domeniul Informaticii Teoretice/Grigore C. Moisil and his followers in the field of Theoretical Computer Science*, Editura Academiei Române, București, 2007.

5. S. Marcus, *Gramatici și automate finite,* Editura Academiei Române, 1964.

6. Gr.C. Moisil, Asupra unor reprezentări ale grafurilor ce intervin în probleme de economia transporturilor, *Com. Acad.* X, 8 (1960), 647-652.

7. Gr.C. Moisil, *The Algebraic Theory of Switching Circuits,* Pergamon Press, 1969.

8. Gr.C. Moisil, Activitatea Centrului de Calcul al Universității din București, *AMC* 13-14 (1970), 9-20, în [4].

9. D. Vaida, *Profesorul Gr.C. Moisil – pionierul informaticii românești* (în două părți), în [4].

10. D. Vaida, *După 40 de ani, despre Gr.C. Moisil și vremea sa* (I și II), Revista *Curtea de la Argeș*, mai și iunie 2013.

Victor Toma

Victor Toma (14 aprilie 1922, Leova-Cahul, azi Republica Moldova – 26 noiembrie 2008, București), inginer. Membru de onoare al Academiei Române (21 aprilie 1993).

A urmat cursurile Institutului Politehnic din București, Facultatea de Mecanică și Electricitate, Secția Radiocomunicații. Și-a continuat specializarea la Laboratorul de Cercetări al Concernului „Tesla" din Praga (1948-1950). În 1973 și-a susținut teza de doctorat *Generarea controlată a impulsurilor în sisteme asincrone,* devenind doctor inginer. A fost asistent la Catedra de Radiocomunicații din cadrul Institutului Politehnic din București (1946-1948), asistent, șef de lucrări, șef de laborator la Institutul de Fizică Atomică de la Măgurele, consilier pentru calculatoare electronice la Consiliul Național pentru Știință și Tehnologie (1950-1961), șef de secție și director adjunct științific la Institutul de Tehnică de Calcul și Informatică din București (1968-1988); și-a continuat activitatea științifică în cadrul SIAT S.A. București. Considerat drept „părintele calculatoarelor din România", a realizat o serie de calculatoare electronice: CIFA-1, calculator electronic echipat cu 1.500 de tuburi electronice (1957); CIFA-2, cu perfecționări tehnologice, echipat cu 800 de tuburi electronice (1959); CIFA-3, destinat Centrului de Calcul al Universității din București (1960); CIFA-4 (1962); VITOSHA, realizat între 1962 și 1963 în Bulgaria, în cadrul acordurilor încheiate între Academia Română și Academia Bulgară de Științe. În 1964 a realizat primul calculator electronic cu tranzistori din România cu memorie pe ferite (CET-500), iar în 1966 tipul CET-501, cu numeroase perfecționări în privința vitezei, a capacității memoriei operative și a echipamentelor periferice din configurație. A fost titularul unor invenții: releul electronic discriminator de tensiune, instrumente electronice pentru măsurarea radioactivității, generatorul controlat de impulsuri, sistemul de introducere a datelor pe discuri flexibile, sistem de vot electronic etc. A avut însemnate contribuții teoretice, între care dezvoltarea teoriei generatorului de impulsuri de tip asincron, precum și conceptul de armare în electronică. Între 1978 și 1980 a mai construit sisteme de introducere a datelor pe discuri flexibile SIV-2400, multiplicate industrial în peste 350 de exemplare; sisteme de editare pe bază de microcalculator pentru trecerea informației de pe bandă magnetică pe imprimantă rapidă; în 1991 a elaborat un prototip al unui sistem de numărare electronică a voturilor, instalat la Comisia pentru Agricultură a Adunării Deputaților, iar între 1992 și 1993 a realizat un sistem electronic de votare pentru Senatul României. Membru al Societății Internaționale de Informatică din Namur (1958-1965) și al institutului IRE din New York (1948-1969).

În numărul din 19 aprilie 2012 al revistei *Literatura și Arta* apare un interviu de Dumitru Pasat cu acad. Eugeniu Grebenicov, „omul cu nume de stea" (a se vedea revista noastră din martie 2012), despre „părintele calculatoarelor românești", inginerul Victor Toma, la aniversarea a 90 de ani de la naștere. Reluăm o parte din acest interviu, omițând pasajele mai tehnice, în locul cărora am reprodus mai sus prezentarea care i se face celui omagiat în *Dicționarul membrilor Academiei Române 1866-2010*, de Dorina N. Rusu, Editura Enciclopedică, București, 2010.

– Mult stimate dle academician Eugeniu Grebenicov, sunteți unul dintre basarabenii care au cucerit lumea nu cu spada, ci cu mintea, adică prin înțelepciune și inteligență. Printre alte câteva nume de mari români, tot dintre sudiștii noștri, născut în orașul Leova, jud. Cahul, întâlnim și unul supranumit pionierul calculatoarelor din România. Ce aveți de zis și cine poate fi acesta?

– Este vorba de savantul Victor Toma, despre care nu numai că am auzit, ci l-am și cunoscut personal, ambii participând la diverse întruniri științifice internaționale. Dar să pornim de la un caz pe cât de curios, pe atât de interesant. La numai 5 ani ai săi, Victoraș scria deja la mașină, înainte de a deprinde scrisul cu mâna, pe la vreo 10 ani purta corespondență cifrată cu unul dintre colegii săi de clasă, iar peste 2 ani, pare-se, realizează un receptor radio cu un tub electronic. În cursul superior al liceului construia radioreceptoare și diferite aparate de laborator pentru necesitățile instituției, dovedind astfel, încă din copilărie, o precocitate deosebită pentru tehnică. În anii 1948-1950 (pe când, după absolvirea Institutului Politehnic din Bucuresti, urma specializarea la Laboratorul de Cercetări al Concernului Tesla din Praga – D.P.) a elaborat prima sa invenție: Releul electronic discriminator de tensiune, brevetată în Cehoslovacia.

– Pe parcursul anilor 1968–1988, Victor Toma a activat în calitate de șef de secție și director adjunct științific la Institutul de Tehnică de Calcul și Informatică din București, având tangențe cu unele preocupări ale Dvs. Care ar fi similitudinea?

– În acest domeniu pot spune multe. Întâi de toate, este primul constructor de calculatoare electronice din România, considerat și părintele calculatoarelor din țările ex-socialiste din Europa, mai puțin din URSS. Cauza e clară. (Astăzi, din păcate, mulți dintre românii basarabeni sunt mai ruși decât rușii. – D.P.) Foarte fructuos pentru academicianul leovean s-a dovedit a fi anul 1955, dânsul venind cu două mari realizări, ambele stând la temelia unei cariere de succes de jumătate de veac: 1) a inventat dispozitivul de pornire-oprire pentru cronometre electronice, inovație utilizată în producție la electroapararaj și în pirotehnie; 2) a realizat calculatorul electronic CIFA-1. (...) Stabilind relații strânse cu firma Control Data Corporation, academicianul și profesorul V. Toma a înființat la București prima întreprindere mixtă româno-americană, Rom Control Data. (...) Are și contribuții teoretice însemnate, unde mai adăugăm că a format generații întregi de ingineri si programatori, punând și bazele formării unei școli de informatică în România.

– Ceea ce ar însemna că întreaga istorie a apariției și dezvoltării calculatoarelor se datorește activității profesionale, de jumătate de secol, a neobositului savant Victor Toma...

– Proiectarea și construcția aparatelor CIFA are o însemnătate ce depășește cu mult pe acea a elaborării și edificării unei instalații industriale noi, ideile sale depășind hotarele țării. Apropo, comuniștii din tabăra lagărului socialist investeau sume colosale în tehnica de calcul. Chiar și socotit specialistul nr. 1, cel puțin pentru România, s-a bucurat de un singur mare „privilegiu": să traverseze oceanul pentru a ajunge pe Continentul American, apoi, trecând prin Japonia, a revenit în Europa, vizitând Anglia și Franța.

– Să conchidem, în final, că Victor Toma este un alt basarabean (refugiat) de pe plaiurile Țării de Jos a Moldovei, care a cucerit mapamondul prin strălucirea minții sale și, evident, nu e ultimul...

Vă mulțumesc mult pentru interviu.

(...) Așa mi-a rămas în minte prima imagine a prof. Moisil, un intelectual deosebit de erudit, cu un larg orizont cultural. Prin formația sa, prof. Moisil era matematician. În perioada anilor '50, școala matematică românească se bucura de un prestigiu deosebit, atât în țară, cât și în străinătate. În calitate de profesor la Facultatea de Matematică a Universității din București, prof. Gr. Moisil afirma cu mândrie că din această facultate făceau parte aproximativ zece membri ai Academiei Române, iar pe lista înaintașilor figurau nume ilustre, ca Gh. Țițeica sau D. Pompeiu. (...)

Proiectul logic al mult discutatei mașini CIFA-1, calculatorul electronic al Institutului de Fizică Atomică, a fost prezentat la Simpozionul internațional de tehnică de calcul care a avut loc la Dresda, în noiembrie 1955. Era primul calculator electronic realizat în țările foste socialiste. Delegația română la simpozion era formată din prof. Moisil și subsemnatul, în calitate de autor al comunicării. La Dresda a ajuns însă numai prof. Moisil, eu fiind probabil considerat prea tânăr pentru a primi o viză pentru R.D.G., într-o perioadă în care comunicația între R.D.G. și R.F.G. era practic nestingherită. La întoarcerea sa, prof. Moisil mi-a relatat: ***Comunicarea era prea lungă, avea și multe proiecții și, în plus, era în limba engleză. A citit-o un localnic, intonând rar fiecare cuvânt. Bineînțeles că a depășit durata celor 30 de minute acordate. După acest timp, lectorul a consultat sala dacă dorește să continue prezentarea sau să se oprească, având în vedere că mai sunt n pagini. Și toată lumea a răspuns la unison că să continue prezentarea.*** Iar prof. Moisil a comentat: ***Acesta a fost un semn că lucrarea a fost interesantă și că a fost apreciată de specialiștii prezenți.***

Doi ani mai târziu, în 1957, a avut loc tot în R.D.G., la Erfurt, o consfătuire C.A.E.R., tot în domeniul tehnicii de calcul. Delegația română era formată din nou din prof. Moisil și subsemnatul. De această dată, zarurile au fost favorabile, astfel că mi-a ieșit mie viza, deși în metroul din Berlin se anunța la un moment dat: ***Atenție, aceasta este ultima stație de pe teritoriul R.D.G.*** Cine voia sau nu era atent, se pomenea imediat ***dincolo***.

Nu-mi amintesc ce s-a discutat la această conferință, interesantă mai curând prin programul turistic auxiliar, în schimb, am reținut concluzia exprimată de prof. Moisil: ***Lucrul cel mai important la o ședință C.A.E.R. este să se fixeze data și locul ședinței următoare. Și, din acest punct de vedere, scopul acestei conferințe a fost atins.*** (...)

Calculatorul CIFA-1 era deja construit și urma să intre în funcțiune câteva luni mai târziu, în aprilie 1957. Pentru mulți dintre matematicienii ale căror preocupări erau eminamente teoretice, acesta era un domeniu nou și vedeau pentru prima dată un calculator electronic. (...) Bineînțeles că aceste vizite suscitau numeroase discuții, în special cu privire la aplicațiile viitoare ale calculatoarelor electronice, iar prof. Moisil, în calitate de moderator al discuțiilor, se simțea în elementul său. Dânsul urmărise cu o curiozitate nativă evoluția construcției primului calculator electronic românesc, participase și la congrese de specialitate, iar din punct de vedere teoretic se ocupase ani îndelungați de teoria algebrică a mecanismelor automate, astfel că dispunea de toate datele necesare unor discuții competente. (...)

Prof. Moisil era un mare sprijinitor al tineretului, pentru care manifesta o afecțiune deosebită. De fapt, era destul de îngăduitor și încadra în rândul tinerilor chiar și pe cei care nu mai erau chiar foarte tineri. Îmi amintesc de spusele lui: ***Ce frumos este să ai vârsta de 40 de ani, fiindcă știi că ai în față cel puțin 25 de ani de activitate științifică.*** Iar atunci când sprijinea pe cineva despre care credea că merită, o făcea din tot sufletul, folosind toată puterea sa de convingere. (...)

(Fragmente din comunicarea lui Victor Toma la aniversarea a 90 de ani de la nașterea lui Gr.C. Moisil, la Academia Română, publicată sub titlul *Clipe de neuitat* în revista *Academica*, martie 1996, și reluată în volumul *Grigore C. Moisil și continuatorii săi/ Grigore C. Moisil and his followers,* editat de A. Iorgulescu, S. Marcus, S. Rudeanu, D. Vaida, Editura Academiei, 2007.)

Poezie fără frontiere

Gérard de Nerval între „fetele focului”

Paula ROMANESCU

Prin anul 1841, Nerval îi trimitea o scrisoare d-nei Alexandre Dumas (cel cu *Muschetarii*, nu cel cu *Dama cu camelii*). Era pe vremea când toţi îl socoteau pierdut.

Scria poetul: „Scumpă doamnă, ieri l-am întâlnit pe Dumas. Vă va spune poate cum că mi-am recăpătat acel ceva căruia i se spune, de obicei, raţiune. Să nu credeţi nimic. Am fost şi sunt mereu acelaşi şi mă mir că lumea mă găseşte schimbat în această primăvară. Iluzia, paradoxul, prezumţia de alienare sunt cu totul contrare bunului simţ care mie nu mi-a lipsit niciodată. În fond, am trăit un vis foarte amuzant din care îmi pare foarte rău că m-am trezit. Am ajuns să mă întreb dacă visul acela nu era mai adevărat decât ceea ce mi se pare astăzi a fi explicabil şi firesc...”

Cine era Gérard de Nerval? Născut la Paris pe 22 mai 1808, Gérard Labrunie era fiul unui chirurg din armata lui Napoleon. Mama sa, Marie Antoinette (nu regina aceea logodită cu tăişul ghilotinei!), avea să moară la doi ani după naşterea lui.

„Je n'ai jamais vu ma mère; ses portraits ont été perdus ou volés” (N-am văzut-o niciodată pe mama; portetele ei trebuie să se fi pierdut ori vor fi fost furate.), avea să scrie mai târziu poetul în *Promenades et Souvenirs.* Poate că tocmai acel chip niciodată văzut avea să-l caute poetul toată viaţa în chipul tuturor femeilor care i-au populat visele şi existenţa.

Crescut de unchiul său în Clos de Nerval, proprietatea de la care şi-a adoptat numele, lângă castelul Mortefontaine şi pădurea d'Ermenonville, Nerval a aflat acolo decorul pentru primele sale *Filles du Feu,* retras în locul acela ca un turn de fildeş familiar şi primitor într-o vreme lipsită de glorie, în care tineretul se hrănea cu vagi entuziasme şi speranţe firave.

Avea 20 de ani când a tradus *Faust*-ul lui Goethe, frecventând totodată boema pariziană pe care Henri Murget avea s-o pună „în insectar” prin ale sale *Scènes de la vie de Bohème* (1855), din care Puccini a compus în 1896 celebra operă *Boema.* Chiar şi Nerval scrie *Petits châteaux de Bohème* (1853) şi *La Bohème galante* (1855), după ce, prin anii '30, scrisese *Elégies et odelettes à la Ronsard, Voyage en Italie.*

Dacă Nerval a reuşit să redea atât de perfect amestecul de entuziasm şi tristeţe care-l caracterizează pe Faust este cu siguranţă pentru că se simţea în acord cu personajul.

Marele Goethe însuşi i-a transmis felicitări pentru superba reuşită, traducerea lui rămânând până astăzi negalată în frumuseţe între toate traducerile franceze. Atmosfera fantastică a piesei, ezitarea eroului între dorinţa imediată şi aspiraţia către ideal, sunt tot atâtea elemente care aveau să-l marcheze pe poet, cum de altfel pe întreaga generaţie de tineri de atunci, de nu chiar dintotdeauna pe toţi oamenii pământului care se trezesc deodată „vieux sans être adultes”.

Şi cele 12 sonete – *Les Chimères* – sunt rod al influenţei goethiene asupra lui Nerval. Întrebarea, neliniştitoare, cu care începe marea dilemă a omului muritor, „Qui suis-je?”, bântuie prin toate sonetele ciclului şi, cu fiecare sonet, poetul încearcă să răspundă. Dar nicăieri mai amplu, mai plin de simboluri ca în *El desdichado*: „Je suis le ténébreux, le veuf inconsolé...”

„Eu sunt Întunecatul Văduv – Neconsolat
Din turnul abolit, Prinţul Aquitaniei,
Singura-mi stea murit-a iar cântu-mi constelat
Poartă Soarele Negru, cel al melancoliei.
În noaptea de mormânt, Tu, ce m-ai consolat,
Redă-mi şi Pausilippe şi marea Italiei,
Floarea atât de dragă sufletului meu beat
Si bolta unde Roza-i prinsă-n cărcelul viei.
Eu cine-s? Amor, Phebus, Lucignan sau Biron?
Mi-e fruntea-mpurpurată de sărutul Reginei,
Visul m-a dus şi-n grota unde-i locul Sirenei
Şi-am trecut Acheronul dublu învingător,
Îngânând rând pe rând pe lira orfeină,
Când suspinele Sfintei, când ţipete de zână”.

Fără „un dicţionar” de sensuri şi trimiteri, greu ar fi de înţeles sonetul acesta.

El Desdichado – „Dezmoştenitul” era numele cavalerului în negru, deposedat de bunurile sale, din romanul *Ivanhoe* de Walter Scott, a cărui deviză înscrisă pe armele sale era „El Desdichado”.

Le Ténébreux era supranumit nefericitul prinţ Amadis de Gaule din Périgord, al cărui descendent îi plăcea lui Nerval să creadă că este…

În Italia, la *Pausilippe* – un promontoriu din golful Neapole, la mormântul lui Virgilius, unde Petrarca a plantat un laur, Nerval o va fi întâlnit pe o tânără englezoaică în vremi mai fericite... (Parcă l-am auzi pe Minulescu al nostru cu a lui „romanţă policromă”: „Dă-mi tot ce crezi că nu se poate da,/ Dă-mi calmul blond al soarelui polar,/ Dă-mi primul crepuscul pe Golgota/ Şi primul armistiţiu planetar…”)

Floarea (*ancolia – căldăruşa*) de culoare mov, este simbol al doliului, al tristeţii, emblemă a nebuniei.

Lusignan, Gui – fondator al dinastiei cu acest nume din Cipru (1192).

Mélusine – personaj legendar din romanele cavalereşti, care avea darul de a-i transforma pe oameni în şerpi, strămoaşă a regilor lusignani.

Numărul 13 are valoare magică. În rotundul timpului, pe cadranul ceasornicului, ora 13 este şi ora începutului – 1, simbol al vieţii de după moarte.

Artemis – Aurélia (*Jenny Colon*), femeia din vis, se asociază de data aceasta cu altă moartă mereu prezentă – mama.

Versul „Aimez qui vous aima du berceau dans la biere” este un citat din Faust.

La Rose trémière (trandafirul de dincolo de mări) este emblema femeii iubite, opusul „ancoliei”.

La Seinte Gudule – patroana Bruxelles-ului, oraş în care Nerval a văzut-o pentru întâia oară pe Jenny Colon, devine „La Sainte de l'Abîme” (Sfânta Umbrelor) – Artemis-Aurélia întâlnită într-o superbă viziune a coborârii în infern.

Le baiser de la reine – Sărutul reginei, trimite la Margareta de Scoţia (sec. XV) sărutând fruntea poetului Alain Chartier, secretarul regelui Carol al VII-lea, autorul ciclului de poeme *La Belle dame sans merci*).

Biron – nobil credincios regelui Henric al IV-lea, asociat de Nerval ramurii sale materne.

Acheronul – fluviul morţilor, pe care Orfeu avea să-l traverseze în căutarea iubitei lui, Euridice.

Le Soleil noir de la mélancolie, trimite la Albrecht Durer, „Melancolia”, în care îngerul apare aureolat de raze negre…

Pentru un om cu minţile nu tocmai bine aşezate în normalitate (să fie banalul formă de normalitate?), trimiterile poetului prin lumea literar-artistică amestecată cu legendă şi istorie vădesc o cultură solidă, nu chiar la îndemâna oricui.

Dar câtă resemnare, câtă linişte în *Cristos în grădina măslinilor!*

„N-auzea nimeni plânsul eternei victime
Ce-şi dăruise lumii în van inima toată.
Înainte de-a se stinge a mai chemat o dată
Pe singurul ce noaptea cu somn nu-l putea ţine:
– Iuda, tu ştii cât greu e în mine, câtă vină,
Hai, vinde-mă mai iute, sfârşească-se-acest târg!
Sunt suferind, amice, pământul mi-e un rug,
Vino, tu, ce ştii bine cum să-mplineşti o crimă!
Îngândurat, amar, Iuda se depărta
Simţind cum orice piatră din ziduri blestema
Şi, ros de remuşcare, strângea în pumni arginţii
Trădării. Şi atunci Pilat, ca într-o doară,
Oştenilor un ordin le-a dat: – Mergeţi afară
La cel nebun pe cruce şi zilele sfârşiţi-i!”

La 25 februarie 1830, împreună cu Théophile Gautier şi Petrus Borel asistă la premiera piesei *Hernani* de Victor Hugo, dată înscrisă în calendarul „bătăliilor” Romantismului drept moment de referinţă imposibil de ignorat. Este „pe baricade” de partea lui Hugo.

Tot la teatru, prin 1834, avea s-o vadă pentru prima oară pe actriţa Jenny Colon căreia i-a purtat până la moarte o iubire devoratoare care i-a răvăşit întreaga existenţă, iubire în care el a amestecat toate femeile – abia zărite, uneori dorite, adesea uitate. Nici după ce obiectul pasiunii lui devine soţia unui obscur flautist de la Opera Comică, în 1838, el nu conteneşte s-o adore, ba dimpotrivă, jarul nestins care-l mistuie se va preschimba în iluminată creaţie lirică. Jenny Colon „era frumoasă ca lumina soarelui sub luminile rampei care-o învăluiau de jos în sus, palǎ precum noaptea când lumina o învăluia din înalt, sub razele lustrei arătând mai firească, străluminând prin propria ei frumuseţe”.

Era (şi pe atunci!) moda călătoriilor. Marile capitale ale Europei îi deschid poetului largile porţi ale lumii culturale, el fiind primit ca un reprezentant de marcă al literaturii franceze. Din întâlnirea cu pianista Marie Pleyel avea să „se nască” nuvela *La Pandora.* Dar, începând cu anul 1841, altă călătorie avea să-i marcheze destinul şi opera: alunecarea în nebunie. Preocuparea de a-şi convinge apropiaţii că nu-i nebun îi devenise obsesie.

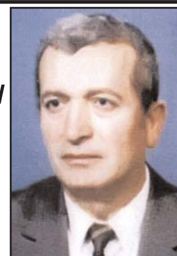
În ianuarie 1843 se îmbarcă de la Marsilia pentru Orient, călătorie care va dura aproape un an. Nimic nu-i rămâne indiferent: nici chipul femeilor întâlnite, nici istoriile auzite, nici curentele religioase din ţinuturile prin care trece, ceea ce-l face să devină adeptul unui vast evantai – sincretism religios în care Coran şi Biblie îşi întrepătrund doctrinele fără să neglijeze zei şi zeiţe din alte lumi: Isis, Cybela, Mitra, Ra… *Voyage en Orient* este rodul trăirilor şi observaţiilor poetului-scriitor Nerval, prin acestea el împlinindu-şi gustul pentru neprevăzut (*au fond de l'inconnu pour trouver du nouveau,* ar zice Baudelaire!), gustul pentru legende şi mister... Nu-i de mirare că străinul Hakem (califul din povestea lui) seamănă cu el. Dar parcă la Musset nu întâlnim un străin care avea cu poetul asemănare? Dar la Apollinaire, nu tot aşa? Dar prin literatura română n-ar fi de găsit?

Într-una din crizele lui de delir, poetul se crede suveran într-un regat imaginar în care ar exista şi mama sa moartă, vis ca o iluminare, un fel de „seconde vie” desprinsă de realitate, din care el încearcă dureros să descifreze sensul straniei sorţi. Criza nu i se pare, în fond, decât „un rêve amusant”. Doar trezia îi este de temut.

Întoarcerea „acasă”, la raţiune adică, nu numai că nu-l îmbie, dar îl şi deprimă: „Ma seule étoile est morte/ et mon luth constellé/ porte le soleil noir de la mélancolie”. Da, „steaua lui” – Jenny Colon, murise la 5 iunie 1842. Nerval lucrează cu încrâncenare, dar monştrii lui interiori nu încetează să-l turmenteze. Între anii 1851-1855 este în mai multe rânduri internat în celebra casă de sănătate de la Passy a Doctorului Blanche.

→

Capitalism de cumetrie

Ion C. ȘTEFAN

Nu știu cine a avut această inițiativă: fostul meu coleg de facultate, stabilit de mult la Paris, Dumitru Țepeneag, conducerea *Cotidianului* sau Editura Polirom, dar cert este faptul că publicarea acestei cărți a marcat un succes.

Volumul *Capitalism de cumetrie* (Ed. Polirom, Iași, 2007) mi-a prilejuit o întâlnire emoționantă cu un prieten drag.

Am mai scris despre autor, de câte ori am avut prilejul să-i citesc cărți apărute în România. De data aceasta, este vorba de un grupaj de tablete, publicate săptămânal, la solicitarea și găzduirea ziarului *Cotidianul,* între anii 2001–2003, iar titlul volumului este preluat după o expresie a lui Ion Iliescu, având o semnificație aparte: *Capitalism de cumetrie,* sugerând specificul românesc de trecere de la orânduirea socialistă la cea capitalistă.

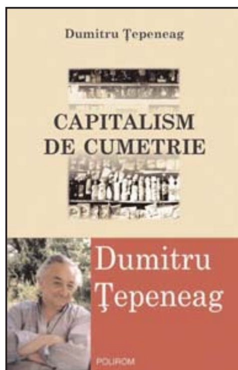
Dumitru Țepeneag, scriitor de talie europeană, cu o gândire profundă și aparte, cu un delicat simț al umorului, extinde semnificația acestei sintagme de la nivelul politic la cel cultural, în tablete precum *Conversație la cafenea, Tineri și bătrâni, Cum să devenim optimiști în timpul iernii* și altele.

Mai important mi se pare, însă, faptul că viziunea scriitorului este alta, deoarece el locuieste încă la Paris, legăturile sale cu realitatea din țară făcându-se mai ales prin revistele culturale, edituri, prieteni și mai puțin prin ziarele politice, ori persoanele sus-puse, din conducerea statului.

Apoi, trebuie să reliefez că Dumitru Țepeneag are comportamentul unui om liber, neimplicat într-un partid politic și neinfluențat material în formarea unei opinii sau a alteia.

Pentru mine, tabletele sale se transformă dintr-un monolog într-un dialog cu prietenii de altădată, mai ales într-un schimb de păreri despre treburile Uniunii Scriitorilor, ale Academiei Române ori ale Academiei Franceze, despre evoluția unor reviste sau despre scara discutabilă a valorilor literare românești, cum desprindem din: *Laurențiu Ulici, Cenzura economică, Într-un bistrou din Paris, Globalizarea literaturii după descoperirea dinamitei, Academia Franceză, Premiul Nobel și literatura română, Revista nouă de la Ploiești* și altele.

Încerc să trec peste punctele de vedere personale și mai aparte ale autorului și să aleg temele de interes general, cum ar fi drepturile de autor, literatura națională și cea universală, criteriile de acordare a Premiilor Nobel.

M-a bucurat revenirea autorului la scrierea în limba română, după ce publicase mai multe volume gândite și alcătuite direct în franceză – considerând că româna este singura limbă care-i conferă sfera cea mai cuprinzătoare de audiență publică: „Pentru mine, româna este limba literaturii, nu e limba de toate zilele, cum e franceza." (*De ce m-am întors la limba română,* p. 89)

De asemenea, despre prieteniile literare, el afirmă: „E bine să ai prieteni, să ai cui te plânge, cui destăinui necazurile și suferințele. Dar și mai bine, zic eu, e să ai aliați de nădejde, pe care să te bizui și cu care să poți întreprinde o acțiune, susține o luptă." (*Apără-mă, Doamne, de prieteni,* p. 94)

Un rol important îl ocupă raportul dintre talent și valoarea economică: „Ne aflăm în faza postmodernă a capitalismului. Literatura a devenit un fel de artizanat, iar cărțile se vând prin modelele obișnuite de marketing. Să fie capitalismul și comunismul frați gemeni?" (*La Gallimard, birjar,* p. 113)

Deși încearcă să-și cenzureze sentimentele de dragoste față de România, autorul afirmă: „Nu țin să declar rituos că pe mine mă interesează România, că trăiesc aici, la Paris, doar cu trupul, că mintea și sufletul sunt acolo, în țărișoara mea." (*Câini cu covrigi în coadă,* p. 114) El face, totuși, o diferență între sentimentul mândriei naționale și cel al demnității personale: „În loc să vorbim pe toate drumurile de mândria națională, mai bine ne-am întreba dacă am avut și avem mândrie personală" (*Nato! Nato!,* p. 118). Raportul dintre creatorii beletristici și criticii literari reflectă una dintre nemulțumirile autorului: „Se scrie mult mai mult despre cărțile de critică decât despre cărțile de literatură propriu-zisă." (*Quod licet Jovi,* p. 121)

Tradițiile sunt reflectate prin continuitate și ritual: „Eu am nevoie de un loc care să simbolizeze leagănul poporului român. Un loc de legendă, asta îmi trebuie." (*Maramureș,* p. 19)

În tabletele cu tentă autobiografică, Dumitru Țepeneag lămurește și ceea ce noi, colegii de odinioară, abia bănuiam, adică împrejurarea în care a fost nevoit să părăsească țara: „Nu pot să cred că n-au auzit că mi-a fost retrasă cetățenia română prin decret prezidențial, încă din 1975. Și am fost pedepsit nu pentru că am cerut azil politic, ca toți ceilalți, ci pentru că nu am cerut. Se pare că am fost singurul cetățean român în această situație. O onoare de care m-aș fi lipsit bucuros." (*Oale sparte*, p. 55)

Toate aceste tablete îmi dezvăluie un alt Dumitru Țepeneag, superior celui pe care-l cunoscusem din dialogurile cu prietenii și din rarele vești care soseau în țară despre el: un intelectual moral și integru, un scriitor talentat și multiplu, un generos implicat nu doar în actele de creație propriu-zise, ci și în marile dileme care îi neliniștesc pe români și pe creatorii de pretutindeni.

Culegerea de scrieri *Les Filles du Feu* grupează nuvele, amintiri, note scrise între anii 1839-1853. În dedicația pe care i-o scrie lui Alexandre Dumas, poetul consemnează: „Vă dedic această carte, scumpe maestre, așa cum lui Jules Janin i-am dedicat Lorelay, spre a-i mulțumi, așa cum o fac și pentru dumneavoastră. Acum câtiva ani, crezând că am murit, el mi-a scris biografia. Acum câteva zile, socotindu-mă nebun, și dumneavoastră mi-ați închinat câteva fraze, e drept, dintre cele mai frumoase, pentru epitaful duhului meu. (…) Cum să-ndrăznesc, în viață fiind, să port pe frunte aceste strălucitoare coroane? Va trebui să afișez un aer modest și să rog publicul să potențeze elogiile acordate rămășițelor mele pământești ori vagului conținut al acestei sticle pentru care, imitându-l pe Aristolfe, am ajuns până-n lună ca s-o fac să revină înapoi și să reintre, cum sper, în lăcașul firesc al rațiunii..." Câtă desfășurare de forțe pe frontul logicii (ironia chicotea discret printre rânduri) în această scrisoare – dedicație! La rândul lui, Alfred de Musset scria despre Nerval: „Este un spirit fermecător și distins, la care, din când în când, se produce un anumit fenomen care, din fericire, nu trebuie să ne îngrijoreze. Imaginația lui, această *folle du logis,* alungă pentru un moment rațiunea, rămânând singură, atotputernică în creierul lui bântuit de vise, hrănit de halucinații la fel ca la un fumător de opiu, (…) și-atunci, rătăcitoarea care este, îl aruncă în teorii imposibile și scrieri irealizabile, (…) el crezându-se când sultanul Crimeii, când contele Abisiniei, când ducele Egiptului, când baron de Smirna, când nebun, când regele Solomon în asteptarea reginei din Saba, încât îți vine să-l urmezi fericit pe-acest ghid uluitor prin țara lui de himere... Alteori, melancolia îi devine muză și atunci țineți-vă lacrimile dacă mai puteți, că nici un Werther, René ori Antony n-au scos vreodată suspine mai adânci, nici cuvinte mai tulburătoare, nici strigăte mai poetice decât el!"… Iar Nerval comentează: „Știți, desigur, că există scriitori care nu pot inventa o temă fără să se identifice cu personajele imaginate". Identificându-se cu eroii și zeii din mitologie, poetul, El Desdichado, sfidează moartea, amestecând trecut, prezent și viitor într-un ciclu natural în care totul se ia de la-nceput spre a nu se mai sfârși deloc. Ca-n Artemis: „Et la treizième revient/ c'est encore la première/ et c'est toujours la seule/ ou c'est le seul moment". Dacă a ezitat între titlurile *Amours perdues, Amours passées* și s-a oprit la *Les Filles du Feu,* a fost pentru că ar fi vrut ca fiecare text să ilumineze un chip de femeie, așa cum flacăra care se înalță desenează chipurile din preajmă sculptându-le în lumină. Focul, schimbător și redutabil, misterios și magic, seamănă cu femeile-zeițe, frumoase, demonice, angelice, vulcanice: Octavia, cea întâlnită lângă Vezuviu, Isis – zeița aureolată de lumină, Aurélia – actrița (Jenny Colon, imagine trecătoare a unei eterne figuri feminine, susceptibilă de nenumărate reincarnări, creatură celestă confundabilă cu Isis, Maria Fecioara, Mama) care iluminează spațiul prin care trece, Sylvia, care-i strălumineaza amintirea prin succesive reîntrupări... Si totuși, iubirea pare să-i scape de fiecare dată ca și cum inima nu știa unde ar fi cu adevărat acel *port d'attaches* spre care tânjea.

Dar cât de limpede e ritmul frazei sale printre atâtea disonanțe și rătăciri ale spiritului!

Și a venit anul 1855. *Le rêve est une seconde vie,* în care lumea duhurilor i se deschide. *Aurélia* sau *Le rêve et la vie* începe printr-o succesiune de transcripții ale unor „étranges rêveries" prin care Nerval recreează scene dintr-un timp care nu-i, amintirea pierzându-se și regăsindu-se precum, între somn și veghe, linia subțire de rațiune, limanul visului. Povestindu-și nebunia, poetul încearcă să se elibereze de ea, trecând-o drept o ușoară slăbiciune a spiritului sau, dimpotrivă, o putere supranaturală care-i permite să intre în contact cu nevăzute lumi: Adrienne, Sylvie, Aurélia, Pandora – realul și imaginarul, *les deux moitiés d'un seul amour.* Dacă steaua i-a rămas de neatins, el alege coborârea în infern. Mitul și universul se confundă într-o lume de simboluri la capătul căreia îl așteaptă o lumină ca o divinitate blândă, surâzătoare: Maria Fecioara? Isis? Mama sa cea fără de chip cunoscut? Prin labirintul nebuniei, scrisul i-a rămas firul Ariadnei, cântecul lin în care și-a adormit himerele *pour mieux fermer le temps qui passe,* cum ar zice Jacques Brel dintr-un timp care parcă seamănă mai bine cu noi...

Dar certitudinea că va muri curând, dublată de credința că va putea, în sfârșit!, urma acea stea de neatins, i-a purtat pașii în noaptea dintre 25-26 ianuarie 1855 pe *Rue de la Vieille Lanterne,* lângă grilajul unui azil de noapte. La ora când Parisul se trezeste (să fi fost pe la cinci de cu zori, cum zice Aznavour într-un cântec că ar începe Parisul să se trezească?), un trecător l-a găsit spânzurat. Împlinise 47 de ani. *La Vieille Lanterne* luminează de atunci în timpul-noapte ecoul unei umbre cântătoare care poartă un nume de mare poet: Gérard de Nerval.

La pas prin satul global

Un argeșean prin lume

În China, după 44 de ani

Ion PĂTRAȘCU

Să nu râzi niciodată de visele cuiva. Oamenii care nu au vise nu au mare lucru. (Proverb chinezesc)

Shanghai. Aș mai spune, sau chiar repeta, câteva lucruri despre acest megaoraș, tocmai pentru că aici am avut șocul de a nu recunoaște mare lucru din ceea ce văzusem în februarie 1966. Nu mai existau multe dintre clădirile de atunci și nici acea culoare gri, mătuită, care, pe tot teritoriul Chinei, era expresia unui *socialism al săracilor.* Dacă înaintea celui de Al Doilea Război Mondial se spunea despre Shanghai că era *jumătate elegant și jumătate în zdrențe,* după aceea eleganța a dispărut complet. În august 2013, am găsit, însă, un Shanghai mândru de apelativul său de *Perla Orientului,* de poziția sa de cea mai importantă poartă a Chinei spre lumea exterioară. Comentatorii avizați susțin că orașul *este locul în care se face istorie*, este *personificarea elegantă a Chinei zilelor noastre,* considerându-l chiar un *hibrid al culturilor Orientului și Occidentului,* sau *odrasla strălucitoare a unei logodne Est-Vest.*

Astăzi, Shanghaiul este un oraș cât o țară (23 de milioane de locuitori, în 2010), dominat parțial de zgârie nori, ridicați pe cel mai mare șantier de construcții din lume. După două zile de vizite în zona Shanghaiului, zgârie norii nu mi se mai păreau dominanți. Am descoperit, treptat, un mozaic arhitectonic de neegalat, s-ar putea spune. Este vorba de o bogată colecție de clădiri și structuri, bine conservate, purtând amprenta începutului de secol XX, într-un evantai care pornește de la neoclasic și ajunge la art deco. Se susține că Shanghaiul are cel mai mare număr de edificii în stil art deco din lume. Intrând în zona fostelor concesiuni străine (engleză, franceză, americană etc.), ai senzația că te afli în plin centrul Londrei. Nu lipsesc nici clădirile în stilul neoclasic sovietic, ridicate în deceniul de prietenie chino-sovietică, ce a urmat după proclamarea Republicii Populare Chineze, la 1 octombrie 1949. Apoi, combinația dintre arhitectura occidentală și stilul tradițional oferă edificii moderne bine proporționate și atrăgătoare. În vechiul oraș, se întâlnesc, încă, clădiri aparținând acelui stil tradițional elaborat și încântător, specific sudului Chinei.

Este normal ca arhitectura să fie prima care atrage atenția turistului străin. Treptat, însă, orașul ni s-a dezvăluit în multiple alte ipostaze. Am ajuns să înțelegem că, în aproximativ două decenii, Shanghaiul a probat valoarea reformelor lansate de Deng Xiaoping în 1978, devenind *vitrina* boomului economic al Chinei, ceea ce se reflectă și prin cel mai ridicat PIB pe cap de locuitor din China, 12.784 de dolari SUA. Nu întâmplător s-a spus că, în acele decenii, Shanghaiul a fost orașul cu cel mai rapid ritm de dezvoltare din lume. Astfel, el a devenit unul dintre centrele industriale majore ale Chinei, având un rol cheie în industria grea. De asemenea, în calitate de mare centru comercial și financiar al Chinei, el se clasa, în anul 2011, pe locul cinci în Indexul Centrelor Financiare Globale, publicat la Londra. Despre Bursa din Shanghai se spune că, în anul 2009, ocupa locul trei în lume, după volumul tranzacțiilor. Orașul a dobândit deja statutul de Centru Cultural și Economic al Asiei Orientale. El este unul dintre cele mai căutate locuri de întâlnire din lume; în 2011, la Shanghai au avut loc 780 de conferințe și reuniuni internaționale.

Aici nu găsești doar ceea ce unii numesc *socialism cu caracteristici chineze*, ci un capitalism *ca la carte.* De numele orașului este legat tot ceea ce se consideră modern în China. Acesta este motivul pentru care chinezii visează ca întreaga țară să arate ca acest oraș. Un proverb chinezesc spune: *Să nu râzi niciodată de visele cuiva. Oamenii care nu au vise nu au mare lucru.* Și, apoi, numai chinezii știu cât îi costă visele ce le visează. Ei s-au convins, deja, că Shanghaiul de astăzi nu este doar oglinda ritmului nemaipomenit de dezvoltare, ci și expresia asimetriei acestui proces. Pictorii ar putea vorbi de *clar-obscurul* orașului. Nivelul de trai nu a urmat același curs. Piața internă este încă restrânsă în raport cu dimensiunile demografice ale țării. Deși, după statistici, sute de milioane de chinezi au fost scoși de sub pragul sărăciei, în realitate, trei pătrimi dintre ei sunt doar puțin peste acest prag. Creșterea discrepanței dintre bogați și săraci este evidentă,

fiind mult mai pregnantă în regiunile îndepărtate din Vestul țării.

Explozia construcțiilor imobiliare, de exemplu, a permis rezolvarea problemei locurilor de muncă pentru zeci sau chiar sute de milioane de chinezi, conducând și la sporirea venitului național. Produsul Intern Brut a crescut în mod considerabil, însă el se împarte la 1,3 miliarde de cetățeni ai țării, după cum am menționat în articolul anterior. De aceea, pe ansamblu, China este încă o țară în curs de dezvoltare, săracă, situându-se sub nivelul Bosniei și Herțegovinei din punct de vedere al PIB-ului pe cap de locuitor.

Vorbind despre puterea de cumpărare, unii interlocutori chinezi îmi spuneau că, pentru ei, ca și pentru locuitorii din alte orașe mari, cumpărarea unui apartament nu este nici măcar de domeniul viselor. Ei nu-și pot permite să achite prețul exorbitant de cinci până la zece mii de dolari pe metrul pătrat. De aceea, China are în prezent 64 de milioane de case (apartamente) goale, pe alocuri chiar orașe întregi. Le-am văzut, terminate sau nu, cu macaralele în stare de repaos, dând acea senzație de pustiu. Investiția pare irațională, ca și modul de folosire a terenului, articol foarte deficitar. Se știe că China, care are 25 la sută din populația globului, dispune doar de 7 la sută din suprafața planetară. Interlocutorii mei se mai plângeau, printre altele, și de *dimensiunile chinezești ale corupției.* Îmi dădeau ca exemplu sumele mari de bani, strânse de autorități de la o populație și așa săracă, pentru a ajuta victimele unui cutremur puternic de acum câțiva ani. Milioanele de yuani au dispărut fără urmă. La un apel ulterior, oamenii nu au mai depus bani, ci plângeri. În contextul acestor asimetrii, aceiași interlocutori vorbeau și de creșterea neliniștii în rândul celor amărâți. Tot ei comparau evoluția rapidă a țării cu un balon de săpun, care ar putea aduce mari necazuri atât pe plan intern, cât și în lumea largă. Aceasta, deoarece, până aici, China a ajuns datorită procesului de globalizare, proces în care, Doamne ferește!, ar putea să se manifeste și advers.

Contrastele sunt perceptibile și cu ochiul liber. Noi am petrecut două sau trei ore pe cea mai mare arteră comercială a orașului, numită Nanjing, care ar avea o lungime de 4,5 km. Nu am parcurs-o pe toată lungimea, însă am intrat în mai multe magazine, care se înșiră, unul după altul, într-o feerie de culori și lumini. Nu erau aglomerate, iar vizitatorii curioși îi depășeau pe cumpărători. Prețurile erau descurajatoare. Datorită taxelor vamale, produsele franțuzești sunt mai scumpe decât la Paris.

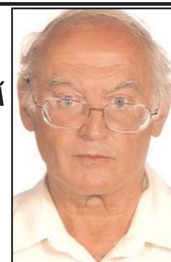
Acolo, pe artera Nanjing, mi-am permis o extravaganță. L-am invitat pe colegul de cameră, prof. Alexandru Cramer din Roman, la o bere, pe una din terasele cam goale la acea oră. Am avut poftă să beau o bere care, cu 44 de ani în urmă, nu se găsea pe piața internă, fiind exportată în Hong Kong, pe valută forte. Este vorba de berea Qingdao, produsă în orașul cu același nume, la o fabrică construită de nemți prin anul 1902, pe când ocupau provincia chineză Shandong. Colegul de cameră a fost șocat când a văzut că plătesc pentru o sticluță de 330 ml de șapte ori mai mult decât pentru una de 730 ml, cât ne costa la magazinul de lângă hotel. Deh, amintirile sunt scumpe! Profesorul a fost, însă, solidar. Răcoriți doar aproximativ cu miniberea aceea, ne-am așezat pe o bancă și am urmărit forfota pestriță a străzii. Lume multă, însă sacoșe puține în mâinile trecătorilor. Erau, în schimb, destui oameni necăjiți, care cerșeau un bănuț. Făceau acest lucru cu un singur cuvânt: *money, money.* Aceștia păreau cerșetori *veritabili,* nu ca zdrahonii din *armata* bine instruită și organizată a cerșetorilor români.

Ca vizitator după atâta amar de vreme, pot spune că eram și eu, în bună parte, la fel de novice ca ceilalți membri ai grupului. Însă, eu venisem să mă reîncarc cu noi date și imagini despre istoria și civilizația chineză și să încerc să-l cunosc și să-l înțeleg mai bine pe chinezul zilelor noastre. Ca și majoritatea vizitatorilor străini, eram și eu interesat mai mult în vechea Chină și mai puțin în *derivatele americane,* sub forma pădurilor de zgârie-nori. Mixajul noului cu vechiul dă, însă, un farmec deosebit orașului. Poate, cel mai bine se constată acest lucru la Muzeul din Shanghai, de o valoare inestimabilă, urmând în ordine doar după Muzeul Național din Beijing. Clădirea, dată în folosință în anul 1966, este o piesă arhitecturală unică în felul ei. Cu baza pătrată și acoperișul rotund, ea este expresia vechii filosofii chineze despre Univers. Din mitologia chineză, aflăm că strămoșul acestor oameni, Pan Gu, a *meditat* vreo 18.000 de ani, într-un ou roșu din materie cosmică, înainte de a-și face apariția. Când s-a hotărât, a spart oul, și cele două *găoci* au devenit una Cerul și cealaltă Pământul. Pământul era pătrat, înconjurat de un mare ocean, iar China se afla în mijlocul uscatului. O imagine simbolică, dovadă a faptului că trăitorii de pe aceste meleaguri nu au rupt legătura cu trecutul lor, fie el și mitologic. Ei își venerează trecutul și pe strămoșii lor. Pe același Pan Gu îl întâlnim și la Beijing, unde numele lui este purtat de un hotel de lux, având forma unui dragon stilizat, și acesta tot un simbol din mitologia chineză.

→

O „vatră” și pentru anticipație

Mircea OPRIȚĂ

Revistă social-culturală care și-a dorit să reînvie inițiativa din 1894 a lui Ioan Slavici, I.L. Caragiale și George Coșbuc, *Vatra* s-a tipărit în serie nouă, între 1971 și 1989, ca publicație a Comitetului de Cultură și Educație Socialistă al județului Mureș (după Revoluție avea să-și schimbe pofilul și obiectivele, odată cu redacția). Prin grija lui Dan Culcer, redactor fondator al seriei noi, activ în această funcție până la stabilirea sa în Franța, în 1987, revista publica lunar o pagină de SF, ceea ce reprezintă în epocă (după dispariția *Colecției „Povestiri științifico-fantastice”*), o soluție insolită și surprinzătoare pentru periodicele oficiale, de profil cultural, ale vremii. Redactorul tratează anticipația drept paraliteratură, preluând pentru ea termenul *cora* (conjectură rațională) al enciclopedistului elvețian Pierre Versins, însă perfect conștient de impactul psihic al tendinței de a căuta „imagini raționalizate ale viitorului societății omenești și cercetării prin această prismă a prezentului”, cum apare scris într-un amplu preambul la articolul lui Anton Cosma, *„Science-fiction”-ul românesc la vârsta maturizării,* în nr. 9/1975 al revistei. Tot acolo figurează o generoasă invitație la colaborare adresată anticipatorilor români, inclusiv celor tineri și pe cale de formare în cenaclurile specializate. Se poate vedea astfel, limpede, dorința revistei de a promova, printre prozele traduse din autori străini, și SF-ul autohton:

„În ceea ce ne privește, am încercat, prin gruparea câtorva materiale pe această temă (povestiri, eseuri, comentarii critice), să oferim cititorilor noștri și o imagine a fenomenului SF românesc, iar fanilor prilejul să se manifeste. Nu avem, desigur, pretenția să fi dat o imagine completă. Am dorit să putem găsi printre textele pe care le-am solicitat cenaclurilor SF mai multă *literatură* și mai puțină maculatură. Pura pasiune nu este, evident, suficientă pentru a transforma niște cititori în literatori. Oricum, am putut selecta destule proze care, fără să atingă pragul excelenței, să fie totuși reprezentative pentru perspectivele SF-ului la noi, texte pe care le vom publica pe rând în cadrele antologiei noastre, alături de acelea ale unor autori «clasicizați» deja, români sau străini. Considerăm că genul se pretează mai ales cadrelor prozei scurte, pe care și pe această cale dorim să o încurajăm. De aceea, ne reînnoim invitația la colaborare pe care am mai lansat-o tuturor generațiilor de autori SF. Până la viitorul Congres internațional al autorilor de literatură science-fiction, care va avea loc la Poznan (Polonia), în 1976, vrem ca *Vatra* să găzduiască tot ce are mai bun SF-ul românesc.”

Vatra a dezvoltat în segmentul care ne interesează un program în esență estetic. Chiar tratat în liniile sale generale drept paraliteratură bazată pe o recuzită specifică și abuzând de „naivități și grozăvenii”, SF-ului nu i se refuză șansa de a pătrunde, prin talentul artistic al unora dintre reprezentanții săi, în sfera artei și a valorilor literare certe. Prin urmare, selecția lui Dan Culcer s-a orientat spre modele străine bune, greu accesibile cititorului român în anii ’80 din secolul trecut, între care Arthur C. Clarke (*Steaua, Înainte de Eden* etc.), John W. Campbell (*Asfințit*), Damon Knight (*Pentru totdeauna*), Ray Bradbury (*Vulpea și pădurea, Cei care așteaptă*), Ursula K. LeGuin (*Aprilie la Paris*), Poul Andedrson (*Kirie*), Harlan Ellison (*„Căiește-te, arlechin!” spuse domnul Tictac*), precum și diverse povestiri de Richard Matheson, Isaac Asimov, Robert Sheckley, Roger Zelazny, Robert Silverberg, Lewis Shiner, Eric Brown, Fredric Brown, Bob Shaw – asta în ce privește SF-ul anglo-american. Revista agreează însă și alte arii ale genului, publicând traduceri din franceză (Daniel Walther, Jean-Pierre Andrevon, Philippe Curval, Patrice Duvic, canadianca Elisabeth Vonarburg), din germană (Günther Krupkat și Wolfgang Jeschke), din poloneză (Stanislaw Lem și Czeslaw Chruszczewski), din italiană (Ugo Malaguti și Lino Aldani), din rusă (Anatoli Dneprov și Ilia Varșavski).

Dan Culcer

Traducătorii sunt unii versați în traduceri de literatură generală, precum anglistul Virgil Stanciu sau prozatorul Alexandru Vlad, semnatarul unei traduceri din Bradbury, dar și dintre cei formați în strânsă conexiune cu genul nostru, precum Ion Doru Brana, prezent cu numeroase texte traduse din americani, Mihai-Dan Pavelescu, cu proze scurte din Zelazny și Eric Brown, Ioana Robu (interesată de Clarke, Campbell și Poul Andedrson), Doina Opriță cu primele sale traduceri din Aldani și Malaguti. Alte nume apar incidental, precum Mariana Săsărman, traducătoarea povestirii *Țărmul sirenelor* de Wolfgang Jeschke, Cristian Tamaș (traducătorul lui Duvic), Gheorghe Rotaru, Radu Gârbacea, Dan Alexe, Smaranda Szobotka etc. Dan Culcer însuși, care își mai semnase numele în *Ateneu* sub o povestire de Lovecraft, traduce aici schița lui Philippe Curval, *Oul ovipar*.

În umbra mostrelor străine pe care le socotește exemplare, publicația a cultivat și un SF românesc notabil, fie scris de prozatori și poeți din mainstream cu deschidere spre fantastic și anticipație (Mircea Horia Simionescu, *O descoperire*; Vasile Andru, *Stimați zburători, bine ați venit!*; Constantin Abăluță, *Planeta simetrică*; Ovid S. Crohmălniceanu, *Experiența*; Sanda Radian, *S.O.S. invadatorii*; Stefan M. Găbrian, *Ceremonial SF*), fie ale unor autori deja bine lansați în anii respectivi (între care Voicu Bugariu și Gheorghe Săsărman, acesta din urmă cu niște povestiri noi, dar neluate în seamă la alcătuirea volumelor sale de mai târziu: *Moartea lui Abel, Mesagiul lui Gasem, Donatorii de gans*). Revista are însă și o contribuție ce trebuie subliniată apăsat, întrucât o singularizează printre alte periodice culturale de interes general: ea și-a deschis antologica pagină SF și pentru autorii tineri care, în epocă, erau pe cale de a iniția un Nou Val al anticipației, sincron cu postmodernismul adus în literatura generală de generația optzecistă. Astfel, îi vom vedea propuși publicului larg, cu unele dintre povestirile lor reprezentative, pe Mihail Grămescu (autorul lucrării *Fiesta*), pe George Ceaușu (cu *Tatuum* și *Lupte înverșunate la muzeul de istorie*), pe Ovidiu și Alexandru Pecican (cu fragmente din *Razzar*), pe Sergiu Someșan (cu povestirea *Să n-o săruți pe Isabel*), în fine, pe Leonard Oprea, Lucian Ionică, Gheorghe Păun, Victor Martin, Cristian Lăzărescu. Aflat într-o perioadă explozivă a creației sale de povestitor, Ovidiu Bufnilă figurează în sumarul revistei cu aproape o duzină de schițe (*Centaurul, Domino, Șapte oameni cu joben, Cain și Abel, Dezertorul, Despre subconștient, Călătoria*), ceea ce arată că redactorul paginii de SF îl plasa deja pe un vârf de val în generația nouă. Există și câteva elemente surprinzătoare în compunerea programului său rezervat anticipației. Astfel, istoricul literar Marian Popa apare cu un text oarecum ezoteric, *Mahapralaya*, poate pentru o dublă sugestie: de destin scriitoricesc, aluzie la cariera altui critic și istoric literar, Crohmălniceanu, și de orientare culturală, cu referire la universul spiritual oriental, cultivat de Mircea Eliade. Altă surpriză este să vedem o autoare din anii ’60-’70, Galia-Maria Gruder, reapărând cu un text la care nu se mai aștepta nimeni, *Somnul rațiunii*. Există și câteva nume (Mircea L. Horia, Radu Petric, Florian Ardelean) pe care publicația părea să conteze, dar, în ciuda bunelor intenții, n-au confirmat ca autori de SF.

Interiorul Muzeului este o veritabilă enciclopedie a mileniilor de cultură și civilizație chineze, care ar trebui răsfoită filă cu filă. Este o istorie ilustrată cu milioane de piese, dintre care 130.000 aparțin tezaurului național. Numai acolo poate fi văzută cea mai valoroasă colecție din piese de bronz din lume (400), cu o poveste care pornește prin secolul al XVIII-lea î.Hr. și se încheie în cel de al treilea d.Hr. Începuturile culturii și civilizației chineze sunt adeverite și de inscripțiile pe oase, coajă de bambus, piatră sau ceramică. Martori tăcuți, dar extrem de expresivi, sunt, de asemenea, sculpturile, picturile, sigiliile sau mobila. Tot acolo, vizitatorul își încântă ochiul și își hrănește sufletul cu mătăsurile, porțelanul, broderiile, lacurile sau cu cele 300 de piese de jad, cu simbolistica și povestea lor fascinante. Un turist grăbit, ca mine, nu poate decât să regrete faptul că nu a avut timpul necesar să răsfoiască și alte pagini de istorie și civilizație chineză, adăpostite de muzee mai mici sau mai mari, toate de importamță regională sau națională.

În cursul acestei vizite, am luat cunoștință și cu mozaicul religios al orașului, urmare directă a istoriei sale cosmopolite. Predomină budismul, care are o prezență antică. Dintre templele vechi și noi, aș menționa doar pe cel al unui Buddha special, dăltuit din jad alb. Urmează, apoi, templele taoiste sau confucianiste, moscheile islamice, vechi de sute de ani, bisericile catolice, protestante și ortodoxe, precum și instituțiile de cult ale evreilor.

În periplul nostru shanghaiez, am trecut și prin zona unde, în anul 2010, s-a desfășurat Expoziția Universală, la care au fluturat drapelele a 189 de națiuni. La deschiderea ei, au participat numeroși șefi de stat și de guvern de pe toate continentele. Atunci, Shanghaiul a devenit *capitala economică a lumii,* iar manifestarea a fost considerată o veritabilă *Olimpiadă economică,* rivalizând, ca imagine, cu Jocurile Olimpice de la Beijing, din 2008.

După două zile, părăseam orașul Shanghai cu senzația că puterea de cuprindere și înțelegere nu m-a ajutat îndestul pentru a-mi *încărca bateriile.* Este normal, pentru că, întotdeauna, extinderea cunoașterii atrage după sine și lărgirea ariei necunoașterii.

Ne consolam, însă, cu faptul că, în drumul nostru spre Hangzhou, ne-am oprit să vizităm o mare fabrică de mătase, unde am urmărit complicatele procese care se petrec de la gogoașa viermelui de mătase și până la cele mai rafinate produse ale unei industrii tradiționale, descendentă și ea tot din mitologie. Dar, despre toate acestea și multe altele, în episoadele următoare.

Ars longa...

De vorbă cu Anatol Mocanu

Raia ROGAC

Raia Rogac: *Gena artistică v-a fost transmisă din părinți sau poate că vine mai din adâncul arborelui genealogic. Ce aveți a ne spune despre aceasta, dar și despre familie în genere?*

Anatol Mocanu: În gospodăria părinților mei se descoperea uneori câte un obiect bizar, care nu părea să aibă o utilizare practică și atunci tata spunea ironic că acesta-i rămas de la moș Semionel (străbunelul din partea mamei), care încercase să-și construiască un avion. Eu nu i-am prins în viață nici măcar pe bunei, însă bănuiesc că spiritul de aventură în care se angajează un artist spre a inventa ceva e transmisibil din generație în generație. Faptul că am urmat studiile la Școala Republicană de Arte Plastice s-a datorat, mai degrabă, unui calcul la rece al meu, al părinților mei și al profesorului școlii din sat, Petru Senic. Dacă ar fi fost alte timpuri, poate aș fi construit avioane. Materiile la care aveam note maxime erau geometria, fizica, matematica, desenul linear și artistic. Îmi plăcea să desenez, dar eram luat frecvent de la lecții pentru a scrie și picta lozinci și gazete de perete…

RR: *Să înțelegem că Basarabia a pierdut irevocabil un constructor de avioane, iar Coandă un urmaș merituos?*

AM: Roata vremii nu-i aripa avionului, pe care s-o îndrepți unde-ți este misiunea. Simplu, aș spune: n-a fost să fie avionul, ci creionul. Tata a învățat meșteșugul ornării caselor cu decoruri din ghips și ciment, devenind un meșter foarte apreciat, de la mama am deprins potrivirea culorilor atunci când coseam împreună compoziții cu flori pentru înfrumusețarea casei.

RR: *Întotdeauna când dialoghez cu artiști plastici, îmi amintesc de vorbele lui C. Brâncuși privitor la o anume stare pe care trebuie s-o aibă aceștia când stau cu dalta sau pensula în mână sau cu muzele artelor la taifas. Unora, bunăoară, le place să picteze într-un atelier comod, în aburi plăcuți de cafea aromată, alții se retrag în sânul naturii, mai sunt și din cei care adoptă stilul Nichita Stănescu, gata să aștearnă culorile oriunde și pe orice. Ce mod și-a ales Anatol Mocanu?*

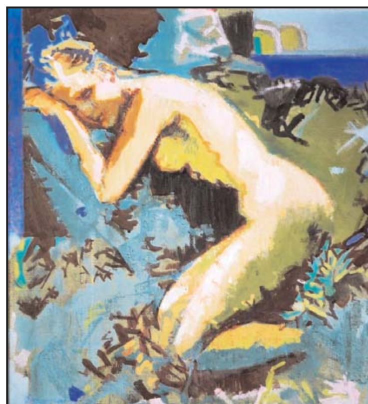
AM: Specia de artiști de care aparțin poate să se afle în proces de creație plenar doar atunci când nu are ore la catedră ori în atelier cu elevii. Chiar dacă avem uneori tineri care vin cu forță și ne stimulează, ne regăsim în creație doar atunci când nu ne ocupăm cu instruirea. Nu sunt un obsedat, să-mi propun cu orice preț realizarea imediată a unor planuri artistice mărețe. Am văzut multe asemenea opere falimentare în domeniul academic. M-am folosit de oportunitatea taberelor, simpozioanelor de creație la care eram invitat, pentru a picta pe viu într-o competiție cu colegi de meserie. Dacă acest exercițiu pentru unii e numai un prilej de a acumula material ori abilități tehnice pentru procesul de atelier, eu am realizat o serie de lucrări la care nu am intervenit ulterior. Așa cum emoțiile noastre au variabilitate infinită, am ales să mă exprim pe cât de sincer și spontan pot și permite pictura de șevalet. Am confirmarea tradiției picturii românești și italiene, care ne definește.

RR: *Dacă peisajul e genul preferat, cum e cu celelalte?*

AM: Prefer și natura statică, îndeosebi cea cu flori, pictate pe viu și în atelier. Mai practic portretul în pastel și ulei. Fotografia are un loc aparte în preocupările mele artistice. Un timp am copiat mari maeștri: Francisco Goya, Francois Boucher, Auguste Renoir, Edgar Degas, Nicolae Grigorescu, Gustav Klimt, Vassily Kandinsky. Călcând pe urmele acestor mari maeștri, descopăr anumite subtilități ale creației lor, chiar dacă e un exercițiu mai mult tehnic.

RR: *Cum apreciați fenomenul artistic de la noi?*

AM: Mediul artistic nu înseamnă numai producătorii – artiștii. Au dispărut consumatorii de artă. La vernisaje, concerte, spectacole, suntem prezenți numai noi, creatorii. Ne interesează evoluția colegilor. Statul trebuie să-și asume obligația de a veghea la sănătatea spirituală a cetățenilor prin intermediul instituțiilor de cultură. Acum, demnitarii responsabili nu mai lucrează în beneficiul societății.

RR: *Nu sunt întru totul de aceeași părere privitor la vernisaje și premiere. Vine multă lume, chemată și nechemată, mai ales cea din urmă când se știe că evenimentul se va lăsa sărbătorit și cu un pahar de șampanie și plăcințele. De dragul adevărului, voi spune că s-a pierdut mult din farmecul, competitivitatea și, dacă vreți, chiar din eleganța acestor evenimente. Prea mult a intrat în noi microbul superficialității și al invariabilului slogan „time is money", astfel că mulți dintre cei care ar avea ce vedea și cu ce se îmbogăți spiritual, anume aceștia fac coadă la cu totul alte preocupări. Nu dau exemple, este inutil, să se autosesizeze cine dorește.*

Să îndreptăm firul discuției puțin în altă direcție. Cum apreciați postmodernismul în arta plastică, la fel ca pe cel din literatură?

AM: Nu accept dogmele. Concep o lucrare conform stării mele de spirit și modelului din față. Nu poți ieși la *plein-air* și înainta anumite condiții, deoarece natura nu ni se supune, noi suntem supuși ei. Se întâmplă și clipe de grație, când stările coincid. În artele plastice, probabil ca și în literatură, dacă nu ești modernist, te consideră unii demodat. Dacă vrei să-l retrogradezi pe cineva, îl declari nemodern. Se face politică și în arte. Prin modernism se înțelege mai mult forma și mai puțin mesajul.

RR: *Dar există și o altă tabără, destul de numeroasă, care nu numai că nu recunoaște postmodernismul în diferite forme, dar ignoră totalmente aceste curente, blamându-le chiar… Eu aș zice, indiferent de stil, epocă, națiune, dacă opera răspunde în primul rând criteriilor de valoare, ea va rămâne nu numai pe retina vizitatorilor, dar și în muzeele lumii pentru a fi admirată. De ce îmbogățiții noștri nu-și decorează castelele cu picturi originale, chit că în Moldova prețul lor este rezonabil?*

AM: În sistemul lor de valori nu se înscriu artele, nu realizează ce prăpastie și tentații încep dincolo de bunăstarea materială. Am întâlnit și persoane care afișează în casele lor pseudovalori, kitschuri, promovând lipsa de cunoștințe elementare de care au fost lipsiți în familie și în școală. În statele civilizate europene există un cult al valorilor naționale tradiționale păstrate în muzee, domenii particulare, pe care se fortifică celelalte atribute ale statului. Ce avem noi și cum se gestionează? Chiar și între artiști-demnitari cu funcții am auzit reproșuri: Da mai lăsați și voi cu vechiturile și tradițiile voastre, noi trăim în modernitate…

RR: *Se spune (din toate timpurile) că din scriitură, pictură, chiar și sculptură, nu îți poți asigura pâinea cea de toate zilele, de bogății nici nu mai vorbim, până când artistul nu devine celebru (uneori post-mortem) sau la modă (care e ca vântul: bate de unde nici nu te aștepți), totuși, în ciuda acestor constatări, numărul tinerilor care merg pe căile Domnului (nu întâmplător se spune celor talentați că au fost unși de la Dumnezeu) și ale Muzelor, sunt în continuă creștere. E presupunerea mea, vreau însă să afirmați sau să infirmați dvs, cred că aveți nu puțini discipoli care au reușit.*

AM: Avem foarte multe instituții de învățământ cu profil artistic. Grație acestui fapt, apar întruna noi specializări în diverse meserii artistice, îndeosebi în design. Dar piață de muncă decent remunerată asigurată de stat nu există. Până la a pretinde un nume în arta plastică, artiștii tineri învață meserie. În copilărie, mentalitatea copilului nu este deformată, materialul și spiritualul sunt în echilibru, mai mult, el învață cântând, desenând, se simte fericit cu cei dragi alături, nemanifestând obsesii materiale. Cu aceste aspirații artistice escaladează turnul de fildeș al școlilor de artă. Când se ciocnesc de necesitatea acoperirii unor costuri tot mai mari pe obiectul activității pasiunilor, lucrurile se complică. Dacă nu abandonează, își trăiesc împăcați și fără regrete destinul de la o clipă de grație la alta.

RR: *Cu ce mai îmbinați pasiunea pentru arta plastică, mai aveți timp și pentru muzică, teatru, călătorii?*

AM: Muzică ascult mereu, la orele practice încerc sa-i obișnuiesc pe elevi să picteze cu muzică, cu o anumită muzică. Ador călătoriile, dar nu-mi ajunge timp pentru ele.

RR: *Să răspundem și celor care s-ar întreba dacă nu cumva sunteți soțul Mariei Mocanu, minunata interpretă de muzică folk și nu doar: Da, sunteți soțul ei, dar și partenerul de discuții și convingeri în mai multe genuri de artă, alcătuiți un cuplu frumos, cu roade pe măsură – două mlădițe tinere, tot firi artistice de altfel, din care au și pornit muguri, am vrut să spun că sunteți tineri bunei. Când și cum a fost începutul relației voastre, aveți fotografii din acea perioadă?*

AM: Ne-au legat pictura, muzica și literatura. Eram amândoi angajați la Institutul Pedagogic „Ion Creangă" din Chișinău. Era în ajunul Renașterii Naționale și aveam aceleași gânduri și același crez.

RR: *Vă mulțumesc pentru interviu și doresc întregii familii Mocanu succese, bucurii și împliniri.*

AM: Și eu vă mulțumesc.

Anatol Mocanu este un nume inconfundabil, tratat cu stimă și gratitudine în cercurile avizate și nu numai. Temperat în prozodii armonice, echilibrat în ascensiunea demnă a traiectoriei sale; aproape olimpic în seninătatea-i de maratonist al traseului crud în goana fără capăt după imaginea cea unică, predestinată numai învingătorilor de cursă lungă și schițând un zâmbet abia perceptibil cu penelul bărbii sale renascentiste – el seamănă cu un Don Quijote al paletei purtate ca o egidă spartană în bătălia cea mare cu himerele cotidianului.

Anatol Mocanu este coborâtor din Criva Bricenilor, dintr-un sat semănat la capătul unui pod de flori peste Rădăuți, pe drumul mocanilor, la răscrucea nevoilor, bătând dinspre Hotin și Cernăuți.

În sinea sa, este un perfecționist disperat și iremediabil, care înclină spre clasicism, nu în sensul imitării vreunei direcții clasiciste, ci în sensul abordării actului artistic printr-o clasicizantă rigoare a însușirii procedeelor tehnice, modalităților de expresie plastică și de transpunere metodică a inefabilei inspirații prin simbolistica riguroasă a unui limbaj plastic, explicit, însă încifrat în taina căutărilor neobosite, secondate de asceza muncii pertinente, marcate de un profesionalism exemplar.

...O operă împlinită din dragostea pentru țară și oameni și din cântecul fețelor irepetabile ale unuia și aceluiași strop de rouă existențială ce ne pictează pe o clipă destinul. (Ion Hadârcă)

Anatol Mocanu

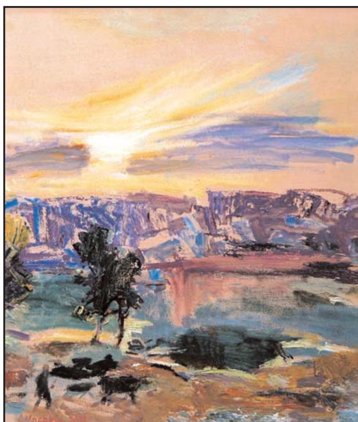
Spiritul de aventură al unui artist e transmisibil… (Anatol Mocanu)

Anatol Mocanu s-a născut la 17 iunie 1952 în comuna Criva, raionul Briceni, în familia lui Efrem şi Lidia Mocanu (n. Ustâniuc). După absolvirea scolii medii incomplete din localitate, în perioada 1967-1971 urmează Şcoala Republicană de Arte Plastice „Ilia Repin" (în prezent, Colegiul de Arte Plastice „Alexandru Plămădeală") din Chişinău, sub îndrumarea profesorului Vasile Toma, iar între 1971-1977 studiază la Institutul Unional de Stat de Arte Plastice (ulterior Academia de Arte „Vasili Surikov") din Moscova, Catedra pictură de şevalet, atelierul profesorului Victor Ţâplakov.

Susţinerea cu succes a licenţei marchează şi debutul în cariera didactică, rotunjind deja mai bine de trei decenii: începută la Liceul de Arte Plastice „Igor Vieru", continuată la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă" şi Colegiul de Arte Plastice „Alexandru Plămădeală". Anatol Mocanu a acumulat o bogată experienţă pedagogică, a instruit şi educat un număr impunător de discipoli, care şi-au urmat studiile în instituţii superioare din Moldova şi străinătate. În prezent, discipolii săi activează în diverse instituţii de profil, mulţi devenind membri ai uniunilor de creaţie din ţară şi din lume. O parte dintre ei sunt Vitalie Pogolşa, Vlad Bulat, Liliana Jigău, Elena Zbârnea, Oxana Obadă, Veaceslav Levineţ, Diana Talmaci, Adrian Moraru, Dumitru Musteaţă, Vladimir Us, Rodica Plămădeală, Cezara Armaşu, Elina Lorenz, Olga Cuculescu, Dorina Scorocârja, Elena Plămădeală.

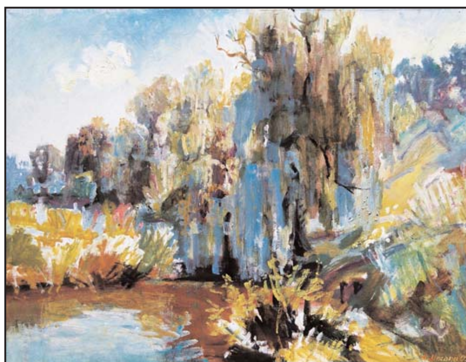

Membru al Uniunii Artiştilor Plastici din Republica Moldova, A. Mocanu participă la numeroase tabere de creaţie şi documentare, unde este apreciat de specialişti notorii. Lucrările lui fac parte din colecţii publice şi personale din Elveţia, Federaţia Rusă, Franţa, Germania, Grecia, Italia, Moldova, România, Statele Unite ale Americii, Japonia.

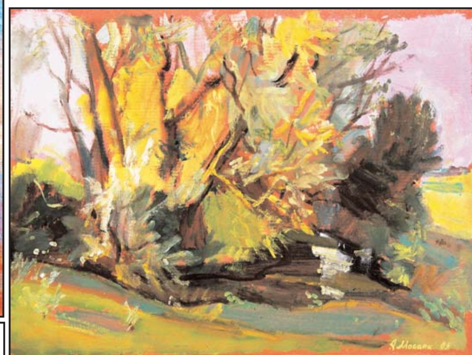

Le vom menţiona pe cele din ciclurile *Dobrogea* şi *Dor de munte,* de exemplu, „Bărci la Sulina", „Amiază", „În deltă" „Dor de munte", „Păltiniş", „Aleea cu plopi" ş.a. Însemne ale perpetuării noastre pe aceste locuri se regăsesc în „Dor de casă", „Prutule, pe malul tău", „Coborârea apelor", „Vraja luminii", „Amurg", „Ghenar", „Desprimăvărare", „Seară cu lună plină", „Undele amiezii", „Mierea ursului".

Peisagist prin excelenţă, Anatol Mocanu pare a fi un îndrăgostit al cursurilor de apă în care se oglindesc biserici, case, sălcii pletoase, stejari seculari sau brazii Dornelor: „Prutule, pe malul tău", „Coborârea apelor", „Vraja luminii", totul redat cu multă lumină şi echilibru, într-o caldă cromatică. De altfel, în tablourile lui se simte aerul proaspăt al dimineţilor răcoroase de primăvară sau al toamnelor timpurii. Tocmai această stare o surprinde autorul şi în lucrările „Florar" şi „Brumar", încercând parcă o disculpare a nativului ce se află într-o continuă căutare a acelor momente de mare feerie plastică. Flori, naturi statice şi portrete întregesc ansamblul expoziţiei ce-l prezintă ca bun tehnician, fin colorist şi inspirat creator în arta peisajului. (Victor Macarie)

Anatol Mocanu a ajuns să se facă magul propriului vis, robul dorinţelor sale, luând cu sine pe o pânză un cer vernisat de clipă, o toamnă fugară, o floare în declanşarea farmecului său efemer. Anatol Mocanu este un plastician rafinat, cu pretenţii faţă de sine, cu multă fineţe în alegerea culorilor şi îmbinarea acestora, înmănuncherea lor într-o urzeală cromatică ce tinde spre perfecţiune. (Claudia Partole)

Număr ilustrat cu imagini de lucrări ale lui Anatol Mocanu.

Semnează în acest număr

- Horia BĂDESCU – scriitor, Cluj-Napoca
- Acad. Johan GALTUNG – Norvegia
- Dan D. FARCAŞ – matematician şi scriitor, Bucureşti
- ÎPS CALINIC – arhiepiscop al Argeşului şi Muscelului
- Marian NENCESCU – scriitor, Bucureşti
- Crina DECUSARĂ BOCŞAN – scriitor, Bucureşti
- Pr. Wim LAMFERS – Olanda
- Acad. Solomon MARCUS – Bucureşti
- Cătălin MAMALI – psiho-sociolog, SUA
- Tudor PETCU – publicist, Bucureşti
- Angel NEPOMUCENO – prof. univ., Spania
- Dragoş VAIDA – prof. univ., Bucureşti
- Paula ROMANESCU – scriitor, Bucureşti
- Ion C. ŞTEFAN – scriitor, Bucureşti
- Ion PĂTRAŞCU – diplomat, Bucureşti
- Mircea OPRIŢĂ – scriitor, Cluj-Napoca
- Raia ROGAC – scriitor, Chişinău